

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUFÎ
GÖRÜŞLERİ VE “HULÂSATU'T- TASAVVUF” ADLI
RİSÂLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ö. Faruk EJDER

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUFÎ
GÖRÜŞLERİ VE “HULÂSATU'T- TASAVVUF” ADLI
RİSÂLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ö. Faruk EJDER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

Ö.Faruk EJDER

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUFÎ
GÖRÜŞLERİ VE “HULÂSATU'T- TASAVVUF” ADLI
RİSÂLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit Göktaş

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:/..../....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Ö. Faruk EJDER

ÖNSÖZ

Bir insanın kâmil manada yetişmesinde tasavvuf terbiyesinin tesiri emsalsizdir. İslâm coğrafyasında nereye gidersek tasavvufun izlerine mutlaka rastlarız. İşgalci-istilacı güçlere ilk mukavemet edenler hiç kuşkusuz sûfilerdir. İslâm dininin yozlaşmasına geçit vermeyen ve dinamik kalmasına vesile olan yine mutasavvıflardır. Kültürel ve fikirsel saldırılar karşısında, zülcenâheyn tasavvuf erbâbı her daim sert bir kaya gibi durmuşlardır. Ümmetin maddî-manevî irşada olan ihtiyacını yine tasavvuf erbâbı deruhte etmiştir. Aslında Tasavvuf: Kur'an ve Sünnet'in ete kemiğe bürünmüş halidir. İstikamet ehli olanlar her daim bu manevî tekkelerde yetişenler arasından çıktığı da bir vakıadır. Gayrimüslimlerin hidayetinde en çok vesile olan yine tasavvuftur. Velhasılı, hayatın bütün yönlerini kuşatan tasavvufu ne kadar etraflıca ele alırsak alalım, tam manasıyla kavrayamayacağımızın bilincinde olmak da bir farkındalıktır aslında. Bunun sırrı da kanaatimce bazı ulemanın tasavvufa ilm-i bâtın olarak tanım getirmeleridir. Çünkü ilk dönem sûfiler yaşadıkları halleri tanımlarken farklı tanımlar getirdiklerini şahit oluyoruz. Mahz hâl olan tasavvufî hayatı kâl ilmine intikal ettirmek, diğer disiplinlere kıyasla, süjenin obje olamayacağı kadar açıktır. Bir diğer deyişle tasavvuf bu dinin sigortasıdır.

Cumhuriyetin ilanı ile beraber, tekke-zaviyelerin kapatılmasına dair çıkan kanun hiç kuşkusuz bu kadim geleneğe büyük bir darbe vurmuştur. Bunun neticesinde birçok postnişin irşad faaliyetlerini sürdürmede ciddi sıkıntılara maruz kalmıştır. Devlet-i Âli Osmanlı'nın tebaasını bir arada tutan tekkeler-zaviyeler ve en önemlisi İslâm kardeşliğini pekiştiren bu merkezler atıl hale getirilerek sosyal ve manevî bûhranların yaşanmasına sebep olmuştur. İşte bu yasaklı yıllarda Muhammed Fevzi el Bâtûmî, Hacı Ali Tekkesi'nde beş yıl (1920-1925?) irşad faaliyetleri yürütmüştür.

Tekke ve Zaviyeler Kanunu çıktığından irşad faaliyetlerini bırakıp Medine'ye hicret etmiştir.

Çalışmamızı önsöz, iki ana bölüm, sonuç ve bir de ekler bölümünden oluşturduk. Giriş kısmında, Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde, tasavvufî, siyâsî ve sosyal durumları ele aldık. Cumhuriyet'in kuruluşu, tekke ve zaviyeleri yasaklayan kanun ve ülkenin içinden geçtiği ağır iktisâdî durumun, Bâtûmî'nin hayatında bıraktığı etkileri ele aldık. Bu etkilerin yansımalarına hem umumi açıdan hem de hususi açıdan detaylarına temas etmeye çalıştık. Birinci bölümde Bâtûmî'nin, vazife yaptığı Hacı Ali Tekkesi, icazeti, silsilesi ve şeyhi hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere yer verdik. İkinci bölümde ise Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerine, tercüme ettiğimiz risâleyi temel alarak kavramlar üzerinden değinmeye çalıştık. Bu kavramlardan bazıları: Tasavvuf, Tevbe, Tevhîd, İlim, İhlâs, Mürşid, Râbîta, Seyr u sülûk, Nefs, Edeb, Cezbe, Alenî ve Hafî Zikir. Bu kavramlar, ilk dönem sûfîlerin görüşleri ile mukayese edilerek, sonunda Bâtûmî'nin görüşüne yer verdik. Kavramların önce lügat manasını daha sonra istilâhî manalarına değindik. Bâtûmî'nin kavramlara olan bakış açısını analiz ederek kendi değerlendirmemizi sonuna ekledik. Tezimizin ekler bölümünde Bâtûmî'nin telif etmiş olduğu "*Hulâsatu't- Tasavvuf*" adlı risâlenin tarafımızca yapılmış tercümesini ekledik. Tercümeyle esas teşkil eden risâlenin metinlerini Türkçeye çevirdik. Bununla birlikte risâledeki konulara ilaveten bazı açıklayıcı eklemelerin gerekliliğini düşünerek farklı kaynaklardan iktibaslar yaparak risâleyi zenginleştirmeye çalıştık. Kaynakları dipnotlarda belirtirken mutlaka basılı kaynaklar ile birebir karşılaştırdık; ulaşamadığımız kaynaklara ise internet ortamında yayınlanan eserleri kaynak olarak gösterdik. Tasavvuf edebiyatına ait bazı istilâhları da muhtelif tasavvuf sözlüklerinden istifade ederek genişçe manalarını vermek suretiyle tezimize dâhil ettik. "*Hulâsatu't-*

Tasavvuf” adlı risâle Medine-i Münevvere’de 1951 yılında telif edilmiş olup aynı yıl Şam’da basılmıştır. Risâlenin önsözü müellif tarafından kısa tutulduğundan kim tarafından basılmış olduğunu tespit edemedik. İhtimaldir ki önsözde bahsettiği arkadaşlarından birisinin bu risâleyi Şam’da bastırması olabileceğidir.

Bu çalışmada emeği geçen başta tezin danışmanı olan Prof. Dr. Vahit Göktaş hocama, manevî katkılarından dolayı Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Prof. Dr. Mustafa Aşkar hocalarıma ve kitabı okuyup düzeltmelerde bulunan değerli dostlarıma teşekkür ederim. Ayrıca üzerimde maddî manevî emeği olan muhterem Muzaffer Efendim’e hassaten teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bu çalışma ile ilgili kusur ve noksanlar tarafımıza aittir. Yanlış ve noksanlar için Bâtûmî’nin manevî şahsiyetinden, bu alanda çalışma yapan araştırmacılardan ve okuyucularımızdan özür diliyorum. Gayret bizden, takdir ve tevfiğ Allah’tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
I. MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAMA GENEL BİR BAKIŞ	3
II. TASAVVUFÎ DURUM	6
III. EKONOMİK DURUM	14
IV. SİYASÎ DURUM.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ.....	22
A. Hayatı.....	20
B. Şeyhi Ömer Ziyâuddîn Dağistâni	23
C. İcazetten Sonraki Dönem.....	24
D. Şeyhliği.....	24
E. Tarîkat silsilesi	24
III. ESERİ.....	27
IV.VEFATI.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI.....	31
A. Tasavvuf	35
B. Tevbe	38
C. Tevhîd	42
D. İlim	46
E. İhlâs.....	48
F. Mürşid	53

G. Râbîta.....	57
a. Fayda	59
H. Seyr u Sülûk	60
I. Nefs	65
İ. Edeb	75
J. Cezbe	78
K. Cehrî ve Hafî Zikir	82
SONUÇ.....	88
BİBLİYOGRAFYA	92
ÖZET.....	100
ABSTRACT.....	104
EKLER.....	104

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız.
Bl.	: Bölümü.
Bsk.	: Baskı.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
çev. notu	: Çeviren notu.
dn	: Dipnot.
h.	: Hicri.
haz.	: Hazırlayan.
m.	: Milâdî.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
ss.	: Sayfalar arası.
Terc.	: Tercüme eden.
Tsz.	: Tarihsiz.
Yay.	: Yayınları.

GİRİŞ

Araştırmaya konu olan Muhammed Fevzi Şerif el Bâtûmî, Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'in ortalarına kadar yaşamış bir mutasavvıftır. Risâle'yi bir yüksek lisans dersi olarak okurken Türkçeye kazandırma fikri yoktu. Tasavvuf ile ilgili bir kitabın tercüme edilmesi istendiğinde bu risâle'nin çalışılmaya en müsait bir eser olduğu kanaatine vardım. Risâle'yi incelediğimde, başta hadis rivayetleri olmak üzere iktibas edilen eserlerin tahkik edilmediğini fark ettim. Buradan hareketle öncelikle tespit edebildiğimiz hadislerin kaynaklarını dipnotlarda belirttik. Kaynağına erişemediklerimize, çevirmenin notu bilgisini ekledik. Eserde hadis olduğu zikredilen rivayetlerin kaynaklarını dipnotta ayrıca belirttik. Tasavvuf klasiklerinden yapılan iktibasları da bire bir karşılaştırma imkânı bulduk. Farklı tercümelemler ile karşılaştırarak orijinal metne en uygun çevirileri yerleştirdik.

Elimizdeki bu çalışmada, cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda, Türkiye'den ayrılıp Medine-i Münevvere'ye yerleşen Muhammed Fevzi el Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerini ihtiva eden risâlesini ele almaya çalışacağız. Bâtûmî halifelik icazetini, Ömer Dâğistânî'den almasına müteakip Medine'ye yerleşmiş ve risâlesini burada tamamlamıştır.

'*Hulâsatu't -Tasavvuf*' olarak tercüme ettiğimiz risâle'nin adından da anlaşılacağı üzere, yazar tasavvufun konularını sade dil kullanarak 'hulâsasını' sunmaya gayret etmiştir. Müellif çalışmasında, konuları fasıllar altında incelemiş ve muhtelif eserlerden iktibaslar yaparak kitabına dâhil etmiştir. Faydalandığı kaynakların kahir ekseriyeti Nakşibendî meşâyihine ait eserlerin olduğu bariz bir şekilde göze çarpmakta. Ancak neredeyse bütün meşreplere atıfta bulunmuş olması risâle'yi bu bakımdan önemli kıldığını düşünüyoruz. Risâle'de seçtiği cümlelerden

tarîkatlara nesnel bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bununla beraber müellif, Nakşîlik meşrebinin “Allah’a vuslatta” en kısa yol olduğunu da özellikle vurgulamış.

Müellifimiz Muhammed Fevzi el Bâtûmî, Nakşibendî tarîkatının Hâlidîlik kolunun icazetli halifesi olup risâlesi de bu meşrebin, âdâb, erkân ve tasavvufun temel esaslarını ihtiva etmektedir. Anadolu’da yaşamış ve halen hayatta olan mürşid-i kâmillerin, Nakşibendî meşrebinin Hâlidîyye silsilesine dayanmaları, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin halifelerinin bu coğrafyada tesirli olduğunu göstermektedir. Bu da bize Hâlidîyye kolunun, Türk tasavvuf tarihinde ehemmiyetli bir mekâna sahip olduğunu göstermektedir. Bu kol hakkında yapılan sayısız akademik çalışma buna delildir.

I. MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAMA GENEL BİR BAKIŞ

Bâtûmî'nin yaşadığı yıllar, Anadolu'daki tasavvufî hayatın çetin bir süreçten geçtiği yıllardır. Zira Tekke ve Zaviye Kanunu, Bâtûmî'nin dergâhına kilit vurduğu yıllara denk düşmekte. O bu zorlu süreçte dergâhında beş yıldır işrad faaliyetleri yürütmekteydi. Tarikatların seddine dair çıkan kanunun akabinde, Medine'ye hicret etmeyi tercih etmiştir. Yasakları yılları kapsayan araştırmalara baktığımızda, birçok postnişinin ülkeden ayrılmak zorunda kaldığını görmekteyiz. Bâtûmî gibi birçok meşâyih zorunlu göç etmişlerdir. Buna en önemli sebeplerden birinin, o günlerde meşâyihin can güvenliğinin olmamasını gösterebiliriz. Anadolu'nun farklı yörelerinde vazife deruhte eden bazı mutasavvıf ve âlimler, gizli komiteler tarafından suikast ile öldürülmek istediklerini, bazı görgü tanıklarının ifadelerinden öğreniyoruz. Bu hadiseler bize, neden bazı mutasavvıfların ülkeden göç ettiklerini yeterince izah etmektedir. Biz Bâtûmî'nin yukarıda temas ettiğimiz ve diğer sebeplerden göç ettiğini tahmin ediyoruz. Çünkü Bâtûmî, Hacı Ali Tekke'sinde son vazife yapan şeyhtir ve dergâhını, kendisinden sonra ikamete çeviren damadı Rüştü efendidir. Bâtûmî bu kararla, yüzyıllardır farklı meşreplerin postnişinlerinin vazife yaptığı dergâhı kapatarak tarihi bir adım attığını söyleyebiliriz. Hiç kuşkusuz, Bâtûmî'nin bu kararı kolay almış olduğu söylenemez. Bu dergâhların kapatılıp, diyanet işleri reisliğinin kurulması, halkın manevî ihtiyacını karşılamadığı aşikârdır. Halk dergâhlardan yüz çevirmemiş; aksine yasak olduğu halde tekke hayatına kaldığı yerden devam etmiş. Bu bize konulan yasağın işlevsiz olduğunu göstermektedir.

Yine bu puslu yıllarda, o günkü medya organları, tarikatlar aleyhine yayınlarına kesintisiz devam etmiş. Yalan ve sahte haberlere ilave olarak, halkı tasavvufî hayata

ve özellikle mürşidleri yeren siyâsî yaklaşımlar da her mahfilde dile getirilmiş. Bu veriler ışığında Bâtûmî'nin, yükselen tasavvuf aleyhtarlığının karşısında bir değerlendirme yaptığı ve neticesinde hicret etme karar aldığı kanaatindeyiz.

A. Hacı Ali (Şeyh Ali-Oluklubayır)Tekkesi

Bâtûmî hakkında tek ulaşabildiğimiz kaynak ise Akif Köseoğlu'nun hazırlamış olduğu “*İstanbul'un 100 Tekkesi*” adlı kitabıdır. Hacı Ali (Şeyh Ali- Oluklubayır) Tekkesi Eyüp, Düğmeciler Mh. Tahta Minare Cd. Kara Süleyman Tekkesi Sk. No:5, 186 ada 3 parselde yer almaktaydı. Arabzade Hacı Ali Niyazi Efendi (m.1787/h.1202) tarafından (m.1761/h.1175) yılında bir Nakşî- Müceddidî tekkesi olarak inşa ettirilmiştir. 150 yıl bu usulde ayin icra edilen tekkenin beşinci şeyhi Seyyid Hüseyin Hüsnî Efendi'nin (m.1893/h.1311) yılında vefatıyla bir süre şeyhsiz kalmış ve yapıda hasarlar meydana gelmiştir. 19 y.y başında Rifâiye'den Mehmed Ali Efendi (v.1906/1324) ve Sa'diyye'den Hacı Faik Efendi'nin (v.1913/1331) meşihatinden sonra tekrar Nakşibendiyye'ye intikal eden tekkeye Hüsnî Efendi'nin kızının oğlu Mehmed Şükri Efendi postnişin olmuş ancak Cihan Harbi'nin sonlarına doğru bu zat da vefat etmiştir. Son şeyh Bâtûmî (v.1953) Gümüşhânevî Tekkesi şeyhi Ömer Ziyâuddîn Dâğistânî'nin halifesi olup 5 yıl irşaddan sonra tekrar kapatılmıştır.

Bâtûmî 1925 sonrası Medine'ye hicret ederek Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi Kütüphanesi'nde hafızu'l kütüb olarak görev almıştır. 1925 sonrası Bâtûmî'nin damadı Rüştü Efendi bir süre burada ikamet etmiştir. İki katı şeyh evi ve tevhidhaneden oluşan tekke yapıları 1950'lerde mevcuttu. Reşat Ekrem Koçu,1946'daki durumu tarif ederken, tekkenin geniş ve bakımsız bir bahçe içinde olduğunu ve bahçenin hemen ortasında, asırlar görmüş bir ulu çınar altında bir mezarlık bulunduğunu kaydetmektedir. O dönemde binada dokumacı Rukiye

Küçükağzılı ikamet ediyordu. 2000’li yıllara sadece çeşmesi ve hazire kalıntıları intikal edebilmişti. 2010 yılında başlayan yenileme çalışmaları 2011 yılında tamamlanmış olup yeni yapılar bir sivil toplum kuruluşuna tahsis edilmiştir. Düğmeciler Caddesi Üzerindeki şeyhi evi yıkılmış olup yerinde oto yıkama servisi faaliyet göstermektedir.¹

Bu bilgiler ışığında anlıyoruz ki Bâtûmî bu tekkede, yasak kanunu öncesinde beş yıl irşad faaliyeti yürütmüş.

B. Şeyhülişlâm Arif Hikmet Efendi kütüphanesi

Burada Şeyhülişlâm Arif Hikmet Efendi kütüphanesinden bahsetmek, Bâtûmî’nin hayatına dair bir kesit sunması hasebiyle önem arz ettiğini düşünüyoruz. İsmail Cerrahoğlu’nun araştırmasına göre “Ârif Hikmet Bey Şeyhülişlâmlıktan istifa ettiği sene olan 1270/1853 yılında kütüphane inşa ettirmiş ve sayısı 5000’i geçen kitap vakfetmişti. Arif Hikmet Bey, bu kütüphane için İslâm âleminin muhtelif ülkelerinden nâdir eserleri ve bilhassa yazı ve sanat yönü olan eserleri toplamış, Medine’ye göndermişti.”² Bu makalede sadece müdürlerin isim listesi yer almakta. Bâtûmî, hafizu’l kütüp olarak vazife yaptığından, anılan listede ismine rastlamıyoruz. Keza kütüphanenin bir dönem müdürlüğünü yapmış, Ali Ulvi Kurucu’nun “*Hatıralarım*” adlı eserini inceledik ve ona ait bir hatıra bulamadık. İhtimaldir ki aralarında bir tanışma olmamış.

¹ Mehmed Akif Köseoğlu, *İstanbul’un 100 Tekkesi*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları,2016,ss.79-80.

² İsmail Cerrahoğlu, “Şeyhülişlâm Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere’de Kurduğu Kütüphane” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (1988), ss. 111-129.

II. TASAVVUFÎ DURUM

Bu bölümde Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde ülkemizdeki tasavvufî durumu ele alacağız. Aslında bu dönemde cumhuriyetin ilanı ile beraber gelen inkılap kanunları, tarikatların varlığını tehdit eden bir hal almıştır.

Tasavvufî hayat ve tekke teşkilatı toplumun bazı ihtiyaçlarına cevap verdiği ve kitleleri yönlendirme gücüne sahip olduğu için her zaman yöneticilerin dikkat ve ilgisini çekmiştir. Dervişlerle yöneticiler arasındaki ilişkilerin inişli-çıkışlı olmasının bir sebebi de budur.

Bilindiği gibi özellikle 1925'ten sonra tekke ve tarikatlara menfi gözle bakılmış, tarikat mensupları endişe ile gözlem altında tutulmuş, mahkûm edici ifadelerle yadedilmiş, tahkir edilmiş ve lanetlenmişlerdir. Bu uslub tarihte ilk defa görülen bir şey değildir. Tasavvuf tarihine bir bütün olarak bakıldığı zaman değişik sebeplerle farklı coğrafyalarda sufilerin benzeri tavırlarla karşılaştığı görülmektedir. Bâtûmî bu dönemde yaşadığından bazı mühim hususlara aşağıda temas etmeye çalışacağız.

Mustafa Kara'nın çalışmasında bu döneme ait bazı önemli hususlara değindiğini görüyoruz. Tanzimat döneminin mühim bir bölümü I. Meşrutiyet diye isimlenen yıllardır (1876-1908). Bu senelere tasavvuf tarihi açısından bakıldığında görülen üç belirgin nokta şöyle tavsif edilebilir:

1. Sultanın düşüncesine göre İslâm ve Osmanlı dünyasının ayakta kalabilmesi için tutulması gereken yolu tasvib eden sûfiler.
2. Bu tarzı çıkış yolu olarak görmeyen muhalif dervişler.
3. Susmayı tercih edip tecelliye seyreden şeyhler.

II. Abdülhamid'in "Osmanlı gemisi"ni sahil-i selâmete çıkarmak için yardım ve desteğini istediği insanların bir grubu da dervişlerdi. Bu dervişlerin bir kısmı

İstanbul'da bir bölümü de İstanbul dışındaydı. Sultanla iyi ilişkileri olan sûfilerin en meşhurları şunlardır:

1. Şazeli Zafir Medeni (öl.1321/1903)
2. Rifaî Ebu'l Huda (öl.1328/1909)
3. Nakşî Buharalı Süleyman Efendi (öl.?)
4. Mevlevî Osman Salahaddin Efendi (öl.1304/1889)³

Tekke teşkilatı 19. Yüzyıla kadar özerk denebilecek bir görünüm arzetymekteydi.

Devletin temel politikalarından başka bağlayıcı tek metin vakfiyenin şartları, bağlayıcı tek kişi de şeyhi olan zattı. Bu durum geçen asrın başlarında bozuldu. Önce malî özerkliğe, sonra idarî özerkliğe müdahale edildi. ⁴ Tekkelerin ve tasavvufî hayatın bozulduğunun düşünülmesiyle beraber, tasavvuf ehlini ve tasavvufî hayatı yeniden düzenlemek ve kontrol etmek amacıyla, 1868 yılında faaliyete geçen Meclis-i Meşâyih'in en önemli özelliği ise tekke idaresinin Şeyhülislâmlığa bağlı olmasıdır.⁵ Ayrıca 1811 tarihli fermanla tekke vakıflarını "Evkâf-ı Hümâyun Nezareti"ne bağlamış, şeyh atamalarında Şeyhülislâmlığa bilgi verilmesini zorunlu hale getirmiştir. 1836 tarihli fermanla da dervişlerin kıyafetlerine dâhi müdahale edilmiş, dervişlere şeyhinin imza ve mührünü taşıyan kimlik cüzdanını taşıma mecburiyeti getirilmiştir.⁶ Böylelikle özerk yapıda olan tekke teşkilatının, devlet eliyle mâli ve idarî özerkliğine müdahale edilmiş oldu. Görüldüğü gibi devletin direkt müdahalesiyle tasavvufî hayatta ciddi değişiklikler meydana gelmiştir.

³ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları,2014, s.33.

⁴ Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.30.

⁵ Mustafa Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s.287.

⁶ Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 31.

Osmanlı İmparatorluğu'nda liberalizm hareketini 1865'de kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile başlatmak yerinde olur.⁷ Kendilerine daha sonra Jön Türk denilen bu grup önce Abdülaziz'in tahtan indirilmesine ve daha sonra II. Abdülhamit'in padişahlığında önemli rol oynamışlardır. Daha çok fikir hareketi olarak varlığını sürdürmüş ve I. Meşrutiyetin ilan edilmesi Jön Türk hareketinin eseri olmuştur. Savaşlar ve mecliste yapılan sert eleştiriler I. Meşrutiyetin kısa ömürlü olmasına sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemi genel hatlarıyla İttihât ve Terakkî'nin dönemidir.⁸ II. Meşrutiyet'in kurucuları Ohrili bir Arnavut İbrahim Temo, Kafkasyalı bir Çerkez Mehmet Reşit, Arapkirli ve Diyarbakırlı iki kürt olan Abdullah Cevdet ve İshak Sukutî'dir.⁹

II. Meşrutiyet döneminde farklı gruplar ortaya çıkmıştır.

1. Tekkeler yıkılmalı, tarikatlar yasaklanmalı diyen batıcı grup,
2. Tekkeler yeniden yapılanmalı, ıslah edilmeli diyen üç farklı grup;
 - a) Tekke mensubu olmayan ancak toplumda bozulan dengenin kurulması için düşünen, yazan insanların görüş ve teklifleri Ziya Gökalp gibi
 - b) Bizzât tekke mensuplarının yaptıkları tespit ve teklifler: Medresetü'l-Meşâyih
 - c) Devletin aldığı tedbirler: Meclis-i Meşâyih.¹⁰

II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı toplumunda görülen faaliyetlerden biride değişik din, mezhep, millet, tarikat ve mesleklere bağlı insanların seslerini duyurmak

⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2006, s.593.

⁸ Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 53.

⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırathı, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000), s.195.

¹⁰ Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 57.

için gazete, mecmûa çıkartıp cemiyet kurmuşlardır. Cemiyet-i Sûfiyye, Muhibbân ¹¹ ve Tasavvuf dergisi bunlardan birisidir.¹²

1908'den sonra gazete-mecmua neşretmek ve cemiyet kurmaya girişen gruplardan biri de tarîkat mensubu kimselerdi. Değişik tarîkatlara mensup dervişler bir araya gelerek kurdukları meslekî birlikler ve yayınladıkları mevkutelerle görüş ve düşüncelerinin yaygınlaşmasını temin ederlerken, meslekî dayanışmanın yollarını da aramışlardır.

Yukarıda temas ettiğimiz gelişmelerden anlıyoruz ki artık tarîkatlar kurumsallaşma dönemine girmiş ve cemiyete yönelik faaliyetlerini duyurur hale getirmiş.

Üzerinde duracağımız konu *Cemiyet-i Sûfiye* ve bu vesile ile *Tasavvuf* ve *Muhibban* dergileridir. Çünkü bu iki dergi ile sözkonusu cemiyet arasında yakın bir ilişki vardır. Bir diğer ifade ile bu dergiler Cemiyet'in kuruluş safhasına çok yakından takip etmiş ve gelişmeleri değişik açılardan ve farklı yorumlarla kamuoyuna aktarmışlardır.

II Meşrutiyet'le Cumhuriyet arasındaki en dikkate değer basın mücadelelerinden biridir. Bu tartışmalar bize sûfiler arasındaki benzerlikleri ve ayrılıkları, Meclis-i Meşâyih ve tekkelerin ıslah projelerini, Bektâşilik, Masonluk, beşik şeyhliği gibi konuları kendi ifadeleriyle aktarmaktadır. Bu münakaşalar 1908-1918 yıllarının dervişler tarafından nasıl değerlendirildiğine dair ipuçlarını barındırmaktadır.

Biz burada iki dergiye temas edeceğiz.

a) “Muhibban” Dergisi

¹¹ Muhibbân ve Tasavvuf dergisini ayrıntılı bilgisi için bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, ss.353-357.

¹²Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri* s. 40; Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, ss. 226-227.

İlk sayısının ilk sayfasında Trablusgarb'daki sürgün hayatından dönen Şeyh Nailî Bedevî Efendi'nin fotoğrafını koymuş ve tarikat ehlinin kurması gereken cemiyetle ilgili çalışmalarına 9,10 sayılarda geniş yer vermiştir. İstanbul'a döndükten kısa bir müddet sonra vefat eden Şeyh Nailî'nin hazırladığı belge ve yönetmelikleri eline geçiren Ahmed Muhtar bunları dergisi aracılığıyla kamuoyuna sunmuştur. Kurulması düşünülen cemiyetin adı Cemiyet-i Sûfiye-i İttihadiye ve Cemiyet-i İttihadiye-i Sûfiye'dir.

b) "Tasavvuf" Dergisi

Yukarıda değindiğimiz *Muhibban* dergisi ile *Tasavvuf* dergisinin ihtiva ettiği görüşler farklı idi. Bu farklı görüşlere girmeden önce anlaştıkları konuları iki ana noktada toplamak mümkündür:

1. Tasavvufî hayat vazgeçilmezdir. Din ve kültür hayatının mühim bir parçasıdır.
2. Bugünkü tasavvufî hayat ıslaha muhtaçtır. Fakat tefessüh etmiş bir tasavvufî hayatın ortaya çıkardığı "derviş" tipini genelleştirmek yalnızdır.

Tasavvuf dergisi, muhteva olarak daha ziyade tasavvuf ıstılâhları, tasavvuf edebiyatı, tasavvufî mektuplar, tasavvufî hikmetler, menkıbeler, sûfi hal ve tercümeleri gibi konulara ağırlık vermiştir.

Birinci dünya savaşı yıllarındaki sıkıntılar içerisinde, derginin yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.¹³

Cemiyetin başlattığı ve fakat tamamlayamadığı iki faaliyetten bahsedilebilir:

1. Kütübhane-i sûfiye kurmak. Tasavvuf ile ilgili yazma, basma bütün kitapları bir araya getiren bir kütüphaneyi İstanbul'da kurmak.

¹³Vahit Göktaş, *Muhammed Es'ad Erbilî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, İlahiyat Yayınları,2013, s.29.

2. Tasavvuf tarihinin bütün safhalarını içine alan bir ‘Tasavvuf Tarihi’ hazırlamak.

Bunların dışında kısmen gerçekleştirdikleri bir faaliyet her Salı gecesi cemiyetin merkez binasında Tasavvuf Sohbetleri adıyla yapılan konuşmalardır.

Cumhuriyet’ten önce yayımlanan tasavvuf ağırlıklı dergilerin en uzun ömürlüsü olan *Cerîde-i Sûfiye* 6 Mart (19 Mart 1909) haftalık olarak yayın hayatına başlamış, 49.sayıdan (3 Haziran 1329/16 Haziran 1913) itibaren iki haftada bir yayımlanmış, 133 sayıdan sonra (22 Kasım 1334/22 Kasım 1918) tekrar haftalık olmuştur. Dergi 1 Eylül 1335 (1 Eylül 1919) tarihine kadar 161 sayı çıkabilmiştir.

Netice olarak şunlar söylenebilir:

1. 1908 tarihiyle birlikte başlayan yeni dönemde dervişlerin önüne tasavvuf tarihinde ilk defa iki değişik hizmet sahası daha açılmıştır: Dergi-gazete çıkartmak, dernek, cemiyet kurmak.
2. Bu yıllarda doğrudan tasavvufla ilgili olarak üç dergi yayımlanmıştır. *Muhibban*, *Tasavvuf*, *Cerîde-i Sûfiye*. Günlük tartışmalara pek girmeyen *Ceride-i Sûfiye* bunların en uzun ömürlüsü olmuştur.
3. Kurulan Cemiyet-i Sûfiye tasavvuf dünyası için kısa ve uzun vadeli bazı projeleri gerçekleştirmek için kolları sıvadıysa da dönemin skıntıları, daha sonra gelen Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yılların rehaveti bu gayretlerin elle tutulur neticeler vermesine imkân bırakmamıştır.¹⁴

Bu dönemde yayımlanan dergilere değindikten sonra Cumhuriyet’in ilanına değinmek istiyoruz. Zira bu ilan ile beraber tasavvufî hayatta köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

¹⁴ Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, ss.44-45.

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında yapılan laik devrimler aslında dervişlere karşı değil, ulemaya karşı yapılmıştı. Fakat dervişler daha şiddetli bir direnç gösterdi.¹⁵ 1925 yılında Şeyh Said'in¹⁶ ayaklanması laik reformlara karşı olmuştu. Bundan sonra Mustafa Kemal tarikatlarına ve temsil ettiği hayat tarzına karşı bir dizi reformları hayata geçirdi. Reformların öncesinde Kastamonu ve İnebolu'da Avrupa tarzı şapka ile yaptığı konuşmalarda tekkelerden, zaviyelerden, sözde evliyâlardan ve medet umulan yatırlardan hoşnutsuzlukla bahsediyordu.¹⁷

1924 yılında Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılmasıyla iki yeni kurum hayata geçirildi. Bu kurumlar, Diyanet İşleri Reisliği ve Evkâf Umum Müdürlüğü idi. Böylece dinî konularla ilgili görevler Başbakanlığa bağlı olarak kontrol altına alınmış oldu. Böylece 1924'te Diyanet İşleri Reisliği teşkil edilirken camii ve mescidlerle beraber tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruma devredilmiştir. 30 Kasım 1341 (1925) tarih ve 677 sayılı "Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklarla birtakım Unvanların Men ve İlgâsı"na dair kanunla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tekkeler kapatılmıştır. 10 Haziran 1949 tarih ve 5438 sayılı kanunla 677 sayılı kanuna muhalefet edenler hakkındaki cezalar arttırılmış, 1 Mart 1950 tarih ve 5566 sayılı kanunla sadece on dokuz türbe ziyarete açılmıştır.¹⁸

Şeyh Said ayaklanmasının bir siyasî bir de dîni sonucu olmuştur. Siyasî sonucu, bir süre önce çok partili yaşama geçiş yönünde atılan adımların kesintiye uğramasına yol açmasıdır. Ayaklanmaya karıştığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılan

¹⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 405; Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 267.

¹⁶ 9 Şubat 1925'de doğu illerinde ayaklanma baş gösterdi. Liderleri Nakşibendi dervişlerinden Şeyh Saiddi. Mart başındaki ayaklanma güneydoğunun çoğu yerine yayılmış ve Cumhuriyet rejimini tehdit ediyordu. Yeni kurulan muhalefet partisi kapatıldı Fethi Bey görevden alınıp İsmet Bey göreve getirildi. İki yıl için hükümete Tahriri Sükûn Kanunu ve İstiklal mahkemelerini kurma yetkisi verildi. Ankara'da ve doğuda İstiklal Mahkemeleri kurulup isyanı çıkaranlara idam cezası verildi. Bkz. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık* s. 36.

¹⁷ Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.145.

¹⁸ Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.40, s. 370.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çok geçmeden hükümet kararnamesiyle kapatılmıştır. Dîni olarak ise tekkeler hedef tahtası haline gelmiştir. Bin yıldır bu toplumla beraber olan, din ve kültür dünyasının ayrılmaz parçası haline gelen tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. O günkü atmosfer gözönünde bulundurulduğunda, İstiklâl Mahkemelerinin, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nunu hâkim olduğu bir ortamda bu kararı açıktan tenkid edebilecek insanların bulunmaması tahmin edilirdi ve öyle de olmuştur. Bir grup alkışlamış ve bir grup da sükût etmiştir.¹⁹

1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulurken cami ve mescidler gibi tekke ve zaviyelerin yönetimi de bu kuruluşa bağlanmıştı. Bu yıl dikkat çekici bir gelişme daha oldu: Osmanlı döneminde Meclis-i Meşâyih Reisliği (bir açıdan tarikatlar genel müdürlüğü) yapmış olan Urfa milletvekili Şeyh Safvet Halifelîğın kaldırılması için kanun teklifini verdi ve netice aldı. Son padişah Vahdeddin'in tahta çıkışını Arapça bir şiir ile alkışlayan bir zatın gerçekleştirdiği ve sergilediği bu tavır, fikirlerdeki değişiklikler kadar ikinci Meclis'in yapısına dair de ipuçlarını barındırmaktadır.

Yukarıda görüldüğü gibi, Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde, Anadolu'da tasavvufî hayatın, şeyhlerin ve en önemlisi tarikatlar köklü değişime uğramışlardır. O dönemde bazı şeyhler siyaset ile içli dışlı idi. Bazı şeyh efendiler ise siyasetten uzak durmayı tercih etti. Bâtûmî de siyasete karşı mesafeli olanlardan idi. Osmanlı'nın yıkılışı ile Cumhuriyet'in kuruluşuna şahit olması onda derin tesirler bıraktığını söyleyebiliriz. Eyüp'teki tekkesinde yaklaşık beş yıl süren irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Bu sürenin sonunda kendisinde artık Medîne'ye hicret etmek arzusunun geliştiğini söyleyebiliriz. Böylelikle Bâtûmî, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in, Medîne'de kurduğu kütüphanesine vazifeli olarak Türkiye'den ayrılır. Tarikatlara getirilen yasak,

¹⁹ Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.153.

Anadolu'daki tasavvufî hayatı etkilemesinin neticlerinden birisi de birçok şeyhin hicret etme hadisesini gösterebiliriz. Bâtûmî bunlardan sadece biridir. Bu dönem aynı zamanda tarikatlar arasındaki ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Zira Meclis-i Meşâyih'in kurulması ile beraber, sahih silesi olmayan meşreplerin kapılarına kilit vurulmuştur. İcâzeti olmayan, müteşeyyihler ve istismarcılar bu meclisin gayretleri neticesinde tekke ve dergâhlardan uzaklaştırılmıştır. Kanaatimce Meclis-i Meşâyih idaresi, son yüzyılın en faydaları kurumlarından. Tarîkatlara vurulan neşter sayesinde, bu kadim müesseseleri aslî hüviyyetine ircâ etmiştir. Bu durum bize tarikatların aynı zamanda ticari faaliyetler içinde olduğunu göstermektedir. Kısmî kurumsallaşma içine giren tarîkatlar, ticaretten siyasete, eğitimden kültür hayatına kadar, bütün bu saydığımız alanalarda faal olduğunu göstermektedir. Bu dönemde yayımlanan tasavvufî içerikli dergilerden de anlaşılıyor ki tasavvufun da artık teorik yönünün gelişme safhasına girmiş olmasıdır.

III. EKONOMİK DURUM

Bu başlıkta Bâtûmî'nin yaşadığı dönemdeki iktisâdî hayatta öne çıkan durumlara temas edeceğiz. Tefik Çavdar'ın tespitlerine göre 1929'a kadar dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin özendirildiği bir dönem yaşanmıştır.²⁰ 29 Ekim 1929'da New York Borsası kaynaklı büyük bir kriz çıkmış ve borsa değerlerinde ani düşüşler yaşanmıştır. Bu durum dünyadaki diğer ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Kriz karşısında Türkiye dâhil tüm ülkeler kendi içine çekilmiş ve kendi kendilerine yetme çabası içine girmişlerdir.²¹

²⁰Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 4. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, ss. 96-97.

²¹Aydemir, Şevket, Süreyya, *İkinci Adam: İsmet İnönü I*, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s. 439.

Aytekin Altınparmak'ın araştırma yazısına göre, devlet, iktisâdî korumak için bazı adımlar atmıştır. Ekonomik krizin başında ödemeler bilançosu açığı artmıştır. Devlet, Türk Lirası'nın değerini korumak için "Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu"nu çıkarmış, tarımsal ürün fiyatlarının değerini korumak için tarım sektörüne doğrudan müdahalelerde bulunmaya başlamış ve ödemeler bilançosunu dengeleyebilmek için de gümrük tarifelerini yükseltmiştir.²²

İkinci Dünya Savaşı, tüm dünyanın ekonomik gelişmesini olumsuz etkilediği gibi Türkiye'nin de gelişimini olumsuz etkilemiştir. 1939'dan sonra piyasada ithal mallar azalmış, savaş dolayısıyla ordu seferber edilmiş, Türkiye savaşa girmese de orduyu savaşa hazır tutmak durumunda kalmış, bu durum ülke ekonomisine ağır bir yük getirmiştir. Savaş nedeniyle ürün talebinin artması karaborsacılığı beraberinde getirmiş, besin maddelerinde kıtlık yaşanmıştır.²³

Feroz Ahmed'e göre savaşın halk üzerinde baskısı ağır olmuş. Türkiye savaş yıllarını siyasî ve ekonomik olarak oldukça zorlanarak geçirmiştir. Bu dönemde, enflasyon sürekli artmış, ekmeğe bile karne ile verilmeye başlanmıştır.²⁴

Savaşın sona ermesi ile Türkiye'nin çok partili parlamenter sisteme geçiş sürecinde uygulanan ekonomi politikaları incelendiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Hükümetleri'nin benzer yaklaşımları sürdürdükleri görülmüştür. 1944'te Bretton-Woods Antlaşması'nın imzalanması; 1945'te Birleşmiş Milletler'e, 1947'de IMF'ye ve Dünya Bankası'na üye olmuştur.

²²Aytekin Altınparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör ve Sanayi'nin Gelişimi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,13,(2002),s. 37.

²³Karpat Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları,2008, ss. 191-192.

²⁴Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002) ss. 142-143.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Türkiye'nin ekonomi politikalarında bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti, tek parti döneminin aksine ekonomide devletçi politikaların benimsenmeyeceğini, bütün devlet mallarının özel sektöre satılacağını belirtmiştir. Ancak en fazla kamu yatırımı Demokrat Parti Hükümeti yapmıştır. Kamu yatırımları hem fiziki alt yapıyı geliştirmek hem de özel sektörü desteklemek için kullanılmıştır. Örneğin, tarımı desteklemek için çiftçiye ucuz kredi verilmiş ve tarım doğrudan desteklenmiştir. Devlet, çiftçinin ürettiği malları yüksek fiyattan almış, böylece çiftçinin alım gücünü arttırmıştır. Bu durum enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Devlet yol, su ve enerji gibi alt yapı yatırımlarına ağırlık vermiştir. Karayolları ağı geliştirilmiş, sulama ve enerji amaçlı barajlar yapılmıştır.²⁵

1950'lerin başı, ekonomide Menderes döneminin en başarılı olduğu yıllar olmuştur.

Görüldüğü gibi tasavvufî hayat, ülkenin içinden geçtiği ekonomik krizlerden etkilenmiştir. Zira Cumhuriyet'in kurulmasına müteakip, birden fazla siyâsî partinin halkın hayatına girmesi, beraberinde birçok değişiklik getirmiştir. Hükümetlerin siyâsî politikaları, ülke ekonomisine ciddi etkileri olmuştur. Bunlardan en önemlileri: özel sermayenin ortaya çıkışı, borsa krizi, ordunun savaşlara hazırlığı ve iktisâdî bazı önlemler ekonomiye ağır yük yüklemiştir. Netice olarak da tasavvufî hayatta duraklama döneminden bahsedebiliriz. Üstelik tekke ve zaviyelerin kanunen yasaklanmış olması, tasavvufî hayatı onlarca yıl etkilemiştir. Artık faaliyetlerini gizli yürüten tarikatların, iktisâdî hayattaki varlığı da muammaya yol açmıştır. Bu yüzden

²⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*, ss. 25-26.

olsa gerek ve diğerk bazı sebeplerden ötürü Bâtûmî bu çalkantılı yıllarda ülkesinden hicret etmek zorunda kalmıştır.

IV. SİYASÎ DURUM

Bu bölümde Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde hilafetin kaldırılmasına müteakip Cumhuriyetin ilanı arasındaki tarihi sürece değineceğiz.

Kemal Karpat “*Türk Demokrasi Tarihi*” adlı eserinde siyâsî gelişmeleri şu şekilde tespit etmiş. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile devletin yapısını değiştirecek inkılâplar yapılmaya başlanmıştır. Öncelikle 1926'da “İsviçre Medeni Kanunu” kabul edilmiş ve bu kanun şerîata dayalı olan “*Mecelle*”nin yerini almıştır. 1928'de “Latin Alfabesi” kabul edilmiş ve bu alfabenin öğretimi için okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Bu durum ülkedeki okuryazar oranının ciddi şekilde düşmesine neden olmuştur. Aynı yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndan devletin dininin “İslâm” olduğu ibaresi kaldırmıştır. 1930 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1934'te resmî görevliler dışındakilerin dini kıyafetlerle dolaşması yasaklanmıştır. 1935'te “Soyadı Kanunu” kabul edilmiş ve Arapça aile adları Türkçe soyadları ile değiştirilmiştir.²⁶ 1925'ten sonra yapılan inkılâplar, Türkiye'de yenileşme ve lâiklik hareketini başlatmıştır.

Emre Kongar'ın bakış açısına göre bu inkılâpların, siyâsî, iktisâdî ve sosyal neticeleri olmuştur. 1930'da inkılâpların önemli bir bölümü tamamlanmış; ancak yapılan inkılâplar hükümete karşı bir direnç oluşmasına neden olmuştur. Aynı dönemde “Dünya Ekonomik Krizi”nin Türkiye'yi etkilemeye başlaması ile hükümetin uyguladığı ekonomi politikaları halktan tepki görmüştür.²⁷ Halkın inkılâplar ve

²⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller*, ss. 152-153.

²⁷ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, ss. 351-352.

ekonomik kriz nedeniyle hükümete karşı gösterdiği tepkileri azaltmak için Atatürk'ün de isteğiyle yeni bir partinin kurulmasına karar verilmiştir.

Ahmed Feroz'un yakaşımına göre ise, siyâsî iktidarın attığı bu adımın amaçları vardı. İki partili sistem ile “Dünya Ekonomik Krizi” sonucu ortaya çıkan siyâsî gerilimin yatıştırılacağı, acil ihtiyaç duyulan malî ve ekonomik reformları kolaylaştıracak bir uzlaşmanın yaratılacağı, kurulacak partinin ılımlı muhalefeti ile Türkiye'nin Avrupa'da imajını düzelteceği ve böylece dış dünyadan kredi ve yatırım sağlanacağı umulmuştur.²⁸ Bu doğrultuda Fethi Bey tarafından 1930 yılında Serbest Fırka kurulmuştur. Serbest Fırka'nın Programı liberalizmi çağrıştıran birkaç ilkedен oluşmuştur. Fırka'nın esas siyaseti, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı koymak ve ekonomik alandaki başarısızlıklarını eleştirmek olmuştur. Bu tutum partinin etrafında çok sayıda muhalif grubun toplanmasına ve iktidar partisine meydan okumasına neden olmuştur. Önceleri iki fırka arasındaki soruna taraf olmayan Mustafa Kemal, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası lehine taraf olmaya başlamıştır. Bunun ardından Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Serbest Fırka'yı kapatmıştır.²⁹ Serbest Fırka'nın kapatılması ile iki partili hayata son verilmiştir.

Serbest Fırka denemesinin başarısızlığı ve Dünya Ekonomik Krizi, siyâsî ve ekonomik olarak liberalizmi Türkiye'nin gündeminden düşürmüştür. 1923–1930 yılları arasında kabul edilen “cumhuriyetçilik”, “millîyetçilik”, “halkçılık”, “lâiklik”, “devletçilik” ve “devrimcilik” ilkeleri önce Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'na, daha sonra 1937 Anayasasına konulmuştur.³⁰

²⁸ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.88.

²⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller*, s. 166.

³⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller* s. 167.

1938 yılında Mustafa Kemal'in ölümünden bir ay sonra yapılan kurultayda İsmet İnönü Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel başkanı seçilmiştir. Parti içinde ve ülkede huzursuzluğu engellemek için İnönü'ye "değişmez genel başkan" ve daha sonra da "millî şef" ünvanı verilmiştir.³¹ İnönü, Cumhurbaşkanlığı döneminde kişisel hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin ortadan kaldırılacağına sinyallerini vermiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle bu durum gerçekleştirilememiştir.

Süreyye Aydemir'e göre halkın iktidara tepkisi artmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ağır vergiler altında ezilen köylülerin yoksulluğu, bürokrasideki yolsuzluklar ve hükümetin bu sorunları çözmede yetersiz kalması, halkın hükümete karşı tepkisini arttırmıştır.³²

Mustafa Erdoğan ise, siyasetteki bu dalgalanmaları radikal değişikliklere yol açtığını belirtmiş. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası düzeyde demokrasi fikrinin çekiciliğinin artması tek partili ve tek liderli rejimlerin ömrünü tamamlamaya başladığını göstermiştir. 26 Haziran 1945'te çok partili siyasî sisteme geçişi öngören Birleşmiş Milletler Beyannâmesi'nin imzalanması, Türkiye'nin demokratikleşmesinde önemli bir adım olmuştur.³³

Türk siyasî hayatında tek parti olarak yaşamını sürdüren Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı kurulan ilk siyasî parti "Millî Kalkınma Partisi"dir.³⁴ Celâl Bayar yeni partinin genel başkanı olmuş; Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılanlar yeni kurulan partiye katılmışlardır.³⁵

³¹ Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, çev: Esin Soğancılar, (Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007) s. 76.

³² Süreyya Aydemir Şevket İkinci Adam: *İsmet İnönü II*, ss. 73-74.

³³ Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum ve Liberal Siyaset -Türkiye'de Demokrasiye Geçişin Deneyimi* (1945-1950), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1992, s. 301; Kartal, Cemile, Burcu, "Türk Siyasî Hayatında Beyaz İhtilal:1950 Seçimleri", *Atatürk Dergisi*,3: 4,(2003) ss. 265-280.

³⁴ Feroz Ahmad ve Turgay Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 14.

³⁵ Sina Akşin, *Ana çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Ankara, İmaj Yayıncılık, s. 226.

Cem Eoğul, kurulan yeni partinin seşim sonuğlarına yansımalarına şu şekilde değinmiş. Demokrat Parti'nin kurulmasından sonraki ilk seşimin öne alınması muhalefet partisinin tepkisine yol ağmıştır. Demokrat Parti halktan büyük bir destek almasına karşın, 1946 Genel Seğimi'nde sadece 62 milletvekili çıkarabilmiştir.³⁶

Tevfik avdar ise İkinci Dünya Savaşı'nı, Türkiye için büyük bir hadise olarak görmekte. 1936–1948 yılları arasında, Türkiye'yi etkileyen en önemli olay İkinci Dünya Savaşı'dır. 1939 yılında Çekoslovakya'nın başkenti Prag işgal edilmiş ve böylece İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.³⁷ Emre Kongar, savaşın Türkiye'nin dış siyasetine doğrudan etkisine temas etmekte. Önceleri İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, savaşın sonuna doğru İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinin savaş sonrası görüşmelerde Türkiye'nin diğer ülkelerle eşit haklara sahip olacağını bildirmeleri üzerine, 1 Ağustos 1944 yılında Almanya ile bütün siyasî ilişkilerini kesmiştir.³⁸

Sina Akşın, gelişen olayların neticesinde Türkiye'nin artık Rusya ekseninden Batı'ya kaydığını belirtmiş. Rusya, boğazların ortak savunulması gerektiğini belirtmiş; o günkü siyâsî irade ise bunu reddetmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren Türkiye'ye destek veren Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te, 1925 yılında imzalanmış olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini ve yeni bir antlaşma imzalamak istediğini belirtmiştir. Türkiye yeni bir antlaşma imzalamaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Sovyetler Birliği boğazların iki ülke tarafından ortak savunulması gerektiğini belirtmiş; ancak Türkiye bu isteği reddetmiştir. Yaşanan bu anlaşmazlık neticesinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkileri bozulurken, Batı

³⁶ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, Yordam Kitap, 1970, s.18.

³⁷ avdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*, ss. 352-353.

³⁸ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s. 456.

dünyası ile ilişkileri hızlanmıştır. 12 Mart 1947’de ABD Başkanı Truman, Kongre’de Sovyetler Birliği tehdidine karşı kendi adı geçen bir bildiri sunmuştur.³⁹ Truman Doktrini’nin uygulamaya konulmasından sonra, ABD’den bir grup uzman, Türkiye’nin gereksinimlerini belirlemek üzere ülkeye gelmiştir. 12 Temmuz 1947’de Türkiye ve ABD arasında askerî yardım antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Sovyetler Birliğine karşı Türkiye’nin askerî gücünün arttırılması amaçlanmıştır.⁴⁰

Yukarıda görüldüğü gibi, Bâtûmî’nin yaşadığı yıllar, siyâseten de çok radikal değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Bu süreçte, devlet yeniden yapılanma içerisine girmiş, medeni hukuk alanında, Mecelle kanunu yerine İsviçre kanunu benimsenmiş, devletin eğitim sistemi çökmüş, Anayasa’dan İslâm ibaresi kaldırılmış, kılık kıyafet kanunu çıkmış, çok partili siyâsî hayata geçilmiş ve II Dünya Savaşı patlak vermiştir. Siyaseten de buhranlı bir dönem olan Cumhuriyet’in kuruluş yılları, tasavvufî hayatı her yönüyle etkilemiştir. Getirilen yasaklar nedeniyle birçok tekke ve zaviye gayri meşru duruma düşmüş, burada vazife îfâ eden postnişinler çare yolları aramaya başlamıştır. Onlardan bir kısmı vazifelerini bütün yasaklara rağmen sürdürmüş, bu kadim geleneği devam ettirmede muvaffak olmuştur. Ne var ki bazı meşâyih, çareyi memlektten hicret etmekte aramış. Bâtûmî bu siyâsî ortam içinde hizmet edemeyeceğinin idrakiyle terk-i diyar eylemiş.

³⁹ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789–1980*, ss. 221-222.

⁴⁰ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s.458.

BİRİNCİ BÖLÜM

I.MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

A.Hayati

Bâtûmî'yi öncelikle kısaca tanıtalım. Batumlu Muhammed Şerîf'in oğlu olup, müderris ve Nakşibendî-Hâlidî meşâyihindedir. Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin halifelerinden Ömer Ziyâeddîn Dâğîstânî'den (Vefatı: 5 Kasım 1340/1921) icâzet alıp halifesi olmuştur. Cumhuriyet döneminde şapka kanunu üzerine Türkiye'den ayrılıp, Medîne-i Münevvere'ye yerleşmiş ve orada mücâvir olarak bulunmuştur. Burada mücâvir iken, 1370/1950 yılında "*Hulâsatu't-Tasavvuf*" adlı Arapça bir eser yayınlamıştır. 64 sayfalık bu Arapça risâle'de tasavvufun temel esasları, Nakşibendî-Hâlidîliğin âdâb-erkân ve silsilesi özetlenmiştir. Medîne-i Münevvere'de vefat etmiş olup, vefat tarihini 1953 yılı olarak kayıtlara geçmiştir.⁴¹

Şapka kanunu çıktığı yıllarda, devlet, ulema, müderris ve meşâyih takibe almış ve bu kanunu uygulamada çokça zulüm yapmıştır. Birçok âlim, müderris ve meşâyih bu dönemde istiklal mahkemelerinde şapka kanununa muhalefetten dolayı idam edilmiştir. Bâtûmî bu yüzden olsa gerek Türkiye'yi terk eden meşâyihdendir. Tekke ve zaviyeler kanunu gibi dergâhların kapısına kilit vuran diğer uygulamalar ülkemizdeki tarikat müesseselerin faaliyetlerini artık gizli yürütmek zorunda bırakmıştır. Hâlbuki İslâm'ın tebliğ edilmesinde hayati işlev gören tekke ve zaviyeler; sadece tasavvufî terbiye yerleri olmayıp, aynı zamanda psikolojik, pedagojik ve tıbbi

⁴¹ Müfid Yüksel, <http://divanpost.blogspot.com.tr/2010/01/gurcu-kimligi.html>. Erişim tarihi 08.06.2017.

sorunlara kadar geniş bir hizmet sahası olan ve devrin mektepleri, hastanesi, spor okulu, dinlenme kampı, güzel sanatlar akademisi, edebiyat ve fikir ocağı, moral kaynağıydılar. Bâtûmî Medine mücaviri olduktan sonra tasavvufi çalışmalarına ait herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Sadık Albayrak'ın hazırladığı “*Son devrin Osmanlı Uleması*”⁴² adlı eserde Batum şehrinden gelen bazı ulema biyografisine yer verdiğini görüyoruz. Ancak müellifimiz Bâtûmî hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

B. Şeyhi Ömer Ziyâuddîn Dağistânî

Bâtûmî'nin şeyhi Dağistânî ile münasebetini tercüme ettiğimiz risâlede “Fazilet ve iyilik sahibi benim de üstadım Hz. Ömer Ziyâuddîn-i Dağistânî” diye bahsi geçmekte. Dağistânî hakkında yapılan yüksek lisans tezinde⁴³ halifeleri arasında Bâtûmî'nin adına rastlayamadık. Ancak başka bir araştırmada ‘Şeyh Batumlu Mehmed Fevzî Efendi (v.1953) Gümüşhânevî Tekkesi şeyhi Ömer Ziyâuddin Dağistânî'nin halifesi olup 5 yıl irşaddan sonra tekrar seddonlunmuştur’⁴⁴ kayıttan onun iczetli halifesi olduğu anlaşılıyor. İstanbul Eyüp'te Hacı Ali Tekkesi'nde bu vazifeyi icra ettiğini yapılan aynı araştırma bunu ortaya koymaktadır. Bundan muhtelif ilimlerin tahsili için İstanbul'a geldiğini anlıyoruz. Burada hangi müderrislerden ilim tahsil ettiği ile ilgili bir veriye tüm araştırmalarımıza rağmen ulaşamadık. Bâtûmî'nin, Allâme Şeyh Muhammed İbrahim b. Sadullah b. Abdürrahim el Fadlî el Hatnî el Medenî'nin (d.1314 v 1389) hadis silsile zincirinde rivayet ettiği şeyhlerin 25'inci sırada ismine rastlıyoruz.⁴⁵ Bâtûmî'nin 1925 sonrası Medine'ye hicret ederek

⁴² Sadık Albayrak, *Son Devrin Osmanlı Uleması*, İstanbul, Milli Gazete Yayınları,1981,c.4-5.

⁴³ Arif Hakan Demirel, “Ömer Ziyâuddîn Dağistânî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı,(basılmamış yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara,2006,s.55.

⁴⁴Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, ss.79-80.

⁴⁵ <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?p=176482> erişim tarihi 26.01.2017.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi Kütüphanesi'nde hafızu'l kütüb olarak vazife üstlenmiştir. Bu vazifeyi vefatına yakın tarihe kadar sürdürdüğü kuvvetli bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. İcazetten Sonraki Dönem

Bâtûmî, şeyhi Dâğistânî'den irşad icazetini 1920 yılında aldığını tahmin ediyoruz. “*İstanbul'un 100 Tekkesi*” adlı araştırmadan, Bâtûmî'nin Eyüp'te bulunan Hacı Ali Tekkesi'nde aynı yıl vazifeye başladığı anlaşılıyor. İcazet belgesinin sureti elimizde ne yazık ki mevcut değil.

D. Şeyhliği

Bâtûmî'nin Hacı Ali Tekkesi'nde yaklaşık beş yıl süren irşad faaliyetlerini görmekteyiz. “*İstanbul'un 100 Tekkesi*”⁴⁶ adlı araştırmada geçtiği üzere, şapka kanunun çıkmasına müteakip buradaki vazifeden ayrılarak Medine-i Münevvere'ye hicret ettiği anlaşılıyor.

E. Tarîkat silsilesi

Bâtûmî'nin tarîkat silsilesi Gümüşhânevî kolundan gelmektedir. Silsileyi şöyle sıralayabiliriz:

Hz. Seyyid-i Kâinât Muhammed-i Mustafa (s.a.v.)

Hz. Ebû Bekir (ra.)

Hz. Selmân-ı Fârisî (r.a.)

Hz. Kasım İbni Muhammed

Hz. Câfer-i Sâdık

⁴⁶ Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, ss.79-80.

Hz. Bâyezid-i Bistâmî
Hz. Ebu'l-Hasen-i Harakânî
Hz. Ebû Ali-i Fâremedî
Hz. Yusuf-ı Hemedânî
Hz. Abdülhâlık-ı Gücdüvânî
Hz. Ârif-i Rivgerî
Hz. Mahmud İncir-i el-Fağnevî
Hz. Ali-i Râmitenî
Hz. Muhammed Baba Semmâsî
Hz. Emir Külâl
Hz. Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâüddîn
Hz. Alâeddîn-i Attar
Hz. Yakubu Çerhî Hisârî
Hz. Ubeydullâh Ahrâr
Hz. Muhammed Zâhid
Hz. Muhammed Derviş
Hz. Hâcegi Emkenegî
Hz. Muhammed Bâkî
Hz. İmam Rabbânî Ahmed Fâruk es-Serhendî
Hz. Muhammed Ma'sûm
Hz. Şeyh Seyfüddin
Hz. Seyyid Nur Muhammed Bedvânî
Hz. Şemsüddin Cân-ı Cânân Mazhar
Hz. Şeyh Abdullâh Dehlevî

Hz. Mevlânâ Ziyâüddin Hâlid-i Bağdâdî

Hz. Ahmed b.Süleyman Hâlid Hasen-i Şâmî

Hz. Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevî

Hz. Hasan Hilmi Kastamonî

Keza halifesi Hz. İsmail Necati Zağferanbolî, Rabbim ilmini ziyade eylesin

Üstadım Hz. Ömer Ziyâüddîn-i Dağistânî.

III. Eseri

Bâtûmî'nin "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risâlesindeki ifadelerinden yola çıkarak ayrı bir eser telif etmediğinin kanaatine vardık.

a) "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risalenin yazılış sebebi

Bâtûmî risâle'nin mukaddimesinde yazma nedenini şöyle açıklıyor: "Âciz kul Muhammed Fevzi der ki: bazı dostlarım benden tasavvuf hakkında özet bir risâle yazmamı istediklerinde, Allah'tan yardım ve istiharede bulunduktan sonra, gayeme ulaşabilmek ümidiyle bu ilimde azığım az olduğu halde yine O'nun lütuf ve keremine sarıldktan sonra risâleyi on dokuz fasıl ve bir hatime olarak telif etmeye başladım." Yaşadığı dönemde insanların manevîyattan uzaklaştığını görüp ve ilmi terk etmeleri onu özet bir tasavvuf risâlesi yazmasına sevk etmiş olabilir.

b) "*Hulâsatu't Tasavvuf*" 'un kaynakları

Bâtûmî'in risâlesi incelendiğinde birçok tasavvufî kaynaktan iktibaslar yaparak meseleyi çok güzel izah ettiğini görmekteyiz. O mühim kaynaklardan bazıları şunlardır: Abdullah Hânî'ye ait *Behcetü's Seniyye*, İbn Atâullah el İskenderî'ye ait *Hikem-i Atâiyye*, İmam-ı Gazâlî'ye ait *İhyâu Ulûmi'd Dîn*, *Mektubât-ı İmam-ı Rabbânî*, Gümüshânevî'ye ait *Câmiu'l Usûl*. Tasavvufu etraflıca okumak isteyen ve hacimli eserleri okumak için imkânı olmayan bu risâle'den çok istifade edebileceği kanaatindeyiz.

c) "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risalenin yazılış tarihi

Bâtûmî, "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risâlesini, Hicri 1370, Şaban ayının 12 'sinde Medine'de telif etmiştir. Risâle aynı yıl Şam'da Matbatu'l İttihad Eş' Şerkî bi Dimeşk adlı matabada basılmıştır. Risâle'yi fotokopiden inceleyerek, tercümede de bunu esas aldık.

d) “Hulâsatu’t Tasavvuf” ‘un muhtevası

Bâtûmî bu eserinde birbirinden farklı birçok konuya değinmiş. Risâlesini 19 fasıl halinde telif etmiştir. Küçük hacimli bir eser olan “Hulâsatu’t Tasavvuf” ‘da Bâtûmî tasavvufî konuları fasıllar başlığı altında incelemiştir.

İlk fasıl: Tasavvufun beyanı ve bu şekilde isimlendirilmesinin veçhi hakkındadır,

İkinci fasıl: Tarîkatın usulleri ve şartları hakkındadır,

Üçüncü fasıl: Nefsi tanımak hakkındadır,

Dördüncü fasıl: Zikrin beyanı hakkındadır,

Beşinci fasıl: Tarîkatların kaynakları,

Altıncı fasıl: Nakşibendiyye yolunun itikadı ve temeli,

Yedinci fasıl: Mürşide bağlılığın lüzumu (gerekliliği),

Sekizinci fasıl: Tarîkatın (yolun) âdâbı,

Dokuzuncu fasıl: Tarîkatın mertebelerini beyan eden fasıldır,

Onuncu fasıl: Tarîkatın rükünleri,

On birinci fasıl: Râbıtanın beyanı hakkındadır,

On ikinci fasıl: Mürşidi kâmillerin vasıfları nelerdir?

On üçüncü fasıl: Râbıtanın edeblerini açıklayan fasıl,

On dördüncü fasıl: Tarîkatta hal ve seyr u sülûk,

On beşinci fasıl: Zikrin âdâbını açıklayan fasıldır,

On altıncı fasıl: Nefiy isbat meselesi ve şartlarını açıklayan fasıldır,

On yedinci fasıl: Seyr u sülûkun beyanı hakkındadır,

On sekizinci fasıl: Hatm-i Hâcegan,

On dokuzuncu fasıl: Yolun esasları hakkındadır,

Son: Hz. Ali (k.v) Efendimizin oğlu Hüseyin (r.a) Efendimize olan vasiyeti,

e) Eserin metodu ve üslubu

Bâtûmî bu kıymetli eserini öncelikle Kur'an ve Hadis referanslarına dayandırmıştır. Bâtûmî, özellikle Hadis ilminde müteahhir âlimlerdendir. Onun hadisçiliği, sefefe olan bağıllığıyla, Hz. Peygamber s.a.v'e ittiba noktasında bid'atlere karşı sert bir tavır halinde kendini gösterir.

Bâtûmî eserini metodik bir yaklaşımla, ilmi zihniyetin gereği olarak, basitten başlayıp daha kompleks konulara doğru işlemek suretiyle kaleme almıştır. O, eserinde, kendinden önceki sûfilerden sık sık alıntılar yapar, şiir istişhadlarında bulunur sonuçta kendi değerlendirmesini yapar.

Bâtûmî tasavvufu, sadece zühd ve vera'dan ibaret görmemiş, zühdden tasavvufa, amelden marifete, ibadetten irfana ve şeriattan hakikata geçiş tarzında ele almıştır.

Bâtûmî eserinde zâhirle bâtını, şeriatle hakîkatı, tasavvufla nakli birarada ele almaktadır. Bâtûmî sûfilerin şeriata bağıllıklarını yansıtan söz ve davranışlarından özenle bahseder. Keramete ve keşf hallerine daha az yer verir. İstikamet ehli olmayanın sa'yi boşa gider, seyrini sağlam bir temele bina edemez, demektedir. Eserde şatahata rastlanılmamaktadır. Hulûl ve panteist anlayışları yansıtacak hiçbir ifadeye yer vermemektedir. Vadet-i şühûd ve vahdet-i vücûd kavramlarına hiç değinmemiştir.

Anlattığı tevhîd anlayışı, ehl-i sünnet ve seleften etkilenen sûfilerin tevhîdidir.

Bâtûmî eserinde, nasları te'vile pek ihtiyaç duymamış, tasavvufî görüşlerin şeriata uygun tefsirlerini yapmıştır. Eserde anlatılan tasavvuf, tüm sûfilerin ittifakla kabul ettikleri tasavvuftur.

Sünnî tasavvufa temas eden Bâtûmî, ele aldığı konuları âyet ve hadislerle açıklamaya özen göstermektedir. Eserde 59'dan fazla hadis bulunmaktadır. Bu hadislerin birçoğu

sahih hadislerden ibaretken, çok nadir rastlanan zayıf ve mevzu hadisler tasavvufun esası ile değil, teferruatı ile ilgilidir.

IV. Vefatı

“*İstanbul’un 100 Tekkesi*”⁴⁷ adlı araştırmada, Bâtûmî’nin 1953 yılında Medine’de vefat ettiği belirtiliyor. Burada nereye defnediği ile daha da başka bir bilgi maalesef elimizde mevcut değil. Önümüzdeki yıllarda onu tanıyanları tanıyan kimseler ortaya çıkarsa hayat serüveni hakkında daha fazla bilgi sahibi olabiliriz. Ayrıca yukarıda değindiğimiz araştırmada, Nakşî-Hâlidî şeyhlerin vazife yaptıkları tekkeler hakkında bize önemli bilgiler sunulmakta. Bu çalışmada, hangi tekkede hangi meşrebin postnişini ne kadar süre ile vazife yaptığı bilgisi verilmektedir. Kanaatimizce çalışmayı değerli kılan, alanında kapsamlı olmasıdır. Osmanlı’da Nakşî-Hâlidî meşrebinin diğer meşreplere göre daha yaygın olduğunu düşündüğümüzde, bu gibi çalışmalar dergâhların tarihçesini sunması açısından fevkalade ehemmiyetli olduğu kanaatini taşımaktayız. Bâtûmî’de olduğu gibi, hakkında herhangi bir akademik çalışması olmayan mutasavvıfların hayatına kısaca da olsa ışık tutması, eserin ehemmiyetini ortaya koyması açısından ince bir detay olduğunu düşünüyoruz.

⁴⁷ Köseoğlu, *İstanbul’un 100 Tekkesi*, ss.79-80.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Risâlenin müellifi Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerine bu muhtevadan başka bir yerde maalesef rastlayamadık. Ancak risâleyi tercüme ettiğimizde, tasavvufî görüşlerinin, Üstadı Ömer Ziyâuddîn Dâğistânî'nin görüşleri ile pek çok konuda benzerlikler olduğunu gördük. Risâlenin sonunda “Üstadım Ömer Dâğistânî” diye bahsetmektedir. Biz de bu sözden yola çıkarak üstadının tasavvuf görüşünü ihtiva eden “*Tasavvuf ve Tarikatlarla İle İlgili Fetvalar*” adlı kitabını hem Arapçasından hem de Türkçesinden baştan sona inceleyerek bire bir karşılaştırma imkânı bulduk. Bu eserden de istifade lüzumu duyarak tasavvufî görüşlerini bu tezimize dâhil etmeyi uygun gördük. Dağistânî bu eserinde birçok tasavvuf büyüğünün sözlerine yer vererek eseri muhteva açısından çok kıymetli hale getirmiştir. Eseri önemli kılan diğer özelliği ise günümüzdeki tasavvuf hayatına güncel cevaplar sunmasıdır. Bu bağlamda küçük hacimli bir eser olmasına rağmen birçok meseleye doyurucu cevaplar verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bâtûmî hakkında yaptığımız araştırmalar neticesinde onun bir muhaddis olduğunu⁴⁸ ve ravi silsilesinde adının geçtiğini tespit edebildik. Yine bu risâle'yi Medine'de yaşadığı dönemde telif ettiğini ve başkaca bir telif edilmiş eserine rastlamadık. Değerlendirmemize göre risâle'yi önemli kılan, tasavvufî kavramlara özet değinmesinin yanısıra, konuların doyurucu olmasıdır.

⁴⁸ <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?p=176482> erişim tarihi 26.01.2017.

Bâtûmî'nin tasavvuf anlayışının Gümüşhânevî Dergâhı'nın anlayışı paraleleninde olduğunu söyleyebiliriz. Silsilede 35'inci postnişin olan Ömer Ziyâuddîn Dâğistânî'yi zikretmesi bu anlayışa sahip olduğunun en güçlü delilidir. Bu bağlamda Gümüşhânevî yolunun tasavvuf anlayışına biraz değinmek istiyoruz.

Fikir, felsefe ve tezler müesseseler kanalıyla yaşatılır ve ileri asırlara aktarılır. Tasavvuf da bir ilim olduğuna göre tâlim ve tedris edildiği bir müessese de vardır. Tasavvufun dışındaki ilimler için medrese ne ise tasavvuf için de tekke odur. Tasavvuf âdâb ve erkânı okunarak, dinlenerek ve tekkede görerek ikmal edilir. Bununla birlikte Bursa Cizyedar Nakşibendî zaviyesi gibi kurumların şeyhlerinde müderrislik sıfatının aranması şartı gibi uygulamalar da vardı. Bu şekilde tekke aynı zamanda medrese özelliği taşımış oluyordu.⁴⁹

Mevlânâ Halid Bağdadî'nin halifeleri Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya yayılmasında büyük bir gayret sarf etmişlerdir. Bağdadî'nin halifelerinden Trablusşam Müftüsü olarak anılan Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî'nin İstanbul'a görevli olarak gönderilmesi ve dolayısıyla Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî'nin (ö.1311/1899) bu müşid tarafından yetiştirilmesi bu yolun İstanbul'a yerleşmesine ve Gümüşhanevî Dergâhı'nın kurulmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî'nin aralarında Kastamonulu Hasan Hilmi, Safranbolulu İsmail Necati, Ömer Ziyâuddîn Dağistânî, Tekirdağlı Mustafa Feyzi, Lüleburgazlı Mehmet Eşref Efendiler gibi âlimlerin de bulunduğu 116 halifesi, bu yolun Anadolu'da yerleşmesini ve yayılmasını sağlamışlardır.⁵¹

⁴⁹Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları,2013, ss.108-109.

⁵⁰Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, İstanbul, Seha Neşriyat,1997, s.12.

⁵¹İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî", *DİA*, c.XIV, s.276.

Gümüşhanevîlik'te ilim olarak bilhassa hadis ilmi üzerinde çok durulmuştur. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî velûd bir âlim olup birçok eser vermiştir, bunlardan biri de onun tasnif ettiği, sürekli olarak okunup müracaat edilen *Râmûzu'l Ehâdis* kitabıdır. Bu dergâhta yüzlerce hadis âlimi yetişmiş olup bazıları huzur dersleri muharrirliği ve muhataplığına kadar terfî etmiştir. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî, irşad kastı ile yazılmış eserlerini okuyup anlamaya çalışmayı “rivayeten intisab”, eserlerini kendisinden sonra gelecek nesillere ulaştırmak maksadıyla yapılacak olan çalışmaları da “dirayeten intisab” olarak kabul etmektedir.⁵²

Gümüşhanevîlik'te şerîat ve tasavvuf birbirini tamamlayan birer unsur olarak kabul edilir, sohbet en önemli düsturlardan biridir. Nakşibendîliğin en önemli prensiplerinden biri olan “Halvet der encümen” prensibine uygun bir biçimde her türlü ictimai faaliyet ve hizmetlere katılma teşvik edilmiş ve kâmil insan yetiştirme hedefi gözetilmiştir.⁵³

Gümüşhânevî, zâhirî ilimlerin tahsiline önem vermiş, halifelerinde her şeyden önce ilmî yeterliliğin bulunmasını şart koşmuş, hadis eğitimini ön planda tutmuştur. Tekkelerde görülen yozlaşmaya karşı çıkmış, ulema ve meşâyih arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için çaba sarf etmiştir.⁵⁴

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî tasavvufta irşad görevine başladığı ilk yıllarda Mahmud Paşa medresesindeki hücresi ile iktifa etmiştir. Zamanla cemaatin müntesiblerinin sayısı artınca burası yetersiz kalmış ve ibadete kapalı ve metruk durumda bulunan Fatma Sultan Camii (1859)'de tekke olarak düzenlenmiştir. Cami elden geçirilerek beş vakit namaz kılınabilecek hale getirilmiştir. Caminin yanına bir

⁵²Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, s.13.

⁵³ Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, ss.13-14.

⁵⁴ İrfan Gündüz, “Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.14, ss.276-277.

tekke ve onaltı odalı bir ev inşa edilmiştir. Şeyh efendi buraya yerleşmiştir. Daha sonra bu mekân Gümüşhanevî Dergâhı olarak tanınmıştır. Gümüşhanevî Dergâhı'nın yerleşim yeri gerçekten önemlidir, bunun nedeni bu mekânın Bâb-ı Âli'nin tam karşısında ve çok yakınında olmasıdır. Buranın tekke olarak seçilmesinin sebebi hükümetin çok yakından takip edilmesi ve idarenin insiyatifleri üzerinde etkili olabilmektir. Ancak böylelikle toplum üzerinde etkinlik kurmak mümkün olabilecekti. Gümüşhanevî Dergâhı tekke ve zâviyelerin kapatılması kanunu ile 1925 yılında kapatılmış, camisi ise 1942 senesine kadar ibadethane olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra 'kadro harici camiler' arasına katılan tekke binaları, bir müddet İstanbul valiliği jandarmalarının yatakhane ve elbise deposu olarak kullanıldıktan sonra Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 'korunması gerekli eserler' kapsamına girmesine rağmen 1957 yılında yol yapımı gerekçesiyle yıktırılıp arsası üzerine Defterdarlık binası inşa edilmiştir.⁵⁵

Yukarıda görüldüğü gibi, Bâtûmî'nin tasavvufî şahsiyetinin gelişmesinde Gümüşhanevî ekolünün tesirleri bariz olarak göze çarpmaktadır.

Yine burada Bâtûmî'nin risâle'de ele aldığını tasavvufî kavramlardan önemli gördüklerimizden bazılarını, ilk dönem sûfilerin tanımlarıyla mukayese etme yoluna gittik. Tasavvufî kavramları detaylıca ele alan ana sözlüklerden istifade ederek birkaç tanıma yer vermeye çalıştık. Risâle'de ele alınan ıstılâhlar her ne kadar da Nakşî meşrepli olsa da mukayesede kullandığımız kavramlarda herhangi bir meşrep farklılığı gözetmedik. İlk dönem klasik tasavvuf eserlerinden yeterince yararlanmaya çalıştık.

⁵⁵ İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhanevî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, ss.276-277; M. Baha Tanman, "Gümüşhanevî Tekkesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, ss.277-278; Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, ss.59-60.

A. Tasavvuf

Tasavvuf kavramı hakkında birçok iddialar ortaya atılmıştır. Kimisi onu yün giyinmeye bir diğeri de onu safâdan türeyen bir ıstılâh olduğunu beyan etmiş. Tasavvuf karşıtları onu Hint Mistisizmine ve Hristiyan kültüründen etkilendiğini iddia ederek bu zühd kavramını İslâm dışı ilan etmek istemişlerdir. Biz burada o konulara hiç temas etmeyeceğiz.

Yün giymek. Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim. Bâtınî fıkıh. Kur'an-ı Kerim'i Hz. Resulullah (s.a.v) gibi yaşamaya çalışmak.⁵⁶ Kuşeyrî demiştir ki: "Bu ismin Arapça olduğunu gösteren bir kök ve kıyas yoktur. Bu ismin ancak lakab hükmünde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kelimenin, kamîs (gömlek) giyilmesine 'takammese (gömlek giydi)' şeklinde isimlendirilmesinden hareketle, sûf kelimesinden 'tesavvefe (yün giydi)' manasında tasvvuf olarak üretildiğini söyleyenler vardır. Bu da bir görüştür. Ancak, Arapça kaideleri bakımından münasip görünmekle birlikte, yün elbise giydikleri için bu isimle adlandırılan tek topluluk onlar değildir.

Duruluk (savfet) her lisanda övülmüş. Bunun zıttı olan bulanıklık (küdüret) ise yerilmiştir. Sûfler tairesi, mahiyetlerini tayin edecek bir lafız kıyasına ve iştikakı hak etmeye ihtiyaç hissetmeyecek kadar meşhurdur.⁵⁷

... Serî Sakatî şöyle der: "Mutasavvuf isminin üç manası vardır: O, marifetinin nuru veranın nurunu söndürmeyen, batın ilminde Kitab ve Sünnet'in zâhirine aykırı konuşmayan, kerametleri Allah'ın haram kıldığı perdeleri yırtma iddiasını taşımayan kimsedir."

⁵⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Otto Yayınları, 2014, s.475.

⁵⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Terc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991, s.450.

Ebû Hüseyin Nûrî şöyle der: “Tasavvuf ne ilimdir, ne de şekil. Ancak ahlaktır. Şekil olsaydı, mücâhedeyle elde edilebilirdi. İlim olsaydı, öğrenmekle elde edilmesi mümkün olurdu. Lakin o Allah’ın ahlak ile ahlaklanmaktır. Senin gücün, ilâhî ahlaka ilim ve şekille yönelmeye yetmez.”⁵⁸ Serrâc, Cüney’din hocası Muhammed b. Kassab’ın verdiği cevabı *el Lüma’* ya tasavvufun tanımı olarak almış. “Tasavvuf, seçkin bir toplulukla birlikte seçkin bir adamından güzel bir zamanda zuhur eden güzel ahlaktır.”⁵⁹

Bâtûmî, tasavvuf ıstılahının her harfin açılımını yaparak farklı bir bakış açısı serdetmiştir. O tasavvufu şöyle tanımlıyor: “Şunu bil ki tasavvufun bu isimle isimlendirilmesi hakkında muhtelif görüşler mevcuttur (varid olmuştur). “Tasavvuf ehlinin zâhir ve batınlarını marifet ve tevhîd nuruyla tasfîye etmeleri” tanımının, bu görüşler arasında en doğru tanım olduğu kanaatindeyiz. Veyahut ağıyar ve mâsivâdan kat’ı alaka edip eshâbı Suffa’ya intisap etmeleri sebebiyle isimlendirilmeleri başka bir tanımdır. Tasavvuf ehlinin tanımına göre ise tasavvuf: İlâhî ahlâklarla ahlaklanmak, kulluk sıfatlarıyla muttasıf olmaktır.”⁶⁰

Bil ki tasavvuf dört harftir: “Te” harfi tevbeden, tevbe ise iki çeşittir.

Birincisi zâhirdeki tevbe: Zâhir azadaki bütün günah ve kötü hallerden rücû edip itaat yollarına dönmek ile olur.

İkincisi bâtındaki tevbe: Kalp tasfîyesi ile bâtındaki bütün hatalardan doğrulara dönmek ile olur. Zem olunmuş (yerilmiş) ahlâklar güzel ahlâklara tebdil olunca “Te” makamı tamamlanmış olur.

⁵⁸ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.1019.

⁵⁹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el Lüma’*, Terc. H.Kamil Yılmaz, (İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996),s.24.

⁶⁰ Muhammed Fevzi el Bâtûmî, *Hulâsatu’t -Tasavvuf*, Şam, Matbatu’l İttihad Eş’ Şerkî bi Dimeşk, 1951, s.2.

“Sad” harfi safderunluktan gelmektedir. Safâ da iki çeşittir. Kalp safâsı ve Sır safâsı.

Kalp safâsı: Kalbi beşeri bulanıklıklardan, örneğin kalpte oluşan gaflet, helal da olsa çok yemek içmek gibi şeylerden kalbi tasfiye etmek ile olur. Mesela: Helal, haram ve şüpheli şeylerden çok miktarda yemek ve içmekle, kalpte hâsıl olan gaflet sebebiyle, kalpte zulmet hâsıl olur. Yine çok konuşmak, yatmak ve dünyevi düşünceler vb. kalbi karartan hususlardandır. Kalbi bu bulanıklardan kurtarmak ancak Allah’ı devamlı, iç rahatı (huzuru kalp) ile zikretmekle gerçekleşir. Yüce yaratanın Kur’an’da buyurduğu gibi “Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O’nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab’lerine güvenip dayanırlar”.⁶¹ Yani, kalpleri haşyete/korkuya kapılır. Kalbin haşyeti/huşu üzere olması ancak, kalbin gaflet uykusundan uyanması ve tasfiye edilmesiyle mümkün olur. Sır’ın tasfiyesi ise mâsivâdan kaçınmak, sır’ın lisanı ile sırrında Allah esmasına muhabbetle sarılmaktır. Bu aşama hâsıl olduğunda “Sâd” makamı tamamlanmış olur.

“Vav” harfi ise velayetten gelmektedir. Bunun için de tasfiye gerekir. Velayetin neticesi, velinin, Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmasıdır. Beşeri sıfatlardan kurtulduktan sonra, Allahu Teâlâ’nın sıfatları ile süslenmesidir. Hadis-i kudsîde Allahu Teâlâ’nın buyurduğu gibi: “Kulumu sevdiğim zaman, onun için sem’ / kulak olurum, basar/göz, el, lisan olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar.”⁶² Mâsivâdan terbiye hâsıl olunca “Vav” makamı tamamlanmış olur.

Bundan sonra “Fe” makamı gelir. Bu makamda Allah’tan gayri her şeyde fânî olmak yani “Fenâ fillâh” makamına erişilir. Beşeri sıfatlar zail olunca ilâhî sıfatlar

⁶¹ el-Enfâl, 8/2.

⁶²Buharî, *Rikak*, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, Müessesetü’r Risâle,2009 c.VI, s.256.

bâkî kalır. Böylelikle fânî olan kul, bâkî olan Allah ve razı olduklarıyla beraber olur. Kendisinden razı olunan rıza sahibi ile maiyyet kesbeder (beraber olur).”⁶³

Bâtûmî'nin tasavvuf tanımı diğer klasik tanımlardan farklı olduğunu görüyoruz. O, tasavvuf sözcüğünün her harfine müstakil mana vererek bu tanıma apayrı bir bakış açısı kazandırmıştır. Kanaatimce böyle bir tanım, tasavvufun temel konularına temas etmesi açısından dikkate değer bir yaklaşımdır. Tasavvuf kavramını bu harfler üzerinden izah etmesi, aynı zamanda bu ilmin otantik yönüne güçlü bir vurgudur.

B. Tevbe

Tevbe, sâliklerin (Vuslata ermeleri için uğradıkları) menzillerden ilk menzildir. Tâliplerin (Ulaştıkları) makamlardan birinci makamdır.⁶⁴ Tevbenin bir diğer manası, haram, günah işledikten sonra, pişman olup, Allahu Teâlâ'dan korkmak, bir daha yapmamaya karar vermektir. Yani tevbenin bir manası da karar vermektir. Yine tevbenin manalarından: Dönme, pişmanlık. Günahattan pişmanlık duyarak vazgeçmektir. Nasûh tevbesi, halis tevbeye yani gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye denir. Sütün çıktığı memeye dönmesinin mümkün olmadığı gibi, tevbe edilen günaha bir daha dönmemeye de nasûh tevbesi denmiştir.

Aslında tevbe Allah'tan Allah'adır. Allah nasip ederse kul tevbe eder. Hakk kuluna dönerse kul Hakk'a döner. Kulun Hakk'a dönüşü Hakk'ın kendisine dönüşünün ve yönelişinin işaretidir.⁶⁵

⁶³Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, ss.2-3.

⁶⁴Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.227.

⁶⁵Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi,2012,s.356.

Tasavvufî olgunluk yolunda, yetmiş makamdan bahsedilir. İlk tevbe, sonuncusu kulluktur (abddir).

Sırf Allah rızası için yapılan tevbeye, evbe denir. Tevbeleri çok etmesi münasebetiyle, Allah'ın "Tevvâb" diye bir ismi vardır. Cüneyd, "Günahı unutmaya", Sevrî de "Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye" tevbe demiştir. El- Megâzilî, tevbeyi ikiye ayırır.

- İnâbe Tevbesi: Allah'ın, üzerindeki kudretinden korkarak yapılan tevbe.
- Tevbe-i İsticâbe: Sana yakın olmasından dolayı Allah'tan utanarak yapılan tevbeye denir.

Zünnûn, "Avamın tevbesi gûnahtan, havâssınki gafletten, enbiyanınki de başkalarının nail olduğu ulaşmaktan âciz bulduklarını görmek şeklindedir" der.⁶⁶

Bir görüşe göre tevbe, nefsin işlemiş olduğu kötülüklerden dolayı üzüntü duymasıdır; bununla birlikte onları terk ve imkan ölçüsünde kaçırdıklarını telafiye çalışma niyeti taşır. Şeyh İbnü'l Arabî el *Fütûhâtü'l-mekkiyye*'de şöyle demektedir. "Şart olan, terk niyeti değil, dönmeme niyetini terktir."

Bu bağlamda "Dönmek" anlamındaki tevbe çeşit çeşittir: gûnahtan itaate dönmek, tabiattan şerîata dönmek, zâhirden bâtına dönmek, halktan Hakk'a dönmek vs. Halktan Hakk'a dönmek Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmek demektir. Öyle ki, kulun kalbinde Rabbinden başkasına bir meyli ve arzusu kalmaz. Bu kişi Allah'a bir mükafat beklentisi veya azaptan korkarak ibadet etmeyen kimsedir. Ardından, tevbenin gerekçesinden de "Döner", başka bir ifadeyle, Hakk'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmesinin kaynaklandığını 'görmeyi' terk eder, bu bile Hakk'ın

⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.493.

ihvan ve lütfudur. Ardından bu gerekçeden ‘dönme’yi görmeyi de bırakır, başka bir ifadeyle onu bırakmasının sebebini kendisi değil, Rabbi Olarak görür.⁶⁷

Tevbe hususunda kulun on haslete sahip olması gerekir: Birincisi Allah’a isyan etmemek ona farzdır. İkincisi masiyetle imtihan olunursa, bunda ısrarlı olmamasıdır. Üçüncüsü, masiyetten dolayı Allah’a tevbe etmesidir. Dördüncüsü Allah’a karşı aşırılıklardan pişmanlık duymasındır. Beşincisi ölene kadar itaat ederek istikamet yoluna bağlanmasıdır. Altıncısı cezadan korkmasıdır. Yedincisi mağfireti ümit etmesidir. Sekizincisi günahı itiraf etmektir. Dokuzuncusu tevbeyi ona Allah’ın takdir ettiğine ve kendisini bu yoldan döndürebileceğine inanmasıdır. Onuncusu ise, daha önce yaptıklarına keffaret olması için, salih amel işlemeye yönelmesidir.⁶⁸

Tevbenin üç sebebi vardır: İlk olarak, kalbi ceza görme korkusu istila eder, çirkin fiiller işleme üzüntüsü hakim olursa, nedamet meydana gelir. İkinci olarak, (İlâhî ve uhrevî) nimetlere rağbet kalbe galip olur. Çirkin amellere yönelmek ve emirlere karşı gelmekle bu nimetin elde edilemeyeceği anlaşılırsa, bu nimeti elde etme ümidiyle beraber pişmanlık da duyulur. Üçüncüsü “Allah yaptıklarımı görüyor” diye hayâ etmek ve (O’nun emirlerine) muhalefet etmekten pişman olmaktır. Bu üç tevbe türünden ilkinin yerine getiren *tâib*, ikincisini yerine getiren *münîb*, üçüncüsünü yerine getiren *evvâbdır*.⁶⁹

Tevbenin Alâmetleri arasında şunlar yer alır: Kötü arkadaş ve yakınları terk etmek, onlardan sıkılmak; uzleti sevmek; az konuşmak; kendini (İnsanlarla bir arada bulunmaya) kaptırmayı bırakmak; fuzûlî işlerden kaçınmak; bedeni kötü hareketlerden korumak; ibadeti çoğaltmak; zikre devam etmek; başını öne eğmek; (Gözün harama

⁶⁷ Abdürrezak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çeviri: Ekrem Demirli, (İstanbul, İz Yayıncılık, 2015), s.157.

⁶⁸ Ebu Talib el Mekkî, *Kûtu’l Kulûb*, Beyrut, Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 2005, C.1, s.302.

⁶⁹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.1075.

takılmasını engellemek için) bakışları azaltmak; bedenın zayıflaması; gözün yaş dökmesi; kalbin hüzünlenmesi; geçirdiği günlere, (İlâhî emirlere) muhalefet hususundaki aşırılıklarına, ömrünün cevherlerini (En değerli zamanlarını) nefsi arzuların, (İlâhî emirlere) muhalefet etmeyi gerektiren hareketlerin ve adî şehvetlerin peşinde zâyî ettiğine üzölmek; devamlılı ağlamak; gece gündüz ikaleyi (Affedildiğini kabul ettirmeyi ya da bozduğu ahdini yenilemeyi) arzulayarak tazarrû ve niyazda bulunmak.⁷⁰

Bâtûmî ise tevbe kavramına yaklaşımını risâlesinde şöyle bahsetmektedir: Bil ki tarîkatta en yüksek merama ulaşabilmek için usul ve şartlar vardır. Şartlara gelince onlar dörttür:

1. Mâtûrîdî ve Eş'arî esasına göre itikadı tashih etmek.
2. Nasûh tevbe: Zâhir ve bâtin bütün masiyetleri terk ederek Allaha rücû etmek.
3. Sünneti seniyye ile amel edip şerîatin bütün ahkâmına tutunmak ve mutahhar (pak) olan dinimizin edepleri ile edeplenmek. Mezhep imamlarımızın birine ittibâ etmek, daha ihtiyatlı olanı ile amel etmek ve o mezhepte muteber olan görüşü tatbik etmek.
4. Bidatten içtinap etmek: Sapkın fırkaların ihdas ettiği ve dört mezhep imamının onaylamadığı her türlü fikir, söz ve fiillerden uzaklaşmaktır.⁷¹

Bu husus, hadisi şerifte şöyle varid olmaktadır: “Muhakkak söz(ler)in en doğrusu, Allah'ın kitabı Kur'an'dır. Yolların en güzeli ise, Muhammed (s.a.v)'in yoludur. İşlerin en şerlisi, dinde olmayıp sonradan uydurulanlarıdır. Her sonradan uydurulan, bid'attır her bid'at de sapıklıktır. Her sapıklık sahibi de cehennemdedir.”⁷²

⁷⁰ Yusuf en Nebhânî, *el Envâru'l Muhammediyyeti Mine'l Mevâhib el Ledunniyye*, Beyrut, Dar İbn Hazm, h.1310,C,1,s,251.

⁷¹ Bâtûmî, *Hulâsatu't -Tasavvuf*,s.5.

⁷² Müslim, *Kitâbu'l Cumua'* 13; Nesâî, *Salâtu'l İdeyn*, 22.

Bâtûmî tevbeyi usul ve şartlara bağladığını görüyoruz. Onun bu yaklaşımı, günümüzdeki tasavvufî hayatın önceki asırlara göre büyük farklılıklar arz ettiğini söyleyebiliriz. Tevbenin şartlarında î'tikadı zikretmesi son derece önemli. Zira tevbe edecek kişide îmanın olmaması ona tevbenin bir fayda sağlamayacağı aşikârdır. Diğer şartlar tahakkuk edince tevbe hâsıl olur ve bunun günümüzdeki en keskin yaklaşım olduğunu söylenebilir. Bu yaklaşım da bize tasavvuf ilminin dinamik bir disiplin olduğunu ve her çağda kendini yenilediğini göstermektedir.

C. Tevhîd

Tevhîdin sözlük manası birlemektir. Tevhîd kelimesi: “وَحْدًا فَعْلًا” vezninden gelmektedir. Bu birlemek de yaratanın bir olduğuna, ondan başka bir ilâh olmadığına inanmakla olur. Bir diğer manası birleştirmektir. Cürcânî tevhîdi, “Allah’ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak” diye tarif eder⁷³. Yine ona göre tevhîd üç şeyde olur:

1. Allah’ı rubûbiyyetle tanımak.
2. Vahdâniyyetle ikrar etmek.
3. Eş ve benzer olanları O’ndan nefyetmek.

Tevhîd; Allah birdir, diye hükmetmektir. Bir şey birdir diyebilmek de tevhîddir. Birini şecaata nisbet ettiğin zaman onu “Teşcî ettim”, denildiği gibi, birini tek olmakla vasfettiğin zaman da “Onu tevhîd ettim”, dersin denilmiştir.⁷⁴ Tevhîd konusunda görüşü sorulan Cüneyd ise şu cevabı vermiştir: “Tevhîd, Allah’ın ahadiyyetinin kemali ve vahdâniyyetinin tahkîkî suretiyle Birlenen’in tek oluşunun anlatılmasıdır. Yani O’nu baba, ya da evlâd olmaktan uzak, zıddı, ya da benzeri bulunmadığını kabul ile O’ndan

⁷³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.473

⁷⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.473.

başkasına ibadet edilemeyeceğini, teşbih, tasvîr ve nitelemeye kaçmadan, Samed ve tek bir ilâh olduğunu ikrar etmektir.”⁷⁵

Sûfîlerin, tevhîdi yaşayarak ve tadarak bilmelerine de tevhîd-i hâlî denir.

İki çeşit tevhîd vardır:

1. Kusûdî tevhîd: Sadece Allah’ı kastetmek, istemek veya Allah’ın iradesinin bir noktada birleşmesine kusûdî tevhîd denir. Bu, kulun iradesini Hakk’ın iradesinde erimesi şeklinde de tanımlanır.
2. Şuhûdî tevhîd: Sâlikin vecd hâlinde mâsivâyı terk ederek sadece Hakk’ı görmesidir. Buna, vicdânî ve zevkî tevhîd de denilir.⁷⁶

İbnü’l Arabî’ye göre tevhîd üç derecedir: bazen dereceler sâlikin yükseldiği mertebelerdir, bazen birleyenlerin tevhîdle ilişkilerinin farklılığından meydana gelir. Bu durumda tevhîd, delil tevhîdi, hal tevhîdi ve müşâhede tevhîdidir. Bu ilk tevhîd, İbnü’l Arabî’nin belirttiği gibi, şekilci âlimlerin tevhîdidir. Biz bu tevhîdin başlangıçtaki kimselerin tevhîdi olduğunu ekleyebiliriz. İkinci tevhîd, Hakk’ın birleyen bir niteliği haline geldiği bir tevhîd olması yönünden, gerçekte nafil ibadetlerle Hakk’a yaklaşmaktan ibarettir. Üçüncü tevhîd ise ontolojik bir tevhîddir ve bu tevhîdde şehâdet ifadesi, “Allah’tan başka mevcut yoktur” şeklini alır.⁷⁷

Yine tevhîd, Allahu Teâla’yı hadesten tenzih etmektir. Bu yolda, tevhîdi (Tevhîd hususundaki anlayışları) tashih etmek maksadıyla âlimler söyleyeceklerini söylemişler, muhakkikler de işaret edecekleri hususlara işaret etmişlerdir.

⁷⁵ Tûsî, *el Lüma*, s.29.

⁷⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.495.

⁷⁷ Suad El Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2015), s.621.

Tevhîdin üç yönü vardır: ilk yönü avâmın tevhîdi olup, şâhidlerle sahih olur. İkinci yönü havâssın tevhîdi olup, hakikatlerle sabit olur. Üçüncü yönü ise, kıdemle kaim olan tevhîddir, bu da ehâss-ı havâssın tevhîdidir.

İlk tevhîd, Allah'ttan başka ilâh olmadığına; O'nun ortağı bulunmadığına; O'nun Ahad, doğmamış ve doğurmamış, Samed bir varlık olduğuna; kendisine hiçbir şeyin denk olamayacağına şehadet etmektir. Bu tevhîd, en büyük şirki ortadan kaldıran, üzerine kıblenin istinâd ettiği, mü'minlerin himaye edilmesini gerekli kılan, kanın ve malın bağışlandığı, İslâm yurdunun küfür diyarından ayrıldığı zâhir ve açık tevhîddir. Avâmdan olan millet, istidlâl hakkına sahip olmasa bile, kalblerinin kabul etmesiyle sahih olan şehâdetteki sadâkat sayesinde her türlü şüphe, şaşkınlık ve şaibeden salim olduktan sonra, ancak bu tevhîdle kurtuluşa erebilir. Bu tevhîd, şâhidlerle sahih olan avâmın tevhîdidir. Şahidler de risâlet (Peygamberlik) ve haberi işitmeyi gerekli kılan fiiller olup, bunlar da Hakk Teâlâ'nın göstermesi (nasslardaki emirleri) yoluyla elde edebilir ve şâhidlerin müşâhede edilmesiyle gelişebilir.

İkinci tevhîd türü ise, hakikatlerle sabit olan havâssın tevhîdidir. Bu da zâhirî sebeplerin düşmesi ve (Sâlikin), akılların çekişmelerinden ve şâhidlere bağlı kalmaktan (Kurtularak) üst seviyelere yükselmesidir. Bu tevhîd, tevhîd hususunda delil, tevekkül hususunda sebep, kurtuluşa da vesîle görmemektir. Böylece kişi, hükmü, ilmi ve her şeyi yerli yerine koyarak, bunların sadece O'nun tarafından belli zamanlara bağlanması ve şekiller içinde gizlenmesi gibi fiiller yoluyla, Hakk Teâlâ'nın her şeyden önce geldiğini müşâhede eder. İletleri tanımayı tahakkuk ettirir, hadesin ortadan kaldırılması yoluna sülûk eder. Bu tevhîd, fenâ ilmiyle sahih olan, cem' ilminde saflaşan, cem' erbâbının tevhîdine cezb eden, havâssın tevhîdidir.

Üçüncü tevhîd türü ise, Hakk Teâlâ'nın sadece kendisine has ve kadrine müstehak kılmış olduğu kişilerin tevhîdidir. O'nun kadri O'ndan bir parıltı olarak O'nun saflığından gelen topluluğun sırlarını aydınlatmış, onları kendisinin sıfatları hususunda dilsiz hale getirmiş, o aydınlığın yayılması hususunda onları âciz bırakmıştır. O parıltıyla O'na, kendisine işaret edenlerin diliyle işaret edilir ki bu, hadesin ortadan kalkması ve kıdemin isbat edilmesidir.

Bu tevhîddeki remzin üzerinde bir illet vardır: Bu tevhîd ancak ortadan kalkmasıyla sahih olur. İşte bu, bu yolun âlimlerinin sözlerine göre O'na işaret etmenin merkezidir.⁷⁸

Bâtûmî, tevhîd anlayışını Allaha kulluk yaparak ve en önemlisi Eş'ari ve Mâturîdî akâidi üzerine kişinin inancını tashih etmesini gerektiğini belirtir. Bu iki mezhebe bağlılığın yolun usulü olduğunu söyler. O tevhîde şöyle izah getirmekte:

Ey talip, bil ki; ma'rifetullahı elde etmek için Allah bizi ve sizi muvaffak kılsın. Nakşibendiyye sâdâtının itikatları Ehl-i sünnet vel cemaat itikadıdır. Yolun temeli ise şerîat-ı mutaharranın hükümlerini muhafaza etmektir. İmâm-ı Rabbânî, şerîatın riayeti (Gözetilmesi hususunda) buyurdular ki: “Bil ki şerîatın edeplerinden bir edebi gözetmek ve tenzihi olsa bile bir mekruhtan sakınmak, zikirden, tefekkürden, murâkabe ve teveccüh gibi amellerden mertebeye üstündür.” Evet, sâlik bu hususları şerîata riayet etmekle beraber elde ettiyse büyük bir kazanç elde etmiştir.⁷⁹

Bâtûmî'nin tevhîd anlayışında, şerîat vurgusunun öne çıktığını görmekteyiz. Yaşadığı yıllarda çeşitli ideolojilerin halk üzerinde bıraktığı etki, onu şerîat çağrısına yöneltmiştir. Bu yaklaşımın da yaşadığı dönem için en selametli bir anlayış olduğu

⁷⁸Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.-1111-1112.

⁷⁹Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, s.26.

kanaatindeyiz. Zira tasavvufî hayatı değerlendirirken, bütüncül yaklaşım yerine, siyâsî ve iktisâdî bağlamı da nazarı itibara önem arz etmekte.

D. İlim

İlim Arapça bir kelime olup bilmek manasındadır. Tasavvufî ıstılâha göre ilim, kitaplardan değil, kişilerin ağzından, sözden değil halden ve Hak'ta fâni-bâkî olanlardan öğrenilir.⁸⁰ Peygamberimizden rivayet olunduğuna göre, kendisine üç çeşit ilim vahyedilmiştir:

1. İlm-i ahkâm: Açıklamak zorunda olduğu ilim.
2. İlm-i sırr-ı kader: Bazı havâssından başkasına açıklaması yasaklanmış ilim.
3. İlm-i esrâr: Açıklamakta muhayyer kaldığı ilim.

Sûfilere göre ilim, ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Bu, tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir. İkincisi de vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna marifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile şeriat-ı garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsulüdür. Bununla helal, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyaya mahsus olur.⁸¹

Ulûm dokuz çeşittir. Dördü sahabe ve Tâbiûn'dan beri bilinen maruf sünnet; beşi de öncekilerin bilmediği sonradan ortaya çıkan sünnettir. Maruf olan ilimler îmân, Kur'an, Sünnet, fetva ilimleridir. Sonradan ortaya çıkan beş ilimse, nahiv, arûz, fıkhîta kıyâs, cedel, nazar yoluyla makulün (Düşünülen şeylerin) ilmi, hadislerin illet ve tariklerinin bilinmesi, rivayeti nakledenlerle ilgili cerh-tadil ilimleridir. Bu ilimleri

⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.184.

⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss.433-435.

ancak ehli bilir, onlardan da bu kimselerin ashabı bu ilimleri alır. Bunlar kıssa, hikâye nakletmeyi bid'at olarak kabul eder, bunu yasaklar ve kıssacılara oturmayı kerih görürler.

İlim iki kısımdır: Biri şer'î, diğeri aklîdir. Şer'î ilimlerin çoğu âlimi nazarında aklîdir. Aklî ilimlerin çoğu ârifin nazarında şer'îdir.

İlm-i insânî (İnsan ilmi, bilgisi) iki yolla elde edilir: birincisi taallüm-i insânî ile ikincisi taallüm-i rabbânî ile. Birincisi alışagelmış olan yol olup hissî bir yoldur. Akıl sahiplerinin tamamı bu yolu tercih eder.

Rabbânî taallüm ise ikiye ayrılır: Birincisi (İnsanın kendisinden değil)dıştan gelir. Bu öğrenerek bilgi edinmektir. Diğeri içten gelir, bu da tefekkürle meşgul olmaktır. Bâtınî tefekkür, öğrenmedeki konumu itibariyle dışıdır. Taallüm, bir şahsın herhangi bir şahıstan, tefekkür ise kişinin Küllî Nefs'ten istifade etmesidir. Küllî Nefs, bütün âlem ve akıl sahibi kişilerden daha etkili ve öğretme bakımından da daha güçlüdür. İlimler, yerin altındaki tohum gibi, bilkuvve (Potansiyel) olarak nefslerin temelinde toplanmıştır. Cevher denizin dibinde ya da madenin merkezindedir. Taallüm, bu şeyin kuvveden fiile (potansiyel durumdan aktif duruma) çıkarılması arzusudur. Tâlîm (Öğretme) ise bizâtihi kuvveden fiile çıkarmaktır.

Sehl b. Abdullah Tüsterî şöyle der: "İlimler üç türdür: İlim minellâh, emir, yasak, ahkâm ve hadleri içeren zâhir ilmidir. İlim ma'allâh, havf, recâ, mehâbet ve şevki içeren bir ilimdir. İlim billâh, Allah'ın sıfatlarını içeren bir ilimdir". İlm-i zâhirin, tarik ilmi; ilm-i bâtının menzil (varış) ilmi olduğu da söylenmiştir. Yine ilm-i bâtının ilm-i zâhirden istinbat edildiği, zâhirin desteklemediği her bâtının bâtıl olduğu ifade edilmiştir.⁸²

⁸² Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.435.

Bâtûmî'nin ilme olan anlayışını, risâlesinde de ifade ettiği gibi şöyle özetleyebiliriz:

Kendisine ihtiyaç duyulan ilimler dördtür:

1. Zât ve sıfatlar ilmi olan akâid ilmi.
2. Fıkıh, fetvâ, tefsir ve hadis ilimleri.
3. Âdap ve muamelâtta cereyan eden haller ve güncel meseleler ilmi.
4. Haller ve menziller ilmi ve onun etrafında cereyan eden meseleler. Bu ilimde

ise tasavvuf erbâbı ihtisas sahibi olmuştur. İnsanların önünde iki yol vardır. Birinci yol, Hakk'ın evvel emirden ru'yeti (yolun başında) ve bu yolda amel ederek ona meyletmektir ki bu yol ise Şâzeliyye, Nakşibendiyye ve bu yola benzer diğer tarîkatların metodudur.⁸³

Bâtûmî ilmi dört kısma ayırmakla önceki dönem sûfilerin usulüne yakın yol takip ettiğini görüyoruz. Ondaki ilimlerin ilk üç kısmı şeriat ile alakalı; dördüncüsü ise tasavvufa has bir ilimdir. Kanaatimce böyle bir taksimat yapması isabetli bir yaklaşım olmuş. Şer'î ilimlere vukûfiyet, kesbî yollardan sülûk etmeyi icap ettirir; vehbî'de ise bu ilim ancak erbabınca bilinebilir. Zira bu sırlara ait ilim, malum olduğu üzere her zata açılmaz. O kimseler bu husûsî ilmi doğrudan ledünnî olarak alır.

E. İhlâs

İhlâs Arapçada samimiyet ve içtenlik manalarına gelmektedir. Tasavvufî istilâha göre, sözde ihlâs, fiillerde ihlâs, ibadetlerde ihlâs, manevi hal ve hareketlerde ihlâs gibi çeşitleri vardır.⁸⁴İhlâs: gösterişi bırakmak, taatte, ibadette samimi olmaktır. Kalbi, safâsına keder veren şeyden kurtarmaktır. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır.

⁸³ Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, s.31.

⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.181.

Amellerinde, Allah'tan başkasından karşılık beklememektir.⁸⁵ Kalp ve beden amellerini her çeşit art niyetten arındırmak demektir; böylece amel sadece Allah için olur. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: “Dikkat ediniz, din sadece Allah içindir.”⁸⁶ Yani gösteriş, makam ve saygınlık kazanmak için insanlar katında güzel görünme isteği gibi her türlü art niyetten arınmış dindarlık, Allah'a aittir.⁸⁷ Üstad Kuşeyrî der ki: İhlas; (Taata ve ibadette) sırf Subhânehu ve Teâlâ'yı kasdetmektir. Bu da taatla –başka herhangi bir şeyle değil, sadece Allah Teâlâ'ya yaklaşmayı irade etmek suretiyle olur. Allah Teâlâ'dan başka bir mahlûk için yapmacık bir şey işlemek, halkın meth ü senasını kazanmak, O'na yaklaşmak niyeti dışında herhangi bir mana ve maksat taşımak ihlâsa manidir.⁸⁸

Cüneyd'e ihlâsı sordular: dedi ki: “Kendi amelini görme duygusunun kalkması ve kendi fiilinden fâni olmandır...” İhlâs, afetlerden temizleyen şeydir...

İhlâs, Allah (c.c) ile ilişkiye yaratıkları karıştırmamaktır. Bu yaratıkların ilki de nefstir. Zünnûn da şöyle demiştir: “İhlâs, düşmanın (Şeytanın) ifsadından kurtaran şeydir.” Ruveym: “İhlâs, yaptığın işi görmenin ortadan kalkmasıdır” demiştir.

Ebu Yakub Sûsî şöyle demiştir: “Hâlis amel, meleğin haberi olmadığı için sevabını yazamadığı, şeytanın bilmediği için ifsad edemediği, nefsin farkında olmadığı için de kendini beğenme fırsatı bulamadığı ameldir.” Bunun manası şudur: Hâlis amel kulun Allah'tan başka her şeyden ilgisini keserek O'na yönelmesidir. Zünnûn şöyle demiştir: “İhlâs, ancak sıdk ile ve sıdk konusunda sabırlı davranmakla; sıdk ise ancak ihlâsla ve bu konuda ısrarlı davranmakla tam olur.” Yine Zünnûn demiştir ki: “Şu üç

⁸⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss.232.

⁸⁶ Zümer,39/3.

⁸⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.43.

⁸⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.353.

şey ihlâs alâmetidir: Kişinin nezdinde halkın övmesi ile yermesinin bir olması, amel sırasında ameli görmenin unutulması, amelin ahirette sevab getireceğinin unutulması.”

Ebu Ali Dekkâk da şöyle demiştir: “Bir muhlisin ihlâsında kendi ihlâsını hissetmesi onun için bir eksikliktir. Allah o kişinin ihlâsını hâlis kılmak istediğinde, ihlâsını ona göstermez. Böylece o kimse, muhlis değil, muhlas (İhlâsa erdirilmiş) olur.”

İhlâs sahibinin ihlâsı, diliyle söylemesine gerek kalmadan haliyle ortaya çıkar. Alâmet: Muhlisin amellerini gizlediğini ve hal örtüsüyle örttüğünü görürsün. Böyle birisine, durumu sorulduğunda, cevap vermez, bilakis halini gizler.⁸⁹

Delâlet: Bir kimsenin, kötü ve çirkin amellerini izhar ettiğini ve iyi amellerini gizlediğini görürsen, bu onun ihlâslı olduğunu, derecesinin yüceliğini, makamının ihtisasını gösterir.

Alâmet: Kendisinin irade ve ihtiyarı olmaksızın Allah, kulları arasında onun övgü sancağını dalgalandırır.

Delâlet: Bir kimsenin övüldüğünde bundan hoşlandığını görürsen bil ki o helaki hak etmiş bir yalancıdır.

Alâmet: İhlâslı kişi hatalarını, hüsn-i itikadlarından dolayı avama gizli kalsa da, bilhassa tenkitçilerden gizleme ihtiyacı duymaz. Çünkü işlenen amel göğün gizliliklerine emanet edilse de onun izleri insanın haline yansır. Dil gizlemeye çalışsa da, zihinlerin feraseti onun ayıplarını ortaya çıkarır.

Delâlet: İhlâs elbisesine bürünen kimse, hem avam hem de havass tarafından el üstünde tutulur. Bu açıkça anlaşılan ve doğruluğu açıkça bilinen bir şeydir.

⁸⁹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.-416-424.

Alâmet: ihlâslı kişinin kelamı makbul, güzel hali menkuldür. Bütün talep ve niyetlerinde her gün bir öncekinden iyiye gider.

Delâlet: Tenhada ibadette nefsinin tembelleştiğini, kalabalıkta şevklendiğini görürsen bil ki sen ihlâstan uzaksın. Hiç ortalıkta havass edasıyla dolaşma.

Alâmet: İhlâslı kimse tenhada, Hakk'la baş başa kalıp halkın nazarından uzaklaşınca ibadet şevki artar.

Delâlet: Yaratılmışlar için yaptığın her amel, seni âlemlerin Rabb'inden uzaklaştırır. Kendisini ihlâs terazisinde tart ve bak bakalım; üstünlük kefesi mi ağır basıyor, yoksa noksanlık kefesi mi?

Alâmet: ihlâslı kimse odur ki kalktığında Allah ile kalkar, oturduğunda Allah'la oturur. Allah için hareket eder. Allah'tan başka hiçbir maksadı yoktur. Sükûn bulursa, Allah'la mutmain olur. İsterse, Allah'tan ister, yaparsa Allah için yapar. Kendisine bir şey verilirse (Vereni görmez), Allah'ın elinden alır. Bütün işleri Allah'tandır, Allah'adır, Allah içindir. Allah adınadır. Allah Allah Allah... La havle velâ kuvvete illâ billâh.

Delâlet: İnsanlarla huzur bulan, onlara dayanan, hallerinde onlara güvenen, sonra da kalkıp ihlâs ve takva makamında olduğunu sanan birini görürsen ondan uzaktır. Çünkü o gurur ve heva ehliendir.

Alâmet: İnsanlarla beraberken kendini yalnız hisseden, Mevlâ'sıyla sükûnete kavuşarak ünsiyet eden birini görürsen, bu kişi muhlaktır (İhlâsa erdirilmiş olan ihlâslı bir kişidir), seçilmişin seçilmişidir.

Delâlet: Ne zaman ki hevâna değil de Mevlâ'na güvenirsen, işte o zaman O'nun uğrunda ihlâsa ermiş olursun. O da seni kendisine dost edinir.⁹⁰

⁹⁰ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.-416-424.

Bâtûmî, ihlâsı seyr u sülûkun maksadı olarak görerek şöyle söylemektedir: Tasavvufu ayrıcalıklı kılan tarîkat ve hakikat, şerîata hizmet ederek üçüncü kısım olan ihlâsı kemale erdirir. Allah Zülcelâl şöyle buyurmakta: “Hâlbuki onlar Allah’a, O’nun dîninde ihlâs (ve samîmiyyet) erbâbı ve muvahhidler olarak, ibâdet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emr olunmamışlardı. En doğru din de bu idi.”⁹¹

Bunları tahsil etmede maksat ise şerîatı ikmal etmektir yoksa onu aşan başka bir husus da değildir. Seyr u sülûkten maksad, ihlâs makamını hâsıl etmektir ki, onun da husûlü ancak, âfâki ve enfusî ilâhların yok olmasına bağlıdır. Allahu Teâlâ’nın buyurduğu gibi: “Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah’ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”⁹² İmâm-ı Rabbânî Mektubât adlı eserinde buyurdular: “Bu ihlâs ise şerîatın bölümlerinden bir bölümdür. İşin hakikati de budur lakin herkes bunu idrak edemez”.⁹³ Allah (c.c) buyurdular: “Hem onlar derler ki: ‘Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi (haktan) eğiltme! Ve bize, tarafından bir rahmet ihsân eyle! Şüphesiz ki Vehhâb (çok ihsân edici) olan, ancak sensin!’”⁹⁴

Bâtûmî’nin ihlâsa yaklaşımını, seyr u sülûk ekseninde değerlendirebiliriz. İlim kavramında olduğu gibi ihlâsı üçüncü kısımda ele almakta. Sâlik, seyr u sülûku tamamlayarak hakikate erer ve üçüncü kısım olan ihlâsa kavuşur. Böyle bir taksimata gitmiş olması, aslında şerîat kısmında yapılan birçok amelin ihlâstan azade olduğunu

⁹¹el-Beyyine,98/5.

⁹²el-Câsiye,45/23.

⁹³Bâtûmî, *Hulâsatu’-Tasavvuf*, s.4.

⁹⁴Bâtûmî, *Hulâsatu’-Tasavvuf*, s.4.

göstermektedir. Bâtûmî'nin ihlâsı ayrı kısımda değerlendirmiş olması tasavvuf ilmine olan bakış açısının derinliğini göstermektedir.

F. Mürşid

Mürşid: lügattaki manası: yol gösteren, rehberlik yapan kimselere denir. Söz gelimi bir memlekte gelen ziyaretçilere Arapçada “مرشد سياحي” denilir. Ziyaret edilen yerleri, kendini dinleyenlere hikâye eder. Tabiri caizse o ziyaret edilen mekânları gelenlerin hepsinden iyi bilir. Zâhirî yolculukta bir mürşid olmadan yolculuğun nasıl manası olmuyorsa aynı şekilde manevî yolculukta da bir mürşid olmadan sâlik asla menziline kendi gayreti ile varamaz. Manevî yollardaki bütün ince detayları bilen mürşid, terbiyesinde bulundurduğu müridlerini de sahil-i selamate çıkarmakta yardımcılık görevini ifa ederler. Tasavvuf ıstılahında ise: Müridlerin manevî terbiyesini uhdesine alan fenâ ve bekâ makamlarında fenâ bulmuş, nefsinin tasallutundan kurtularak safiyye makamına veya nam-ı diğerk Hakikati Muhameddiye payesine erişen kimselere itlak olunur.

Gerçek mürşid Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). Diğerk mürşidler, onun manevî mirasını elde etmeye muvaffak olmuş kişilerdir. Cürcânî, mürşidi; doğru yolu gösteren, sapıklıktan önce hak yola ileten kişi olarak tanımlar. Tasavvufî terim olarak, tarîkat lideri anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere postnişin, şeyh, seccadeneşin ifadeleri de kullanılır. Şeyh, velî, eren, pir. Mürşid merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir; mum gibidir, kendisi yanar, ama çevresindekileri aydınlatır.⁹⁵ Tarikatta seyr u sülûkunü tamamlayıp irşâda ehliyetli olan kişiler için kullanılan bir tabirdir.⁹⁶

⁹⁵Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.263.

⁹⁶Tûsî, *el Lüma*, s.474.

Mürşid kişinin, Allah'ın ahlakını tahakkuk ettirmiş olması yani en azından fenâ makamına ulaşması şarttır. Her mürşid, kâmil olmayabilir. Bu yüzden her mürşid kâmildir demek mümkün değildir. Mürşidin en makbulü, hem “kâmil” (kendi olgun) hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır.⁹⁷ İrşad edilmek isteyenlerin nefsinin tedavi eden şeyh-i metbû, müridlere, onların ahlakını tanımadan riyâzet ve husûsî mükellefiyetler yüklememelidir. Şeyh, mürîde hâkim olan kötü ahlakını tanır, mürdinin değerinin ne kadar olduğunu, halini ve yaşını bilir ve ne miktarda tedaviyi kaldırabileceğini anlarsa, ona yolunu tayin eder. Bu sebeplerden dolayı şeyh, bazı müridlerine pazara dilencilik yapmaya çıkmasını işaret eder. Bu şöyle olur. Eğer şeyh müridde bir nevi riyâset ve büyüklenme duygusu bulunduğunu görürse, kibrinin kırılması için, onun ahlakının tersine münasip gördüğü bir zillet haliyle tedavi eder. Şeyh müridde temizlikte münasebetsizliğe varan ve itidal sınırını aşan bir hal görürse, ona tuvalet hizmetleriyle alakadar olmasını ve taharet suyunu hazırlamasını emreder. Şeyh, midesine ve cinsi arzulara düşkün olan, şehveti güçlü genç müridine oruç tutmasını ve bunu, yasak sınırına varmayacak derecede peşpeşe yapmasını işaret eder. Bu şekilde, şeyh müridlerine bu tür ahlaki temizlenme yollarını gösterir.⁹⁸

Şeyhin, müridi terbiye etmesi hususunda yapması gereken, onu nefsi için değil, Allah için kabul etmektir. Bu sebeple mürîde “Din nasihattir” hükmüyle davranmalı, ona şefkat nazarıyla bakmalı ve riyâzete katlanma konusunda acizlik içerisinde bulunduğu ona yumuşak muamelede bulunmalıdır. Müridi bir annenin çocuğunu terbiye ettiği gibi terbiye etmeli, bilge ve akıllı bir babanın çocuğuna ve hizmetçisine yaklaştığı gibi yaklaşmalıdır. Bunun için de müridine önce daha kolay gelenle

⁹⁷Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss,350-351.

⁹⁸Abülkâdir Geylânî, *el Ğunye li Tâlibî Tarîki'l Hakki Azze ve Celle*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiye,1997, C,II, s.167.

başlamalı, katlanamayacağı şeyi ona yükelememeli, azar azar ağırlaştırılmalıdır. Şeyh müride önce bütün işlerinde tabiatına uymayı ve dinin ruhsatlarıyla amel etmeyi bırakmasını emretmelidir ki bununla tabiatının bağından ve sultasından çıkabilsin, dinin bağına bağlanabilsin. Bundan sonra şeyh müridi yavaş yavaş ruhsattan azimete yönlendirmeli ve ruhsat hasletinin birini kaldırıp yerine azimet ruhsatını koymalıdır.

Eğer şeyh, tarikat yolunun başlangıcında müride mücâhede ve azimet noktasında sadık olduğunu anlar, Allah'ın nuruyla bunu keşfeder veya Allah'ın geçmişte mümin veli kulları ve sevdiği emin ve âlim kimselere âdetinin cereyan ettiği gibi bir ilimle bunu sezerse, ona hiçbir şekilde müsamaha etmez. Aksine kuvvetli iradesiyle, kusur etmeyeceğini bildiği en ağır riyâzetleri ona emreder. Çünkü şeyh, müridin bunun için yaratılmış olduğunu ve buna layık olduğunu bilir. Bu müridin yapacağı bir şey olduğunda, kolay olanı emretmekle ona hainlik etmemelidir. Her ne şekilde olursa olsun şeyhin, müridin gerek malından ve gerekse hizmetinden yararlanması yakışık almaz.

Şeyh, müridi terbiye etmesi karşılığında Allah Teâlâ'dan bir karşılık beklememelidir. Bilakis müridi Allah Teâlâ'nın emrine uymak ve emrini yerine getirmek için ve onun bir hediyesi olarak terbiye etmelidir. Çünkü şeyhin tercihi ve arzusu olmadan sadece Allah'ın irşadı, hidayeti ve yönlendirmesi sonucu kendisine gelen mürid, Allah'ın kendisine bir hediyesidir. Öyleyse şeyhe düşen o müridi kabul etmek, güzelce terbiye ederek ona ihsanda bulunmaktır.⁹⁹

Bâtûmî ise şeyhleri dört kısma ayırarak her birini ayrı ayrı tanımlamakta.

Biz bu meseleye şöyle bir izahat getirmek istiyoruz. Şeyhler dört kısma ayrılır.

⁹⁹Abülkâdir Geylânî, *el Ğunye li Tâlibî Tarîki'l Hakki Azze ve Celle*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1997, C,II, s.167.

Birinci kısımda olan şeyhler teberrük şeyhidir. Teberrük şeyhi tarîkatı aliyyeyi müridlerine teberrüken kendi şeyhinden öğrendiği şekliyle öğretir lakin kendisinde tasarruf kuvveti yoktur.

İkinci kısımda olan şeyhler tezkiye şeyhidir. Tezkiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğreterek şerîatın zâhirine muhalif olan hallerini düzeltir.

Üçüncü kısımda olan şeyhler tasfiye şeyhidir. Tasfiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğreterek zâhirlerini tasfiye eder ve batınlarını yerilmiş ahlâklardan tasfiye eder lakin mutmainne makamına erdiremez.

Dördüncü kısımda olan şeyhler. Terbiye şeyhi ki bunlar mürşidi kâmillerdir. Onlar nefslerinin kötülük ve cahilliklerinden kurtulup Allah'a vasıl olmuş kimselerdir. Bu kısımdaki mürşidlerin terbiyesi ile ancak mürid mutmainne makamına vasıl olabilir. Lakin bu makama ulaşmak üç şarta bağlıdır.

Müridin istidat sahibi (fıtraten kabiliyetli) olması, mürşide tam teslimiyet ve huzuru ilâhîde zikirde devamlılık sahibi olmalıdır.¹⁰⁰ Allah (c.c) buyurdular: “Bilesiniz ki kalpler ancak Allah’ın zikri ile mutmain olur.”¹⁰¹ Bu makam nefsi mutmainne makamıdır ki hakkında şu ayet vardır. (Allah, mü’min kuluna ise:) “Ey nefsi mutmainne (kâmil bir îman sâhibi olarak huzûra ermiş olan nefsi!)” “(Hem) râzı olan, (hem) kendisinden râzı olunan (sen Rabbinden, O da senden râzı)olarak Rabbine dön!”¹⁰²

Yukarıda zikredilmiş dört farklı tanımdaki şeyhlerden yalnızca kâmil mürşide râbîta yapılır. Kâmil mürşidin dışındaki şeyhlerde nefsin hükümleri devam ettiği için ve fenâ makamına ermediklerinden dolayı râbîta yapılmaz. Kâmil olmayanlara yapılan

¹⁰⁰ Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, s.37.

¹⁰¹ Ra'd, 13/28.

¹⁰² el-Fecr, 89/ 27-28.

râbîta müride zarar ve havâtır getirir. Ancak mürid zâhir ulemaya beslediği muhabbeti bunlara da besler ve lüzum olan saygıyı onlara gösterir. Kemali feyiz sahibinden gelen feyzi de inkâr etmemelidir mürid.¹⁰³

Bâtûmî'nin müşidleri dört kısma ayırması dikkate değer olduğu kanaatindeyiz. Günümüzde birçok tarîkatın varlığı ve bunların başında bulunan müşidler göz önünde tutulursa onun yaptığı taksimatın önemi de ortaya çıkmakta. Zira günümüzde birçok müşid “kâmil” değil. Hakikatte onların mevcudiyeti kibrit-i ahmer gibidir. Bâtûmî'nin taksimatına göre, günümüzdeki şeyhleri sınıflandırmak kolay olacağı kanaatindeyiz. Bu usule göre kâmil olmayana ayırt etmek, hakikat yolcularına klavuz olacağı düşüncesindeyiz.

G. Râbîta

Râbîta: Ra-be- ta olan sülâsî fiil kökünden gelmektedir. Atı korumak için onu bir yere bağlamaktır.(At zinciri) bu anlamdan gelmektedir. Korumaların ikametine tahsis edilen yere denir ve fiillerinin mastarıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Namazdan sonra namazı beklemek bir çeşit ribattır.”¹⁰⁴ Bir kişinin kalbi güçlenince denir. ¹⁰⁵ Tasavvufta ise müridin, ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak kâmil şeyhin suretini zihinde tasavvur etmesine râbîta denir. Müridin ilk hedefi şeyhinde fânî olmaktır; zira şeyhte fânî olmak Allah'ta fânî olmanın mukaddimesidir.¹⁰⁶ Bu tanıma yakın diğer bir tanımda, müridin zihnî planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak müşidiyle “beraberlik” halinde olmasını ifade eder. Ruhi terbiye için mana beraberliğine ihtiyaç olduğu kaydedilir. Nakşibendîlikte râbîta

¹⁰³Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, s.37.

¹⁰⁴Mâlik, *el Muvatta'*, I, 386; Nesâî, I, 90.

¹⁰⁵Râğîb el İsfehânî, *Müfredât*, İstanbul, Yarıncılık, 2015, rbt Maddesi.

¹⁰⁶Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.289.

önem arz etmekle birlikte, asıl değildir. Zira murakabe derslerine ulaşıncâ râbîta artık terk edilir. Ancak ihtiyaç duyulunca yapılır. Diğer tasavvuf okullarında ismen olmasa bile, mana olarak râbîta vardır. Râbîtaya sevgi anlamı da yüklenmiştir. Mesela, sevgi râbîtası için şu tarif verilir: “Mürşidin şeyhini severek yâd etmesi ve suretini zihninde canlandırmasıdır.”

Kalbî râbîta diye verilen bir tarif de şöyledir: “Müridin, kalben şeyhi ile beraber olmasıdır.” Bu mana birliğinin, müridi şeyhinde fâni olmaya yani onun hâli ile hâllenmeye götürdüğü söylenir. Râbîta için sûfiler, “Sadıklarla beraber olunuz”¹⁰⁷ ayetini ölçü alırlar.¹⁰⁸

Fakirin, (kalbî râbîta) yapmak suretiyle evliyadan bâtînen medet dilemesi ve bu râbîta vasıtasıyla onlardan istifade etmesi gerekir. Râbîtası olmayan yabancıların (tasavvuf yoluna yabancı olan kişilerin) aksine, râbîta yapanlara zâhirî olarak ikramda bulunulmamasında (keramet bahşedilmemesinde) bir mahzur yoktur.

Tarîkatta râbîta; müridin, Allah'ta fâni olan kâmil şeyhinin ruhaniyetinden medet ummasıdır. Mürid, terbiye edilebilmesi ve şeyhinden feyiz alabilmesi için, şeyhin gıyabında bile onun suretine çokça riayette bulunmalıdır. Mürid, ancak bu şekilde şeyhin huzurundaymış gibi ondan nur ister. Kendisini bu yolla da safсата fenalıklardan korur. Bu, inkârı mümkün olmayan bir durumdur. Allah, onu inkâr edenin alnına hüsrân yazar ve o kişi öylece damgalanır. Günahın ve Allah'ın rahmetinden mahrum kalmaktan yine Allah'a sığınırız.¹⁰⁹

Günümüzdeki bazı tenkitçiler, tarîkatlardaki râbîta metoduna yönelttikleri itiraz ve tenkitlere karşı Bâtûmî çok doyurucu izahlar getirmiştir. Bazı inkârcılara cevaben

¹⁰⁷ Tevbe,9/119.

¹⁰⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss.391-392.

¹⁰⁹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.788.

Şeyh Muhammed b.Abdullah El Hâni En-Nakşibendî (kuddise sirruhu) “*Behcetü’s Seniyye*” adlı eserde râbitanın edepleri hakkında şöyle buyuruyor:

“Mürid, şeyhinin ruhaniyetinin kendisinden ayrılmadığına itikat etmesi lazımdır. Çünkü rûhâniyet, mekânla mukayyet değildir. Mürşidinin ruhaniyetinin tasarrufunun da Allah (c.c.)’nun tasarrufu olduğuna inanmalı, mürşidinin muhabbetine her daim devam etmeli, her halde bağlılığını devam ettirmeli, yaşadığı bazı haller yüzünden o halde temkin ehli olmadan râbitayı terk etmemeli, çünkü râbitayı tamamen terk etmek o hâlin zevaline sebeptir. Bu yaşadığı hal mürşidinin hallerinden olup müridde bir emanet gibidir.”

Yine bil ki müridin ilâhî feyzi vasıtasız almada kabiliyeti varsa o takdirde râbitaya ihtiyaç duymaz. Zira bu durumda râbita ile meşgul olmak terakkiden inmek olup hicap mertebesini şuhûd mertebesine tercih etmektir ki bu da Allah’tan yüz çevirmektir. Ancak mürşide olan muhabbetini ve bağlılığını terk etmez çünkü bu halleri devam ettirmek müşâhedeyi artırır sâliki de üns makamına yaklaştırır.

a. Fayda

Yukarıda bahsedilen meselelerden de anlaşılıyor ki mürşid-i kâminden maksat kendisine râbita ve tevessül yapılmasına ehil olan kimsedir. O kimse ki fenâ fillâh makamından sonra bekâ makamına ulaşmıştır. Ancak ayakların kaydığı yer işte tam burasıdır. Zira bu tarikat-ı aliyyenin bidâyeti nihâyetine, nihâyeti de bidâyetine münderiçtir. Sâlik, bekâ makamı bir tarafa daha fenâ makamına ermeden bazı haller yaşar ve şeyhi tarafından zikir telkin ettirilmesine izin verilir, nefsinin kemale ulaştığını zanneder, müridlerine de kendisine râbita yapmalarını ister, bu durumda hem kendisi hem de ona râbita yapanlar kaybeder. Bu durumdan Allah’a sığınırız. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî halifesi şeyh İsmail’e gönderdiği mektupta bütün halifelerini bu husus

ile alakalı uyarılmıştır. Mektubunda şu sözlere yer vermiştir: “ Varlığından fenâ makamına ermemiş kişiler, sâlikleri de bu makama erdiremez”. Bu meselenin detaylarını öğrenmek isteyen “*Behectü’s Seniyye*” adlı esere bakabilir.

Bu meseleyi de kavradıysan bilesin ki bazılarının râbîta hakkında “tarîkatta râbîta caiz değildir” sözlerine de itibar edilmez. Zira bu söz soyut bir söz olup mesnetsizdir. Râbîta bir sıfattır ve vasf edilen ise manevî bir bağıdır. Nasıl ki şüphe götürmeyecek şekilde evlatlar babalarına zâhiri (görünen) bağ ile bağlıdırlar, keza manevî evlatlar da bâtını olarak babalarına bağlıdırlar ve onlar da vefat etmiş ve yaşayan şeyhlerdir. Bu sebeptendir ki detayları bazı eserlerde geçtiği şekilde Peygamber (s.a.v) Efendimizin evlatlarını dört kısma ayırmışlardır. Peygamber (s.a.v) Efendimiz Selmân-ı Fârisî’yi kendisine nisbet etmesini buna misal olarak gösterebiliriz. Hadisi şerifte: “ Selmân bizdendir” buyurmuşlardır.^{110 111}

Bâtûmî’nin râbîtaya yaklaşımı da çok keskin olduğu kanaatindeyiz. Zira o önceki dönem sûfîlerin görüşlerine değinerek en son Hâlid-i Bağdâdî’nin görüşünü en isabetli tanım olarak risalesine dercetmiş. Özellikle fenâ ve bekâ hallerini vurgu yapması onu bu ilimdeki vukufiyetinin ne kadar derin olduğunu kanıtıdır. Ayrıca râbîtayı inkâr edenlerin iddialarının da mesnetsiz olduğunu söylemiştir.

H. Seyr u Sülûk

Seyr u sülûk: Tasavvuf ve tarikatlardaki eğitim ve terbiye işine verilen genel addır. Tasavvuf ıstıhanında seyr, cehaletten ilme, kötü huylardan güzel ahlâka, kulun fânî varlığından Hakk’ın varlığına yönelmektir.¹¹² *Müfredât* sahibi İsfehânî’nin

¹¹⁰Taberânî,6/261; Hâkim, *Müstedrek* 3/598.

¹¹¹Bâtûmî, *Hulâsatu’t-Tasavvuf*, ss.45-46.

¹¹²Tûsî, *el Lüma*,s.456.

sözlüğünde; Seyr: yeryüzünde gitmektir. (Yeryüzünde yürüten adam). Topluluktur: “Bir yolcu kafilesi geldi”¹¹³ Yürütme iki kısma ayrılır:

Birincisi; yürütenin emir, İhtiyar/seçme ve iradesiyledir: “Sizi karada ve denizde yürüten O’dur.”¹¹⁴ “Dağlar yürütülmüş”¹¹⁵ İster doğuştan ister sonradan elde edilmiş olsun, insan ve onun dışındakilerin üzerinde oldukları hale denir. Bu anlamda şöyle denir: Falan kişinin iyi bir sîreti vardır; kötü bir sîreti vardır. “Biz onu (Musa'nın yılanı dönüşen asasını) yine ilk sîretine döndüreceğiz”¹¹⁶; yani onu daha önceki odun haline döndüreceğiz.¹¹⁷

Bir diğer manası gitmek ve girmektir. Bir şeyhin nezaretinde, Allah’a vuslat için çıkılan manevi yolculuk.

Seyr u sülûkun dört mertebesi vardır.

1. Seyr ilâ’llâh
2. Seyr fi’llâh
3. Seyr ma’allâh
4. Seyr ani’llâh¹¹⁸

Kâşânî seyr u sülûku, davranış ve hal olarak Rabbe yakınlık mertebelerine yükselmektir diye tarif eder. Bu ise insanın içinin ve dışının ilgilendiği mücâhedeler ve karşılaştığı yorucu sıkıntılarda birleşmesiyle gerçekleşir; artık nefsinde mücâhede karşısında bir güçlük ve sıkıntı duymaz.¹¹⁹

¹¹³Yûsuf, 12/ 19.

¹¹⁴Yûnus,10/ 22.

¹¹⁵Nebe', 78/ 20.

¹¹⁶Tâhâ,20/ 21.

¹¹⁷Râğîb el İsfehânî, *Müfredât*, s-y-r Maddesi.

¹¹⁸Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss.433-434.

¹¹⁹Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.304.

Sülûk illallâh (Allah’a sülûk etmek), kalbe, nefse, ruha, sırta ve Hakk’a ait bütün taayyünlerin kaldırılmasından ibarettir. Yine bu, neşe içinde hareket etmekten ibarettir. Bu taayyünlerin kaldırılması mevcûd hale değil, sadece sâlike nisbetle mümkün olabilir. Çünkü âyân-ı sâbiteler kaldırılamaz. Çünkü onlar ezeli ve ebedîdir. Bundan dolayı Hakk’ı bilmemek muhaldir. Fakat onların Hakk’ın vücudunda hükümlerinin zuhur etmesi kaldırılabilir. Bu da ancak Hakk’a değil, onların şuuruna nisbetle olabilir. Onların hükmünün ortadan kaldırılması, onların ortadan kalkmasını gerektirmez. Çünkü ayn-ı sâbite, hükmü kaldırılmış bir şeydir. Çünkü zuhurunun sebebi onun şuur olan hükmüdür. Hak mertebesine vusul ile ortadan kalkmıştır. Çünkü vasıl olan fânidir, onun şuuru yoktur.¹²⁰

İbnü’l Arabî sülûk için iki kökü dikkate alır: katılmak ve intikal (makamlar üzerinde yürümek.) Burada söz konusu olan, mana, suret ve bilgide bir yerden başka bir yere intikaldir. Bu nedenle İbnü’l Arabî’nin metinleri her iki anlamda sınırlıdır.

İbnü’l Arabî sâlikleri Allah’ı bilme derecelerine göre dört kısma ayırır. Nefsiyle sülûk eden, Rabbiyle sülûk eden, her ikisiyle sülûk eden, sâlik olmayan sâlik. Nefsiyle sülûk eden, kendi başına Allah’a yaklaşmaya çalışan kimsedir. Yaklaşma, “Kulum bana nafilâ ibadetlerle yaklaşır, ta ki onu severim” kudsi hadisinde ifade edildiği gibi, Allah’ın sevgisine ulaştıran farz ve nafilâ ibadetlerle gerçekleşir. Rabbiyle sülûk eden, Allah’ın sevdiğidir. Bu kişinin hakikati yoklukta sabittir. Hakk, onun işitmesi ve görmesi olmuştur. Nitekim bir kısmını zikrettiğimiz hadisin “Onu severim, onu sevdiğimde ise gören gözü, işiten kulağı olurum” anlamındaki ikinci kısmında bu belirtilmiştir. Kul nafilâ ibadetleri hakkıyla yerine getirdiğinde Rabbiyle sülûk eden haline gelir. Hem nefsiyle ve hem de Rabbiyle sülûk edene gelince o, önce nefsiyle

¹²⁰ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss 943-944.

sülûk eder, kurb-ı nevâfil mertebesine ulaştığında ise Hakk'ın onun işitme ve görme gücü olduğunu zevk yoluyla idrak eder ve Rabbiyle sülûk haline gelir. Böylece kişi, ilim vasıtasıyla her ikisiyle birlikte sülûk eden olmuştur. Sâlik olmayan sâlik ise İbnü'l Arabî'nin yorumladığı şekliyle “Attığında sen atmadın, Allah attı” anlamındaki ayetinin uygun düştüğü kimsedir. İbnü'l Arabî'ye göre bu ayette nefiy ve ispat vardır. İşte bu makama ulaşan, sâlik olmayan sâliktir. ¹²¹

Bâtûmî'nin, seyr u sülûku, Nakşibendiliğin oluşum tarihi ile izah ettiğini görmekteyiz. Kalp ile ve nefes tutularak nefyi isbat zikri, Hızır (a.s)'dan rivayet edilmiştir. O da bu zikri Abdülhâlik Gücdevânî 'ne talim etmiştir. Zât-ı celâlin hafi zikri, rahmâni cezbe ve sevginin bağı bu ümmetin en faziletlisi olan Ebu Bekir (r.a) Efendimizden varid olmuştur. Ona da Peygamber (s.a.v) Efendimiz tarafından hicret esnasında mağarada telkin edilmiştir. Binaenaleyh bu tarîkat-ı aliyenin nisbeti Ebu Bekir (r.a) Efendimizdir. Bu yola “cezbe” ve “sevgi bağı” yolu adı verilir. Bu sebeptendir ki bu yoldaki bazı şeyhler kendilerine müntesip müridlerini cezbe ile terbiye; bazılarını ise zikir telkin ve sülûk talim ederek terbiye ederler. Cezbe ile terbiye mürid için kolaydır, zira bu uğurda zorluk, meşakket ve sülûkun uzaması gibi bir durum yoktur. Lakin cezbe yollu terbiye, mürebbi olan mürşidin tasarruf kuvvetine mebnidir ki bu zevatı kiram ise kibrit-i ahmer gibi pek nadirdir.¹²² Cezbe yollu vasıl olan mürid ibtidâyâ dönmez ve bilinen usuller ile sülûk etmez ise tarîkattaki durumları bilemez ve dolayısıyla müridleri ve sâlikleri sülûk, terbiye ettiremez. Şayet onları sülûk ettirmeye çalışırsa onları dinden çıkmak ile karşı karşıya bırakabilir. Bu

¹²¹El Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, ss.546-547.

¹²²Kibrit-i Ahmer: Arapça-Farsça olan bir terkiib. Kırmızı kibrit anlamına gelir. Marifetullaha vukûfiyet ve onun gerektirdiği gibi yaşama. Marifet, kibrit-i ahmer gibi, ele zor geçen kıymetli bir nimettir. Şeyhler de, kibrit-i ahmer olarak görülür. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.158.

durumdan Allah'a sığınırız. Binaenaleyh bir mürid kendisini sülûk ettirecek zâhir ve bâtın ilimleri cem etmiş, icazet silsilesi sağlam, sahih itikad sahibi kâmil bir mürşide intisap eder, emirlerine itaat eder ve sakındırdıklarından kaçır, halvete gözetimi altında girer. Hadis-i şerifte "Kim kırk gün Allah için ihlâsla hareket ederse hikmet pınarları kalbinden diline dökülür" buyurulmuştur.¹²³ Mürid halvetteki kırk gününü riyâzet, oruç, letâif zikri, şartları yerine getirilerek nefy-i isbat zikri, kelime-i tevhîd zikri ve murakebeler ile tamamlar. Kur'an-ı Kerim'de halvetin delili şu ayettir: "Ve Mûsâ ile otuz gece için vaatleştik, hem bunu on (gece daha ilâve etmek) ile tamamladık"¹²⁴

Yine bir hadis-i şerifte: "Bir ay kadar Hira mağarasına mücavir oldum (itikâfa girdim). Mücaveretimi (itikâfımı) tamamlayınca, dağdan indim. Derken bana bir seslenen oldu. Sağıma baktım, hiçbir şey görmedim. Soluma baktım, yine bir şey görmedim. Arkama baktım bir şey görmedim. Derken başımı kaldırdım, bir şey gördüm, ama (bakmaya) dayanamadım. Hemen Hatice'nin yanına geldim: 'Beni örtün!' dedim. Derken şu ayetler nazil oldu. (Meal): "Ey örtüsüne bürünen! Kalk! (insanları ahiretle) korkut! Rabbini büyükle, elbiseni temizle. Pislikten kaçın."¹²⁵ Bu vahiy namaz farz kılınmazdan önceydi.¹²⁶

Davud-u Tâî, Ma'rufu Kerhî, Hasan-ı Basrî ve onların yollarından gidenler seyr u sülûk yollarını iki kelime üzerinde birleştirmişlerdir. O iki yol ise şerîata tutunma, ona tabi olma ve bütün fiil ve amellerde Hakk'ı matlup kılmaktır. Hakikatte ise bütün yollar bu esas üzerine kuruludur. Bu esas üzerine kurulu olmayan herhangi bir yol asla vuslata erdiremez. Buna rağmen mürid için gerekli olan husus da bir kâmil mürşide

¹²³ Aclûmî, *Keşfu'l Hafâ* c. II s.224.

¹²⁴el-A'raf,7/142.

¹²⁵el Müddessir,74/1-4.

¹²⁶Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy, Bed'ül-Halk* 6; Müslim, *İman*, 257,1.

bağlanıp seyr u sülûk yapmasıdır çünkü sebepler âleminde yaşıyoruz. Her şeyin bir sebebi vardır. Allah'ın yeryüzündeki âdeti üzere çocuk babasının suyundan dünyaya geldiği halde bu suyu yaratan yine O ve insanı bu su olmadan da yaratır ki İsa (a.s)'ı bu şekilde mucize gereği dünyaya getirmiştir. Kur'an'da Allah (c.c): “İyilik, (bâtıl bir âdetinize binâen) evlere arkalarından girmeniz değildir; fakat iyilik, (günahlardan) sakınan kimse(nin iyiliği)dir.”¹²⁷Bu ayette Allah (c.c) adetlere (sebeplere) riayet edilmesine işaret buyuruyor, bunun içindir ki müridin yolun edeplerini öğrenmesi gerek, zira yolumuz baştan aşağı âdâptan ibarettir, vuslata ermek de edeplere riayet edilmesine bağlıdır.¹²⁸

Bâtûmî, seyr u sülûku tanımlarken meşrep farklılığına değiniyor. Cezbe ve Sülûku bu iki ana meşrebe irca ederek hangi yolla daha sağlıklı neticeye varılabileceğini doyurucu bir dille bize izah ediyor. Ona göre “sülûk” yollu terakki etmek daha sağlıklı çünkü “cezbe” yollu sülûku bitiren müridde, fenâ ve bekâ halleri yaşanmadan, şeyhlik iddiasının bulunabileceğini söylüyor. O, bu durumu tehlikeli gördüğü için müridleri uyarmayı da ihmal etmiyor. Bâtûmî'nin bu yaklaşımı, günümüz tarikatları için önemli bir ikaz olduğu kanaatindeyiz.

I. Nefs

Nefs: ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukubet, arzu, murat manalarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhında; kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latife ıtlak olunmaktadır.¹²⁹ Sûfîler nefis sözünü kullandıkları

¹²⁷el-Bakara,2/189.

¹²⁸Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, ss.46-48.

¹²⁹Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.274.

zaman bu kelime ile ne bir şeyin varlığını (vücûd), ne de vaz' olunmuş kalıbı (cismi) kastederler. Onların nefis kelimesinden muradı, kulun kötü (ve illetli) vasıfları ile yerilen (ve zemm edilen) huy ve fiillerdir.¹³⁰ Bu nedenle sûfilere göre nefis, kulun kötü fiilleri, büyüklenme, hased, öfke, kötü ahlak, tamammülsüzlük gibi çirkin huyları ve nitelikleri olmuştur.¹³¹

Kâşânî'nin tanımına göre, kendisinde irâdî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latif buharlı bir cevherdir nefis. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve rûhu Rahmânî, ilâhî ben manasına da kullanılmıştır. Hakîm Tirmizî bunu şöyle tanımlar: O, hayvânî ruhtur, kalp (nefs-i nâtika) ile beden arasında vâsıttadır. Kendisine, Kur'an-ı Kerim'de mübarek özelliğini taşıyan, doğuya ve batıya ait bulunmayan ağaç olarak işaret edilir.¹³²

Sûfilere göre sülûk işinin başlangıcı, kulun, nefsinin varlığını yok edip, Hakk'ın varlığıyla bâkî kılmak için çalışmasına bağlıdır. Bu nedenle sûfilere göre nefsin çirkin huyları ve nitelikleri olmuştur.¹³³

Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkîbi üç manadan oluşur: bunlardan birincisi rûh, ikincisi nefis, üçüncüsü cesedir. Bu üç manadan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise histir.

Nefis, his (beş duyu) idrakinin ötesindedir. O, akılla idrak edilir ya da onun varlığına aklın eser ve fiilleriyle varılır. Onun iki türlü alakası vardır: Biri kendisinden aşağıda, diğeri üstünde olan tarafa aittir. Her yönün diğeri yönle alakasını tanzim eden kuvvetler vardır. İşte kendisinin altında bulunan yöne kıyasla bulunan bu amelî kuvvetler (davranışları ortaya koyan güçler) bedenle, onun idare ve tedbiriyle alakalı

¹³⁰Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.222.

¹³¹Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.558.

¹³²Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.363.

¹³³Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, ss.557-558.

olan kuvvetlerdir. Kendisinin üzerindeki yöne kıyasla bulunan, zikredeceğimiz nazârî âlimî kuvvetler (idrak ve bilgi güçleri) ise o üst yönün te'siriyle hareket ederler ve ondan istifade ederler. Bununla insan nefslerini idare eden müvekkel (vekil kılınmış) meleklerle ait yönü kasd ediyorum. Çünkü ilimler orada Allah katından bir vasıtayla hâsıl olur. Yüce Allah şöyle buyurdu: “ Allah beşer ile sadece vahiyle veya perde arkasından yahut da elçi göndermek suretiyle konuşur.”¹³⁴

Nefsin tüm ahlak ve sıfatları iki temelden kaynaklanır: Birincisi hafiflik, ikincisi açgözlülüktür. Hafifliği cehaletinden, açgözlülüğü hırsından kaynaklanır. Hafiflik bakımından nefis, düz bir yerde yuvarlanan makaraya benzer. O, sürekli olarak, yaratılışındaki ve fitratındaki hususiyete göre hareket eder. Hırs bakımından da kandilin ışığı etrafında dönen, sonra da onun ateşi içine kendini atan kelebeğe benzer. Ölümüne neden olan ateşten geri durmayıp az bir ışıkla yetinmez. Hafifliğinden dolayı sabırsız ve acelecidir. Oysa sabır aklın cevheridir. Hafiflik nefsin sıfatlarından. Nefsin arzusunu ve yaratılışındaki yöne doğru gidişini sadece sabır durdurabilir. Akıl, hevâ ve hevesi hükmü altına alır. Açgözlülük ve ihtirastan da tamah ve hırs meydana gelir. Bu iki vasıf Hz. Âdem'de ortaya çıkmıştır. Çünkü o cennette ebedî olarak kalma ihtirası içinde yasak ağaçtan yemişti.¹³⁵

Bâtûmî, nefsin insandaki hakikatine ışık tutan hadis-i şeriflerden hareketle değerlendirme yapmakta olduğunu görüyoruz.

Bil ki hadis-i şerifte geçtiği şekilde nefsin hileleri, tuzak ve aldatmalarını bilmemiz gerekmektedir. Rivayette geçtiği şekilde: “Nefsini en iyi bilen Rabbini en iyi bilendir”.¹³⁶ Sâlikin, zâhirî ve bâtınî bütün düşmanları ile mücadele etmesi icap

¹³⁴eş Şûrâ, 42/51.

¹³⁵Şihâbeddîn Sühreverdî, *Avarifu'l Meârif*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1999, ss.264-265.

¹³⁶Tasavvuf kitaplarında bu sözün hadis olduğu; Aclûnî'nin Keşfü'l Hafasında ise 2/262 aslının olmadığı geçmekte.

eder. Mü'min dört düşmandan hali kalmaz. Bunlar: Nefs, şeytan, münafık ve kâfir. Bunların ikisi zâhirî, diğer ikisi ise bâtınîdir. En azılı düşman ise nefstir. Hadisi şerifte: “En azılı düşmanın iki yakan arasındaki nefsidir.”¹³⁷ buyurulmuştur. Nefsle mücadele devamlı ve zordur. Yine bir hadis-i şerifte: “Küçük cihattan büyük cihada döndük”¹³⁸ buyurulmuştur. Zira kâfirlerle cihad süreli ve daha az zararlı lakin daha faydalı, çünkü düşmanı öldürmesinde sevap vardır. Öldürüldüğünde ise şehit olur. Allah indinde hayattadır, ebedi mutlu bir hayat ile rızıklandırılır. Nefs ile cihad ömür boyudur, zira hile ve desiseleri gizli ve çoktur. Şeytan nefse yardımcıdır, onu süsleyendir. Nefsin meylini ve hevâsını süsler. Her kim de hevâsına tabi olursa helak olur ve her kim de hevâsına muhalefet ederse kazanır ve kurtulur. Allahu Teâlâ buyuruyor: “Elbette nefsini temizleyip arındıran kurtuluşa, ebedî nimetlerle mutluluğa ermiştir. Nefsinin korumayıp, günahlarla alçaltarak kirleten, fesada uğratan hilekâr kimseler zarar edip hüsrana uğradı.”¹³⁹ Yine denildi ki: “Nefse kölelik, kölelik zincirinden daha zillettir.” Yüce yaratan diğer bir ayette buyurdular: “İşte, azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer şüphesiz cehennemdir. Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır.”¹⁴⁰

İbn-i Atâullâh el-İskenderî, “*Hikem*”inde şöyle demiştir: “Her masiyetin, (günahın) gafletin ve şehvetin aslı nefsten razı olmaktır. Her itaatin, ayıklığın ve iffetin aslı ise nefsinden razı olmamandır.” Yani nefsten razı olmak, bütün yerilmiş sıfatların kaynağı, nefsten razı olmamak ise bütün övülmüş sıfatların kaynağıdır. *Hikem*'de devamlı: “Nefsinden razı olmayan cahille arkadaşlık yapman, nefsinden razı olan âlimle arkadaşlık yapmandan daha hayırlıdır. Bu âlimin ilmi nasıldır ki kendi

¹³⁷ Beyhakî, ez' *Zühdü'l Kebir*.

¹³⁸ Beyhakî, *Zühd*,373.

¹³⁹ eş-Şems,91/9-10.

¹⁴⁰ en-Nâziât,79/37-41.

nefsinden razı olur? Bu cahilin cehli nedir ki kendi nefsinden razı olmaz? Bir hadis-i şerifte: “Sırtı yere gelmeyen gerçek pehlivan, gürüşte rakiplerini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsini yenendir” buyrulmuştur.¹⁴¹

Yine arzulanan her şeyde bu böyledir. Bu sebeptendir ki tarîkat meşâyihî, müridin ilk meşguliyetini; nefsine karşı mücâhede, riyâzat, hevâsına muhalefet, alışkanlıklarından ve şehvetlerinden alakayı kesme kılmışlardır. Yine ondan sakınmayı, hilelerine karşı uyanık olmayı ve onu hesaba çekmeyi müridlerine emretmişlerdir. Hz. Ömer (r.a.) şöyle buyurmuştur: “Hesaba çekilmezden evvel kendi kendinizle hesaplaşın.”¹⁴²

Bürde kasidesinde İmam Busayrî: “Nefsin ibadetle meşgul olup salih amel işlerken de onu gözet ve kolla. Şayet yaylağını tatlı bulur, salih amelden zevklenir, kibir ve ucuba düşerse; terki caiz bir amel ise onu yaylağında yayılmaktan alıkoy ve otlatma. Yani o ameli terk ederek ona hak ettiği cevabı ver.” Bu beyit bir yönden nefsin vasıflarına işaret ediyor, diğer yönden ise halini ortaya koyuyor. Zira insan, bineğe binen; nefsi ise binektir. Nefse atıfta bulunulduğunda bundan Emmâre'deki nefis kastedilmekte. Terbiye edilmemiş at gibi serbest dolaşır. Nefsini şerâatın gemi ile gemler, amellerini titizlikle gözetirsen şerrinden ve zararından selamette olursun, aksi takdirde seni tehlikeye atar, helak olursun.

Ey sâlik, şunu bil ki nefsine karşı merhametsiz ve aşırıyâ gidenlerden olma, zira senin şerefî, faziletin ve tabiatın nefsinle. Hadiste geçtiği şekilde, nefis aşamalar sayesinde terbiyeye çekilmesi icap eder. “Nefsleriniz bineklerinizdir, ona rıfk ile

¹⁴¹Buhârî, *Edeb*, 102.

¹⁴²Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme Ve'r-Rekâik Ve'l-Vera'*, h.no:25.

muamele ediniz.”¹⁴³ Nefsin gıdasını külliyyen kesme, zira menziline varamazsın. Bil ki Allah, zî ruhları üç kısım yaratmıştır:

Birincisinde akılı yaratmış nefsi yaratmamış. Onlar ise meleklerdir, yiyip içmezler, gece gündüz bıkmadan usanmadan Allah’ı tesbih ederler. Allah kendilerine neyi emretmişse ona isyan etmezler ve emredildiklerini yerine getirirler.¹⁴⁴

İkincisinde ise nefis yaratmış lakin akıl yaratmamış. Bunlar da dolaşan hayvanlardır ve bunların hali herkesçe malumdur.

Üçüncü kısma ise hem akıl hem de nefis ihsan etmiş. Bunlar da insan ve cinlerdir ve onları kendisine kulluk ile mükellef kılmış, nefslerine muhalefet etmelerini, akıllarına da tabi olmayı emretmiş. Nefis ile mücadele eden kişi meleklerden daha faziletli olur. Nefsine itaat eden insan da hayvanlar gibi hatta daha da aşağı olur.

Ey kardeşim, ruhun hakikatini bilmediğimiz gibi nefsin hakikatini de ancak Allah’ın bize Kur’an’da bildirdiği kadar bilebiliriz. Kur’an’da nefse hem mücmel (açıklama yapılmayan) hem de mufassal (detaylı) olarak değinilmiştir. “Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene yemin olsun”¹⁴⁵ Yani “yaratılışını ve organlarını düzgün kılan.” Bu ayette nefsten kasıt beden ise bu mana çıkar; lakin bedendeki nefsten kastedilen nefsi-manevî ise bu durumdaki “pürüzsüz” yarattığının manası şu şekilde olur: O nefis sahibine işitme, görme, duyu organları, hayal etme ve düşünme, his olunan nesnenin eserini zihinde sabit eyleyen kuvveti bätiniye gibi güçler vermiştir. Tefsir-i Hâzin’de geçtiği şekilde bu nefis sahibi mükellef kılınmıştır. Yine Şems suresinde: “Sonra ona fücürünü (sınır tanımaz günah ve kötülüğünü) ve ondan

¹⁴³Konyalı Muhammed Mevlana Ebu Said Hâdimî, *Berika Mahmudiyye Fî Şerhi Tarîkati Muhammediyye ve Şerî’ati Nebviyyeti*, Terc. Bedrettin Çetiner (İstanbul, Kahraman Yayınları,2015) c.4,s.16.

¹⁴⁴ et-Tahrîm,66/6.

¹⁴⁵ Eş-Şems,91/7.

sakınmayı ilham edene (andolsun).”¹⁴⁶ Hâzin tefsirinde geçen rivayette İbn-i Abbas (r.anhümâ) dedi ki: “Nefse hayrı ve şerri izah etti, itaat ve masiyeti öğretti.”

Nefsin vasıflarını, Emmâre, Levvâme, Mülheme, Mutmainne, Râziye, Marziyye, Mes’ûle, Mutavva’ah (itaat eden), Sâfiye ve Kâmile olarak zikrederek aslında hepsinin bir manaya döndüğü, isimlendirmenin türlerinden ve gelişiminden kaynaklanmakta olduğundan ötürüdür.

Nefsi bilmek dört delile göre vaciptir. Kişi nefsin tanımadan onunla mücâhede etmesi imkânsızdır. Nefsin bilmek ma’rifetullah’ın kapısıdır. Varit olmuştur ki, “Nefsin bilen muhakkak Rabbin bilir.” Allah’ı bilmemek haramdır; ma’rifetullah ise vaciptir. Farzın ikamesi bir farza bağlı ise o zaman onun bilgisi de farz olur. Rabbinizi nasıl tanımak farz ise dolayısıyla nefsi tanımak da farzdır. Kur’an’da: “Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri.” Yani bizi tanımada, kullukta ve rızamızı kazanmada manasına gelmektedir. Ayetin devamında: “Elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz”¹⁴⁷ buyurulmaktadır. Yani rıza ve ma’rifet’imize ulaştıracak yollar...

Mücâhedenin ıstılâhî manası: Mutlak manada savaşmaktır. Şerîata göre ise: Her daim kötülüğü emreden nefsi emmâre ile savaşarak ona gerekli olan şeyi yükleyerek mücadele etmektir. Denildi ki, mücâhedenin başı ve temeli nefsi alışkanlıklarından kesmek, onu bütün vakitlerde hevâsına muhalif gelen hususlara zorlamaktır. Hadiste: “Düşmanlarınıza karşı savaştığımız gibi nefsinizle de savaşın.”¹⁴⁸ Bidayette mürid, mücâhede sahibi olması gerekir ki nihayette müşâhede makamı ile nimetlendirilsin. Bidayetler nihâyetlere inkılap olan yerdir. Her kimin bidayeti nurlanırsa sonu da nurlanır. Nitekim Allah (c.c.) Kur’an’da: “Ama Bizim uğrumuzda cihad edenleri

¹⁴⁶ Eş-Şems,91/8.

¹⁴⁷el-Ankebût,29/ 69.

¹⁴⁸Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

elbette yollarımıza eriştireceğiz.”¹⁴⁹ buyurulmaktadır. Dediler ki, nefsin hakikati bu kalıba konulmuş bir cevherdir. Bu cevherin merkezi, ahlâk-ı zemimenin de yeri olan kalptir. Bu nefis, kötülüğü emreden nefis olup zâlimdir, hidayetden kopuktur, insanın bütün azalarında varlığı ve nasibi vardır.

Ruhun hakikati ise: Kalbe yerleştirilmiş, aydınlatılmış latife olup güzel ahlâkın mahallidir. İnsanî ruh, emr âleminde, hikmet ehlinde nefis-i nâtika olarak bilinir. Hak ehli arasında ise nurani bir cevher, rûhânî hakikat olup zatı ile bilen, bütün soyutlamalarla Rabbini ve sıfatlarını idrak eder. Zira Allah Teâlâ onda, zâtıyla, sıfatlarıyla ve esmaları ile tecelli etmiş ve bu nuru zatının ve sıfatlarının tam bir görünümü kılmıştır. Bunun merkezi de kalptir. Kalbe bu cismânî beden ve karanlık iskelet zulüm eder, çünkü bunlara ait değişik güçler vardır. Bu güçler nefisini tanımada onu gaflete sürükler, Rabbini müşahede etmede gözünü kör eder. Yine bir hadis-i şerifte: “Âdemoğullarının kalplerinde şeytanlar dolaşmasaydı melekût âlemini müşâhede ederlerdi.”¹⁵⁰

Şehvet ve gazap olmasaydı, nefsin soyut ruhaniyetlere muttali olması kolay olurdu. Hayal gücü ve düşünce gücü şeytanın etkisi altında olmasaydı, kişi kendi nefisini ve Rabbini tanırdı, rûhânî âlemini, aslî safderunluğunu ve zâtını tanırdı. Şunu bil ki her kim beş duyu organına sahip olmazsa nefisine de sahip olamaz. Kalbine sahip olana kadar nefisine sahip olamaz, zira kalp zâhirî ve bâtınî duyuların sultanıdır. Nefsin, ilmi kemâlâttan perdelenmesi ancak kişinin bedeni işlerle ve elementsel kuvvetlerle meşgul olmasından ötürüdür. Bu durumda kişi nefisini bilmek ve Rabbinin nurlarını müşâhede etmek istiyorsa önce kendini bedeni taalluktan sıyırması ve

¹⁴⁹ el-Ankebut,29/ 69.

¹⁵⁰ İmam-ı Gazâlî, *İhyau’-Ulûmi’d-Dîn*, Terc. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul, Bedir Yayınevi,2002) c. I,s.649.

cismânî bağlardan kurtarması gerekir. Nefsini ibadetlerle yumuşatması, bedenini riyâzete hafifletmesi, bunu da az yemek, az uyumak, sükût ve uzlete çekilerek gerçekleştirmesi gerekir. Nefsine ve hevâsına muhalefet ederek mücâdele, dünyevî meşgalelerin mahsulü olan endişe ve alakaları terk edecek. Bir hadis-i şerifte: “Hikmet dünya semasından inerken yarının endişesini taşıyanın kalbine girmez.”¹⁵¹ buyurulmuştur. Allah yoluna itaat, zikir, fikir ve hak canibine yönelerek sülûk edecek. Hak yoluna mücâhede ile sülûk edemeyenlerin müşahede ve ma‘rifetten nasipleri yoktur. Nefs’den kastedilen, hakkında rivayette: “Her kim nefsini bilirse Rabbini bilir.” denilendir. Bu ise insanın nefsi’dir. Şeyh Ebu’l-Feth Ali b. Muhammed el-Bestî, nefis hakkında şunu söylemiştir:

Nefsine yönel ki faziletlerini tamamla- Sen nefsinle insansın cisminle değil

Yani nefs-i kâmile ile insansın; cisminle ve uzuvlarınla değil, bu böyle biline.

Bil ki sözlükte “nefs”e ait on farklı mana karşımıza çıkıyor. Bu manalardan bazılarında değinelim.

Nefs kelimesinin menî adında ve insanın tohumu manasında kullanılmakta olduğunu görüyoruz.

Meşrubat ve yiyeceklerin mahsulüdür bir diğer manası.

Şehvet ve hevâ onun buharındandır başka kullanımda.

Aklın da insanî izafî ruhun şuası denildiği gibi.

Yine nefis, ruh (ölüm) manasında da kullanılmaktadır. “Filanca kişinin ‘nefsi’ çıktı, yani öldü.”

Nehâî (rh.)’in rivayet ettiği hadiste geçtiği üzere kan manasına da gelmektedir. “Akan kanı olmayan canlı suya düştüğünde suyu necis kılmaz.” Yani kanı akmayan...

¹⁵¹Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşamadık.

Nefs yine beden için kullanılmakta. “Fılanca kişinin nefsi ne kadar büyük” yani bedeni kastedilmektedir.

“İndinde/katında” manasına gelmektedir. Kur’an’da İsa (a.s.)’ın hikâyesinde şu şekilde geçmektedir: “Sen benim nefsimdekini bilirsin, ben ise senin zatındakini bilmem.”¹⁵² Buradaki nefis kavramı ‘benim indimdekini bilirsin lakin senin indindekini bilmem’ manasında kullanılmıştır.

Bir şeyin cevheri (ruhu, özü) manasında kullanılır. “Fılanca kişi yanıma şahsen ve kendisi bizzat geldi” misalinde olduğu gibi.

Yine Kuran’da: “Her nefis ölümü tadacak”.¹⁵³ Yani her yaşayan eleme ve ölümü tadacaktır.

Yine nefis kelimesi ceza manasına gelmektedir. Kur’an’da: “Allah ise, sizi kendisine karşı gelmekden sakındırır.”¹⁵⁴ Velhasıl, hikmet ehli İslâm uleması nefsin tabiatını ve ahvâlini beyan ederken onun ruha mulasık bir rüzgâr olduğu, özünde ve tabiatında ondan farklı olduğunu söylemişlerdir. Bedenin hayatı ruh ile iradî; fiilî hareketleri ise nefis iledir. Ruhun tabiatı yumuşak serin su gibidir. Nefsin tabiatı ise kızgın ateş gibidir. Her türlü mezmum ahlak, alçak huy nefse nispet edilir. Gazab, hiddet, sefihlik, gevezelik, hodbinlik, dinsizlik, hoyratlık, kibir, haset gibi ahlâk-ı zemîme cinsindendirler. Her türlü güzel ahlak ve selim tabiat ruha nispet edilir. Yumuşak huyluluk (hilm), sabır, rıza, şükür, mülayimlik, yumuşaklık, hayâ, tevazu ve diğer güzel ahlâklar buna misal olarak gösterilebilir.¹⁵⁵

Bâtûmî ‘nefs’ kavramını risalede detaylıca ele aldığını görüyoruz. Ona göre nefsin hileleri, desiseleri öğrenilecek ki kendisi ile mücâhede edilebilsin. Bu

¹⁵²el-Mâide,5/116.

¹⁵³Âli İmrân,3/185.

¹⁵⁴Âli İmrân,3/30.

¹⁵⁵Bâtûmî, *Hulâsatu’t-Tasavvuf*, ss.8-20.

öğrenmeyi de her kişiye vacip olduğuna kail. Bâtûmî'nin mutasavvıflar arasında muhakkik seviyesinde olduğu kanaatindeyiz. Zira ele aldığı bütün kavramlarda bize 'muhakkik' sūfî intibâını vermekte. Onun bu ilimde derin feraset sahibi olduğunu söylemek hiç mübalağsız bir hakikat olsa gerek.

İ. Edeb

Edeb: iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zerâfet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmak demektir. Tasavvufta; kişideki bir meleke olup onu kötü hal ve hareketlerden vazgeçirir. Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir. Edeb kurallara uymayı ve resmî olmayı gerektirir. Osyâ sevgi ve dostluk tam olursa edebe uymak şart olmaktan çıkar. Edeb gözetene edebli (edîb), gözetmeye edepsiz denir.¹⁵⁶ Hakîkî manadan edeb bütün hayır ve iyi meziyetlerin toplamıdır. Edebli olan zat, kendisinde her nevi hayır ve meziyetlerin toplanmış olduğu kimsedir.¹⁵⁷ Cürcânî'ye göre, hatanın her çeşidinden sakınmayı bilmektir. Edeb'den, şerîat, hizmet ve Hakk'ın edebi anlaşılır. İlki, dinin zâhirine, şeklî unsurlarına tam anlamıyla riayet etmek; ikincisi, hizmette ileri gitmekle birlikte yaptıklarını görmemek (yani kendine mal edip ucûb'a düşmemek), üçüncüsü, Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir. Mutasavvıflar, genelde iki türlü edep kabul ederler: Birincisi, şeklî, zâhirî edep ki ameli riyâdan, münâfıklıktan, yağcılıktan korumaktır. İkincisi de bâtinî edeptir ki kalpteki şehvet, itiraz, iradede zayıflık gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir. Edepler sünnetleri güçlendirmek içindir. Sünnetler vacipleri, vacipler de farzları güçlendirir. Farzlar ise imanı korumak içindir.¹⁵⁸ Sâlikin ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutmasıyla taşkınlık

¹⁵⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.116.

¹⁵⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.456.

¹⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.139.

ve sıkıntı, yani ifrat ve tefrit arasındaki sınırın korunması.¹⁵⁹ Edeb konusunda insanlar birbirinden farklı üç tabakaya ayrılır: Dünya ehlinin edebi, din ehlinin edebi, din ehlinin havassının edebi.

Dünya ehli edeb denince genellikle fesâhat, belâgat, bilgi ezberleme, yöneticileri eğlendirme, şiir ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar.

Din ehlinin edebi, daha çok nefsin riyâzeti, bedeni istekleri terbiye etmek, gönü temizlemek, şer'î sınırları korumak, şehvetleri terk etmek, şüpheli şeylerden kaçınmak, kendini taatlara hasretmek ve iyilikte yarışmaktır.

Din ehlinin havassının edeb anlayışı ise daha çok kalp temizliği, sırları gözetmek, ahidlere vefa, hal ve vakti muhafazada güzel edeb, havâtır, vârid ve ilhâm türü uyarılara fazla itibar etmemek, iç dünya ile dış dünyanın bir olması, kurb makamlarında, talep ânında, huzur ve vuslat vakitlerinde edebın güzelliğidir.

Edeble bazen şerîat, bazen hizmet, bazen de Hakk edebi kasd edilir. Şerîat edebi, şerîatın zâhirine tam olarak riâyet etmektir. Hizmet edebi, hizmette ileri gitmekle beraber, yaptıklarından fâni olmak (yaptıklarını görmemek), Hakk'ın edebi de, Allah'a ve kendine ait olanın farkına varmaktır. Edeb bast ehinden sadır olur.¹⁶⁰ *Lüma'* da edeb başlığında şöyle bir söz aktarılır: Ahmed b. Muhammed Basrî'den işitmişim. O da Celâcîlî Basrî'den duymuş: “Tevhîd îmânı, îmân şerîatı, şerîat da edebi gerektirir. Edebi olmayanın şerîatı, şerîatı olmayanın îmânı, îmânı olmayanın da tevhdî yoktur.”¹⁶¹

Bâtûmî, edeb ahlakını risâlesinde ayrı bir başlık altında ele almış. Bil ki tarîkatın yolu ve edebi vardır. Edeb ise: Eşyayı yerli yerine koymaktır. Diğer bir tanımda denildi

¹⁵⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.46.

¹⁶⁰ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.194-195.

¹⁶¹ Tûsî, *el Lüma'*, s.153.

ki; iyi ve uygun olan şeylerle beraber olmaktır edeb. Havas ehli ise tanımında şöyle dediler: Edeblerin çoğu kalblerin temizliğinde, “sır” ların ¹⁶² gözetiminde, ahitlere vefa (sözlere bağlı kalmada), vakti (zamanı) muhafaza etmede ve yakınlık yollarında talip olduğun hususlarda güzel edeble uyum içinde olmandadır.

Yine bil ki yolumuz baştan aşağı edebdir. Edebi olmayanın da tarîkatı yoktur. Kendinin edebli biri olduğuna inanman büyük bir hata, cehalet ve nefsinin senin üzerinde bir hilesidir. Edeb: Kurtuluş gemisidir, kişi cahil olup ona binse de necât eder (kurtulur). İlim sahibi olduğu halde ona binmese helak olur. Denildi ki: Vuslata eren erdiyse de edeb ile ermiştir; ondan mahrum olduysa da edebi terk ettiği için olmuştur.

Bir beyitte denildi ki:

Kişinin edebi et ve kan gibidir, her kim bunlara sahipse salih olur (düzelir)

Edebli bir kimseyi bin cahil ile tartarsan edeb sahibi kişi ağır gelir

Tasavvufî tarikatların yolları ve edebleri şerîatın ta kendisidir. Lakin bununla beraber tasavvuf ehli zâhirî ve bâtinî edebler ile amel ederek felâha (kurtuluşa) ermişlerdir. Bazı fukaha ise şerîatın zâhiri ile iktifa edip terakkiden mahrum bırakılıp şerîatın esrarından da perdelenmişlerdir. Şunu bil ki zâhir ve bâtin her ikisi de aynı şeylerdir. Zira bâtin: Zâhirin bâtinidir (içidir). Zâhirin bâtinsız olmayacağı gibi, tarîkat ve hakikat da şerîatsız olamaz.¹⁶³

Bâtûmî'nin edeb kavramına yaklaşımını ilk dönem sûfîlerin görüşleriyle mukayese ettiğimizde benzer bir anlayışın ortaya çıktığını görürüz. Ona göre diğer

¹⁶² Çoğulu esrar, Arapça sır, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, birşeyin hâlisi, efdali, gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşahedenin mahallidir. Ruhanî bir nur olup, nefs'in haletidir. Sır olmaksızın nefis, iş yapmaktan aciz kalır. Nefsin beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Sırta, kalbin bir buududur (boyutudur) diyenler olduğu gibi, ruh'tur veya ruhtan daha yüce ve daha latif bir ruh buududur, diyenler de vardır.

¹⁶³ Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, ss.8-20.

kavramlarda olduğu gibi Şeriat mihenk taşımız. Temas ettiği bütun kavramları Şeriat üzerinden izah etmesi, onun, dđnin zâhirine kuvvetle bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Her dönemde onun gibi mutasavvıfların varlığı, Allah'ın her asırda dđni tecdid eden müceddidlerin varlığını hatırlatıyor.

J. Cezbe

Cezbe: kendine çekmek manasına gelmektedir. Tasavvufta Allah'ın kulunu kendi hazretine çekmesidir. Diğer manalardan bazılarına gelince, Allah'a koşmak, İlâhî inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her Şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yakınlaştırması.¹⁶⁴ Yine cezbe, çekmek ve çekiş demektir. Hakk'ın kulu kendi cânbibine çekmesidir. Cezbe, Allah'ın kula bir ihsânı olduğundan kulun elinde değildir. Allah'ın, sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan yakîn nuru ile kolayca manevî makamlara yükseltmesidir.¹⁶⁵ *Cezbu'l Ervâh*: Ruhların çekilişi demektir. Münâcat, muhataba, sırların müşâhedesi ve kalplerin yücelmesi gibi inâyet ve tevfikten ibarettir. Harrâz bu konuda Şöyle der: “Allah, veli kullarının ruhlarını kendine çeker; kurbunu ve zikrini tattırır; bedenlerine her Şeyden lezzet almayı hızlandırır. Velilerin bedenlerinin yaşantısı hayvanlarınkı gibi, ruhlarının yaşantısı da Rabbânîlerinki gibidir. Sûfîler cezbeyle dair Şu tanımları da getirirler: Kulun beşerî özelliklerden çekilip ilâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellilerini müşâhede etmesi. Cezbe ile ilgili Şu açıklamalar da ilgi çekicidir:

- Cezbe, riyâzat ve ibadete devamla hislerin yok olmasıdır.

¹⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.89.

¹⁶⁵ Tûsî, *el Lüma*, s.520.

- Cezbe, Hakk’a vusuldür.
- Cezbede şart, kabiliyete bağlıdır. Bu kabiliyet sonradan kulun çabasıyla oluşmaz; Allah tarafından bahşedilmiştir (vehbî).

İki türlü cezbe vardır:

- Gizli (hafî) cezbe: Kulun Hakk’ı sevmesi.
- Açık (celî) cezbe: Hakk’ın kulu sevmesi. Meczûb ile mecnun arasında fark vardır. Cezbe, cinnet değildir. Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı sadeleştirilmiş şekliyle şöyle anlatır: “ Hâli değişen bir adamın idraki, ya her zamanki normal beşer idrakinden aşağı inerek manasız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer ya da normal beşer anlayışından, hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halk nazarında her ikisi cünun (delilik) gibi görülse de bunların ilki cünun, ikincisi ise cezbedir.”¹⁶⁶

Cezbe sahibi Şeyhülislâm ’ın *Menazilü’s- Sairîn* isimli kitabında Ebu Abdullah b. Büsri’nin şu ifadesiyle tarif ettiği kimsedir: “ Allah bazı kullarına başlangıç hallerinde sonlarındaki hallerini gösterir.”¹⁶⁷

Bâtûmî, cezbeyi izah ederken *Hikem* adlı eserin müellifi İbn Atâullah El İskenderî’ye müracaat ettiğini görüyoruz. *Hikem-i Atâiyye* eserinin bazı şerhlerinde denilmiştir ki: “Sâlikler iki kısma ayrılır.

Cezbe ehli olan sâlik

Sülûk ehli olup meczup olan.”

Eserlerinin vücudu ile isimlerinin vücutlarına ve isimlerinin vücutları ile vasıflarının sübûtuna ve vasıflarının sübutlarıyla mukaddes zâtının varlığına delâlet

¹⁶⁶Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.101.

¹⁶⁷Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.185.

eyledi. Çünkü kendi başına vasfın kaim olması imkânsızdır. Cezbe erbâbına mukaddes zâtının kemâlini keşfeder. Sonra sıfatlarının müşâhedesine döndürür. Sonra isimleriyle ilgilendirmek için çevirir. Sonra eserlerinin müşâhedesine döndürür. Sâlikler ise bunun aksinedir.

Şu hâlde sâliklerin nihâyetleri meczupların bidâyetleri ve sâliklerin bidâyetleri meczupların nihâyetleridir. Lâkin bu bir mânâda demek değildir. Olabilir ki biri çıkarken ve biri inerken yolda mülâki olurlar.

Allahu Teâlâ'nın yakınlığına mahsus kulları, sâlikler ve meczuplar olarak iki kısma ayrılırlar:

Sâliklerin şanı, eşya ile Allah'a istidlâl etmektir. Bunlar:

ما رأينا شيئاً الا ورأينا الله بعده

“Her neyi gördük ise sonrasında Allah’ı gördük.” yahut başka türlü bir deyiş ile: “Her neyi gördük ise ondan sonra ancak Allah’ı görmediğimiz hiçbir şeyi görmedik!” diyenlerdir.

Meczupların şanı ise Allah’ın varlığı ile eşyaya istidlâl demektir ve bunlar:

”ما رأينا شيا الا ورأينا الله قبله

“Hiçbir şey görmedik ki mutlaka Allah’ı ondan önce görmüş olmayalım.” diyenlerdir. Delilin daima medlulden pek açık olduğu şüphesizdir.

Sâliklere ilk önce zâhir olan eserlerdir. Bunlarla esmaya ve esma ile sığata ve sığat ile Mukaddes Zât’ın varlığına istidlâl ettiler.

Bunların hâlleri aşağıdan yukarıya doğru urûc ve terakkîdir.

Meczuplara ilk önce Mukaddes Zâtın kemâli belirtilerek sığatın müşâhedesine döndürürler ve oradan esmâ ile taallük için geri döndürülürler. Sonra eserlerin müşâhedesine indirilirler.

Bu minval üzere hâlleri yukarıdan aşağıya tedelli ve tenezzül oluyor.

Birincisi, (yani sâlik), eserleri müşahede ederek esmalara istidlal getirir, esmalar ile evsâfin sübûtuna, evsâfin sübûtu ile zâtın varlığına delil getirir. Vasfin kendisi ile kaim olması imkânsızdır ve bu durum umumiyetle de böyledir. Kur'an ve Sünnet'te buna çokça işaret edilmiştir. Allah (c.c) buyurdu ki : “Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ihtilâfında (ard arda gelmesinde, istikametli) akıl sâhipleri için elbette deliller vardır”.¹⁶⁸

İkincisi: (yani meczup) ise; ilk başta zâtı müşahede eder ve istidadının liyakatine göre kendisine keşifler açılır. Ardından sıfatları müşahede ederek esmâlara rücu eder. Bundan sonra eserleri müşahede eder. Bu sâlikin durumu birincisinin durumunun tam aksidir. Meczub sâlikin varacağı son nokta sülûk edip cezbe varanın başladığı ilk noktadır. İkisinin durumu birbirinden farklıdır. Sülûk edip cezbe ehli olanın muradı eşyayı Allah için görmek; cezbe ehli olanın ise eşyayı Allah'ta görmektir. İkincisinin durumu evvelkinden daha üstündür. Zira birinci matlubuna varmak ile beraber mürşid olamaz.

İmâm-ı Rabbânî buyurdular ki: “Bu yolun hususiyetlerinden birisi de cezbenin sülûktan önce gelmesidir ve bu yolda seyr u sülûkun birçok tarîkatın hilafına âlem-i halktan olmayıp emr âleminden başlamasıdır. Yine bu yolda seyr u sülûkta mesafe kat etme cezbe basamakları arasına gizlenmiştir. Âlem-i halkın seyri, emr âleminin seyrinde yürümektedir.”¹⁶⁹

Bâtûmî yine bağlı bulunduğu meşrebe atıfta bulunarak, Nakşîlikte cezbenin sülûk ile beraber olması durumunda, sâlikin mürşidliğe kadar çıkabileceğini söylemektedir. Ona göre cezbe sülûkun bir rüknüdür. Ancak bunun vehbî olduğunu

¹⁶⁸ Âli İmrân,3/190.

¹⁶⁹ Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, ss.8-20.

söyleyerek, sâlikin ihtiyarında olmayıp doğrudan Allah'tan geldiğini vurgular. Yine burada şerîata vurgu yaptığı kanaatindeyiz. Zira cezbenin vehbî olduğunu vurgulayarak bu kavramı da şerîat ile temellendirdiğini görüyoruz.

K. Cehrî ve Hafî Zikir

Alenî zikir: açıktan yapılan zikre denir. Buna “zıkr-i cehrî” de denir. Tarîkatların bir kısmında (mesela, Kadiriyye, Rifaiyye gibi) zikir dil ile sesli olarak çekilirken, bir kısmında da kalpten (tefekkürî olarak) icra edilir. İlkine cehrî tarîkat, ikincisine de hafî tarîkat denir. Ancak, zikir, bireysel, “...düne’l cehri mine’l kavli...”¹⁷⁰ ayetinde de işaret olduğu üzere, hafif sesle yapıldığı gibi, halka oluşumlarıyla toplu halde de yine sesli tarzda icra edilir.¹⁷¹ Riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdet zikirdir. Allah şöyle buyurmuştur: “ Allah’ın zikri en büyüktür.”¹⁷² Bu zikre devamla, insan gaflet ve unutmaya illetinden kurtulur.¹⁷³ Kendisine kasvet hâkim olan bidâyet ehli için daha faydalıdır.¹⁷⁴

Hafî zikir. Bu zikir de, “...fî nefsike tadarru’an ve hîfeten...”¹⁷⁵ şeklindeki Kur’an ifadesinin gösterdiği üzere, kalpten yani yani tefekkürî olarak uygulanır. Zihinsel olarak kalbin üzerinde bir “Allah” yazısı teşekkül ettirilir (yani hayal edilir). İşte bu yazı, hayalden silinmeden, sürekli sabit tutularak, zihnen tekrarlar halinde okunur. Bu okunuş, dudak kıpırdatmadan gazete veya kitabı gözle okumamıza benzer. Ancak gazeteyi maddî gözle okumak söz konusu iken, Allah zikirindeki uygulamada hayal gücü ile (veya üçüncü gözle) okumamız gündemdedir.¹⁷⁶ Bu her türlü kayıttan

¹⁷⁰el-A’râf,7/205.

¹⁷¹Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.547.

¹⁷²el- Ankebût,29/45.

¹⁷³Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, ss.248-249.

¹⁷⁴Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.194-195.

¹⁷⁵el-A’râf,7/205.

¹⁷⁶Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.547.

kurtularak müşahede sahasında bâkî olmak ve Hakk'la dostluğa sımsıkı sarılmaktır. Keşf ve vicdanın mütehasıslarına ve irfânî müşâhedenin meşhur şahsiyetlerine göre, zikir-i hafî ve buna devam etme, kalbî hastalıkların en te'sîrli devâsıdır. Üstad Kuşeyrî der ki: Zikir Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'ya giden yolda (riayeti lüzumlu) kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda temel şart zikirdir. Devamlı zikir müstesna, başka bir şekilde hiçbir kimse Allah'a ulaşamaz. Denilmiştir ki: Gizli zikri melek alıp Allah'a götürmez. Çünkü o buna vakıf olamaz. Bu kul ile ve Yüce Allah arasında bir sırdır.¹⁷⁷

Bâtûmî ise her iki zikir çeşidine değinerek aralarında da tercih yapmaktadır. Daha önce de geçtiği üzere Allah Teâlâ insanları ve cinleri O'na ibadet etmeleri ve bilmeleri için yarattı. İbadetlerin çeşitlerini, vakitlerini ve miktarını da beyan etmiştir Yüce Yaratan. Ne var ki Allah (c.c.) zikir yapmayı emretmiş ancak vaktini ve miktarını belirtmemiştir. Nitekim Kelam-ı Kadim'de şöyle buyurmuştur: “Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin”¹⁷⁸

Yine diğerk bir ayette ise: “Öyleyse Beni zikredin ki, Ben de sizi anayım.”¹⁷⁹ “Onlar ki, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine (yatar) iken Allah'ı zikrederler.”¹⁸⁰ Allah'ı her halde iken zikrederler. Zira insan bu üç halden de hali olmaz.

“Nihayet namaz bitince, artık yeryüzünde dağılın ve Allah'ın lütfünden (rızkınızı) arayın ve Allah'ı çok zikredin; ta ki kurtuluşa eresiniz!”¹⁸¹ Cuma namazı bittiğinde yeryüzüne ticaret ve işlerinizi görmek için dağılın. Yine ayetin mealinin

¹⁷⁷Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, ss.367-372.

¹⁷⁸el-Ahzâb,33/41.

¹⁷⁹el-Bakara,2/152.

¹⁸⁰Âli İmrân,3/191.

¹⁸¹el-Cum'a,62/10.

devamında tefsirciler: “Rızıklarınız için dağılın, zira buradaki emrin manası yasaktan sonra geldiği için ibâha’dır (helal olmasıdır)” demişlerdir.

İbn-i Abbâs (r.anhümâ) bu ayetin tefsirinde şöyle buyurmuşlardır: “Şayet dilersen camiden çık; dilemez isen de çıkma! Veyahut da ikindi namazına kadar namaz kılmaya devam et.”

Yine bu ayetin tefsirinde şu yorumlar yapılmıştır: “Yeryüzünde dağılın” emrinden maksat, dünya işlerine talip olmayı değil de hasta ziyareti, cenazeye katılma, Allah için sevilen bir mümin kardeşi ziyaret etme veya ilim tahsili gibi hususlardır. Bu yoruma göre bu ayetin manası şu şekilde tezahür etmekte: “Allah’ın lütfünden (rızkınızı) arayın”ın muradı “manevî fazilet”tir.

“Ve Allah’ı çokça zikredin” ayeti ise şu şekilde yorumlanmaktadır: Nihayet namaz bitip de meşru ticari faaliyetleri olan alışverişinizi bitirdikten sonra hemen Allah’ı zikretmeye koyulun. “O’ndan gafil olmayın”dan maksat ise, “dil ile O’nu çokça zikredin veyahut O’na çokça itaat edin”dir.

Yine “ta ki kurtuluşa eresiniz!” ayetinin tefsirinde denildi ki: Ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde çokça Allah’ı zikretmedikçe O’nu çok zikretmiş olmazsınız.

Bundan da anlaşıldı ki kişinin felaha ermesi ancak çokça zikir ederek umulur. Allah (c.c.) buyurdular: “Müminler muhakkak kurtuluşa ermiştir. Onlar namazlarında huşu (korku ve eziklik) içinde olanlardır.”¹⁸²

Azalarda huşunun oluşabilmesi, kalbin iç huzuruna (huşuuna) bağlıdır. Kalp ise her daim değişken olduğundan onun sükûneti, itminanı ancak zikredilenin yüceliğini dikkate alarak O’nu çokça zikretmekle olur. Allah (c.c.)’nun buyurduğu gibi: “Evet, bilin ki, ancak Allah’ı anmakla kalpler yatışır ve huzur bulur.”¹⁸³

¹⁸² el-Mu’minun,40/1-2.

¹⁸³ Ra’d,13/28.

Deylemî'nin Enes (r.a.)'den rivayet ettiği hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuşlardır ki: "Allah'ı zikretmek, kalplere şifadır." ¹⁸⁴

Kudsî hadis-i şerifte Allah (c.c.) buyurmuşlardır ki: "Ben kulumun benim hakkımda yaptığı zannına göreyim. O beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim. Eğer o beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zirâ (arşın) yaklaşırım, o bana bir zirâ (arşın) yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim." ¹⁸⁵

Beyhakî'nin İbn-i Ömer (r.anhümâ)'dan rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Dikkat edin! Amellerinizin en hayırlısını, Allah katında en değerlisini, altın ve gümüş dağıtmaktan daha hayırlı ve derecelerinizi daha yükselten, düşmanla karşılaşıp sizin onların boyunlarını, onların da sizin boyunlarınızı vurmanızdan daha hayırlı bir şeyi size haber vereyim mi?" Sahabîler: "Bu amel nedir yâ Rasûlallah?" dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): "Zikrullah yani Allah'ı anmaktır." buyurdu. ¹⁸⁶

Râmûzu'l-Ehâdis adlı eserde yer aldığına göre, Taberânî, Müslim, Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hureyre ve Ebû Saîd'den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Bir topluluk bir yerde toplanıp Allah'ı zikrederlerse, melekler onları kuşatıp çevrelerinde dönüp dolaşır! İlahi rahmet onları kaplar ve üzerlerine sekine iner! Yüce Allah, onları kendi katındaki meleklerle anlatır!" ¹⁸⁷

¹⁸⁴ Deylemî; Münâvî.

¹⁸⁵ Buhârî, *Tevhîd* 50; Müslim, *Zikr*, 2.

¹⁸⁶ Tirmizi, *Da'avat* 6/3377; İbn Mâce, *Edeb*, 27.

¹⁸⁷ Müslim, *Zikir*, 39.

Deylemî'nin Nebî (r.a.)'den rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Zikir, Allah Teâlâ'nın büyük bir nimetidir. Şükürünü eda ediniz.”¹⁸⁸

Şuabu'l-Îmân adlı eserde Beyhakî'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte: “Hafaza meleklerinin işitmediği zikir, işittiği zikirden yetmiş kat fazladır”¹⁸⁹ buyrulmuştur.

Allah (c.c.) buyurdular ki: “Hem Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve sakın gafillerden olma!”¹⁹⁰

Diğer bir ayette Allah (c.c.) buyurdular ki: “Allah'ı zikretmek ise, elbette (her şeyden) en büyük olandır.”¹⁹¹

Fudayl b. İyâz'dan rivayet edildiğine göre: “Bize ulaşan habere göre Allah (c.c.) buyurdular ki: “Ey Âdemoğlu! Beni sabah namazından sonra bir vakit, ikinci namazından sonra da bir vakit zikret. Bu, ikisi arasındakiler için sana yeterim.”¹⁹²

Tasavvuf meşâyihî, cehrî veya hafî zikrin hangisinin daha faziletli olduğu hakkında aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları cehrî zikrin, zâkirin kalbi zikre ve manasına karşı ahenk içinde olduğu takdirde daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Zira bu durumda kalp ve lisanın hazzı vardır. Diğer meşâyih ise yukarıda zikrettiğimiz iki ayete dayanarak, riyâ endişesi ve kalbî gaflet olmadığı için hafî zikrin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Nitekim kalbî gaflet ve riyâ ile lisanın zikri kabul edilmez.

Nesâî ve Taberânî'nin Ebû Ümâme'den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Allah, sadece halis niyetle ve kendi rızası için yapılan işleri kabul eder.”¹⁹³

¹⁸⁸ Alaaddin Ali El Muttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, (Beyrut, Müessesetu'r Risâle, 1981) c.1, s.414, h.1749; Celâleddin Suyûtî, *Câmiu'l Ehâdis*, hadis no:45086.

¹⁸⁹ Beyhakî, *Şuabu'l İman*, (Riyâd, Mektebetu'r Ruşd, 2003) ,c.2/83; Ebu Y'ala, *Müsned*, (Şam, Dâru'l Me'mun Li't Turas) c.8, s.182; Deylemî, *Firdevsu'l Ehbâr*, Beyrut, Dâru'l Kitabi'l Arabî, 1987) c.2s.249.

¹⁹⁰ el-'Araf, 7/205.

¹⁹¹ el-Ankebut, 29/45.

¹⁹² Müslim, *Zühd*; Ebu Nuaym, *Hilye*, (Beyrut, Dâru'l Kitabi'l Arabî, 1974) c.8, s.213.

¹⁹³ Nesâî, *Cihad*, 24.

“İsm-i Celâl” lafzının hafî ve cehrî olarak zikredilmesi hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Yine, “Tehlîl/Lâ ilâhe illallâh” zikrini orta seviyede cehri olarak söylemenin fazilet bakımından daha uygun olduğu hususunda meşâyih ittifak etmiştir.¹⁹⁴

Bâtûmî bu kavramı da ele alırken birçok ayet ve hadisi delil olarak sunmuş. O Nakşî olduğu halde ikisi arasında bir tercih yapmamış. Sadece ulemanın ihtilafını belirterek semereyi izah etmiş. Her kavramda olduğu gibi zikirde de şerîatın emrini mihenk almış. Riyâ tehlikesine vurgu yaparak, tarîkat ehli olanlara bu mezmum ahlaka dikkat etmelerini salık vermiş. İki zikir arasında tercih yapmamış olması onun meşrep taassupluğundan uzak bir mutasavvîf olduğu kanaatini uyandırıyor.

¹⁹⁴ Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, ss.20-24.

SONUÇ

Bu çalışmada Muhammed Fevzî el Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerini detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık. Bâtûmî hakkında yaptığımız akademik çalışmanın bir ilk olduğunu gözlemledik. Zira tercüme ettiğimiz bu risâle'den başka hiçbir yerde Bâtûmî hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Yine Bâtûmî hakkında, bizim çalışmamızın gerçekleştiği güne kadar, makale seviyesinde de olsa herhangi bir akademik etüdün yapılmadığını tespit ettik. Bâtûmî "*Hulâsatu't-Tasavvuf*" adlı risâlesini Arapça kaleme aldığından, hakkında Türkçe telif edilmiş bir esere tüm araştırmalarımıza rağmen rastlayamadık. Bu risâleyi Arapça yazmış olması onun bu dile olan vukufiyetinin derin olduğunu göstermektedir. Medine'de Şeyhülislâm Ârif hikmet Efendi'nin kurduduğu kütüphanede hafizu'l kütüb olarak vazife yapmış olması ayrıca buna delildir. Medine'ye hicret ettikten sonra bir daha Anadolu'ya dönmediğini tahmin ediyoruz. Zira bu yasaklı yıllarda meşâyih ağır takibat ve tazyîkâta maruz kalmışlardır. Onların kimine iftira, kimine de devlete isyan etmek gibi suçlamalar yöneltilmiştir. Bu yıllar tasavvufî hayat için çok sıkıntılı bir sürecin de başlangıcıdır aynı zamanda. Ne var ki bu sıkıntılı dönemin tasavvufî hayata katkı sağladığı da tarihî bir gerçek. Zira birçok sahte şeyhin, bu yasağın neticesinde dergâhının kapısına kilit vurulmuştur. Artık şeyhlik iddiasında bulunamayan müteşeyyihler Anadolu'daki tasavvufî hayattan silinmişlerdir. Sahih silsileye sahip olan meşâyih ise faaliyetlerine gizliden devam etmişlerdir. Bâtûmî faaliyetlerini gizli yürütmek yerine dergâhından ayrırlıp göç ettiğini görüyoruz. Onunla aynı dönemde yaşayan birçok meşâyihin de aynı şekilde hareket ettiğini incelemeler sonucunda öğreniyoruz. Onun ne Osmanlı döneminde ve ne de cumhuriyet döneminde resmi bir görev aldığını "*Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*" adlı eserinden de inceleyerek bu kanaate varıyoruz.

Yukarıda zikrettiğimiz eserde Osmanlı döneminde vazife alanların özet biyografilerine yer verilmiş. Yaşadığı tarih aralıklarına baktığımızda onun ismine hiçbir şekilde rastlamıyoruz.

Bâtûmî'yle aynı kaderi paylaşan birçok ulema ve meşâyih gurbet diyarlarında sürgün hayatı yaşamışlardır. Birçoğu, müellifimiz gibi vatanından uzakta yaşamaya mahkûm edilerek yerleştikleri diyarlarda vefat etmişlerdir. Kanaatimizce tasavvufî hayata derin tesirler bırakan etkenlerden bir tanesi de meşâyihin göçe zorlanmış olmalarıdır. Göçün Anadolu'daki tasavvufî hayata menfi tesirleri olmakla beraber, göç ettikleri ülkelerdeki ilmî hayata müspet tesirler bıraktıkları da bir vakıa. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, yerleştikleri ülkelerde birçok mühim eserler kaleme almışlardır. Buldukları ilmî ortamlarda birçok talebe yetiştirmiş olmaları, onların ilmî derinlikleri, ulema ehline kabul görmesinin bir delilidir aynı zamanda.

Çalışmamızı önsöz, iki ana bölüm, sonuç ve bir de ekler bölümünden oluşturduk. Birinci bölümde Bâtûmî'nin, vazife yaptığı Hacı Ali Tekkesi, icazeti, silsilesi ve şeyhi hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere yer verdik. İkinci bölümde ise Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerine, tercüme ettiğimiz risâleyi temel alarak kavramlar üzerinden değinmeye çalıştık. Bu kavramlardan bazıları: Tasavvuf, Tevbe, Tevhîd, İlim, İhlâs, Mürşid, Râbîta, Seyr u sülûk, Nefs, Edeb, Cezbe, Alenî ve Hafî Zikir. Bu kavramlar, ilk dönem sûfîlerin görüşleri ile mukayese edilerek, sonunda Bâtûmî'nin görüşüne yer verdik. Tasavvufun o dönemde tartışılan hemen her konusu ile ilgili fikirlerini serd eden Bâtûmî, Ehl-i Sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı olduğunu görmekteyiz. Bâtûmî, Nakşî meşrepli olmasının yanısıra, ele aldığı kavramlarda birçok koldan iktibaslar yapmış olması risâle'ye değer kattığı kanaatindeyiz. Kavramların daha iyi anlaşılması maksadıyla yer yer şiirlere yer verdiğini gördük. Yaşadığı dönemi de göze aldığımızda

böyle bir çalışma yapmış olması, bir ihtiyaca binaen olduğu kanaatini uyandırmakta. O yıllarda Hicaz bölgesinde “Vehhâbîliğin” de yayıldığı düşünülürse, şeriat dairesinde tasavvufî eserin ele alınmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmakta. Risâle’yi telif etme sebebini arkadaşlarının ricasına bağlaması da onun artık ilmi faaliyetlere yöneldiğinin bir delili olduğu kanaatindeyiz. Eyüp Oluklubayır tekkesini kapatmadan ayrılması, bize, irşad faaliyetlerini de sonlandırdığı intibahı vermekte. Zira Medine’de yaşadığı yıllarda irşad faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediğine dair herhangi bir bilgi elimizde mevcut değil. Eyüp’te İrşad faaliyetlerini yürüttüğü tekkede, ondan önce farklı meşreplerin postnişinleri vazife yapmış. Bu tekke, Bâtûmî’nin Medine’ye göçünden sonra damadı Rüşdü Efendi tarafından bir süreliğine ikametgâh olarak kullanılmış. Nitekim bu yıllar tekke ve zâviyelerin yasaklandığı yıllara tekabül etmekte. Bu veriler, bize bu tekkenin son şeyhinin Bâtûmî’nin olduğunu teyit etmektedir.

Risâlenin giriş kısmında Bâtûmî, eseri kendi ihtiyarı ile telif etmediğini ifade etmekte. Bu üslup bize, müellifin, edeben mahviyet içinde olduğunu göstermektedir. Onun eser telif etme arzusunda olmadığını, şöhret ve riyasetten fersah fersah uzak olduğunu söylemek, ilmî açıdan, hakkını teslim etmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Onun şer’î ilimlerde mütehasıs olmasının yanı sıra, özellikle de hadis ilminde muhaddis derecesinde olduğunu araştırmalarımızda tespit ettik. Bu sebeptendir ki onun görüşlerini risâle’deki konulardan ve özellikle “Üstadım Dâğistânî” diye bahsettiği Ömer Dâğistânî’nin görüşlerine yer vererek tespit etmeye çalıştık. Bâtûmî “Gümüşhânevî” silsilesinden gelen Ömer Dâğistânî’nin halifesi olarak pek bilinmiyor olsa da “Gümüşhânevî” yolunun pek çok coğrafyada yayıldığını biliyoruz. Osmanlı Devleti’nin en çalkantılı ve buhranlı bir devrinde yaşamış olan Gümüşhânevî; tarikat

anlayışı, tekkesi, irşat hususiyeti, sayısız müridi, padişahlar nezdindeki nüfûzu, tasavvuf, fıkıh ve hadise dair eserleri ve dünyanın çeşitli bölgelerine gönderdiği yüz on altı halifesiyle günümüzde de halen canlılığını muhafaza eden bir tesir ve şöhrete sahiptir.

Bu meşrebin yetiştirmiş olduğu halifeler, telif ettikleri eserlerle, başta Anadolu'da ve diğer ülkelerde yaşayan Müslümanları etkilemişlerdir.

Günümüz Türkiye'sinde bu dergâha birçok siyasetçinin müntesip olması meşrebin etkisini göstermesi bakımından fevkalade önemlidir. Bu çalışmamızda meşrebin bu yönüne hiç değinmedik. Kanaatimce siyaset ile ilişkisi ayrıca ele alınması gereken müstakil bir konu olacak kadar geniş.

Çalışmamızın en belirgin hususu tasavvufun geniş meselelerini özet biçimde sunmasıdır. Bu da tasavvuf ve özellikle de Nakşibendî tarikatı hakkında mütalaa etmek isteyenlere özet bir çalışma sunmaktadır. Tezimizin Nakşibendî- Hâlidî meşrebinin "Gümüşhânevî" silsilesine bir nebze katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

ABÜLKÂDİR, GEYLÂNÎ. *el Ğunye li Tâlibî Tarîki'l Hakkî Azze ve Celle*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1997.

ACLÛNÎ, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l Hafâ*.(1-2), Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1985.

AHMED b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el- Mervezî. *Müsned*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2009.

AKŞİN, Sina. *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2015.

ALBAYRAK, Sadık. *Son Devrin Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)* Milli Gazete Yayınları. Zafer Matbaası, İstanbul,1981.

ALÎ B. HÜSÂMİDDÎN b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî. *Kenzu'l Ummâl*, nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ, er Risâle'l Âlemiyye, Beyrut,1991.

ALİYYU'L KÂRÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *El Esraru'l Merfua fi'l Ehbâri'l Mevdûa*. Thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, Dâru'l Emâne, Müessesetu'r Risâle, Beyrut,2010

-----*Câmiu'l Ehâdis*, Dâru'l Fikr, Şam. Tsz.

-----*Mekârimu'l Ahlâk*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1989

-----*Mirkâtu'l Mefâtih Şerh Mişkâtu'l Mesâbih*, Dâru'l Fikr, Beyrut,2002.

ALTINPARMAK, Aytekin. Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör ve Sanayi'nin Gelişimi" *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.13,(2002) s.37.

ARMAOĞLU, Fahir. *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*,Timaş Yayınları, İstanbul,2006.

AŞKAR, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul,2006.

AYHAN, Halis. UZUN, Mustafa. “ Ezanın Türkçeleştirilmesi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.12,s.39.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. *İkinci Adam: İsmet İnönü I*, Remzi Kitabevi, İstanbul,2007.

BAĞDÂDÎ, Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târihi Bağdâd*, Dâru'l Kutubi'l Arabî, Beyrut, Tsz.

BÂTÛMÎ, Muhammed Fevzi Şerif. *Hulâsatu't -Tasavvuf*. Matbatu'l İttihâd Eş' Şerkî bi Dimeşk, Şam,1951.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî *Ez- Zühdü'l Kebîr*. Muessetu'l Kutubu's Sekâfiyye, Beyrut,1996.

----- . *Şuabu'l İmân*,(1-10) Beyrut,1990.

BİNATLI, Yusuf Ziya, Dâğistânî, Ömer Ziyâeddîn, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c.8,s.408.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahihu'l Buhârî*. Dâru'l kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2001.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı. *Temêmi'l Feyd Fi Bâbi'r Ricâl*. Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2009.

----- . *Kenzi Mahfî*, Derleyici, Abdülkâdir Akçiçek, Kitsan Basım Yayın, İstanbul,2005.

----- . *Ruhu'l Beyân*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2003.

CEBECİOĞLU, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Otto Yayınları, Ankara,2014.

CEZÛLÎ, Ebû Mûsâ İsâ b. Abdilazîz b. Yelelbaht el-Cezûlî. *Delâilu'l-Hayrât*. Dâru'l Fakîh, Abu Dabi,2005.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbü'rî. *Nihâyetü'l-Matlab Fî Dirâyeti'l-Mezheb*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2007.

ÇAVDAR, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1950 'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara,2008.

DAĞİSTÂNÎ, Ömer Ziyâuddîn. *Tasavvuf ve Tarîkatlarla İlgili Fetvalar*. (haz: İrfân Gündüz, Yakup Çiçek) Sır yayıncılık 2.Baskı, İstanbul,2009.

DEYLEMÎ, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsu'l Ahbâr*,(1-5). Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut,1987.

EBÛ ABDULLAH, Ebû Alî el-Hüseyn b. Alî b. Yezîd en-Nîsâbü'rî. *El-Müstedrek Ale's-Sahihayn*. Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, Beyrut,1990.

EBU DAVUD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebu Davud*, Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, Beyrut,2002.

EBÛ'L-BEHÂ, Ziyâuddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî. *Risâle-i Hâlidîyye*, Terc, İsmail Fakirullah, Yasin Yayınevi, İstanbul,2007.

EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetu'l Evliyâ*, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut,1987.

EBÛ TÂLİB, Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî. *Kûtu'l Kulûb*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmîyye,2005.

EBÛ YA'LÂ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsned*, Dâru'l Me'mûn Li't Turâs, Beyrut,1989.

EL HAKÎM, Suad. *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

EL-İSFAHÂNÎ, Râgıb. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal, *Müfredât*, Yarıncılık, İstanbul,2015.

EMRE, Mehmed. *Kırk Mevzuda Kırk Hadis Kitabı*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 1978.

ERBİLÎ, Muhammed Es'ad. *Mektûbat*, Neşre hazırlayanlar: H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz. Erkam Yayınları, İstanbul,1983.

ERDOĞAN Mustafa. *Liberal Toplum ve Liberal Siyaset -Türkiye'de Demokrasiye Geçişin Deneyimi (1945–1950)*, Siyasal Kitabevi, Ankara,1992.

ERGİNLİ, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, Trabzon, 2006.

EROĞUL, Cem. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap Ankara,1970.

FEROZ Ahmad. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

FEROZ Ahmad ve Turgay Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara,1976.

EŞREFOĞLU RÛMÎ. *Müzekki'n Nufûs*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul,1977.

GAZALÎ, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhyâu Ulûmi'd Dîn*, Dâr İbnu Hazm, Beyrut,1996.

GÖKTAŞ, Vahit, Ali Tenik. *Allah'la Var Olmanın Yolu Zikir*, Ankara, İlahiyat Yayınları,2014.

----- . *Muhammed Es'ad Erbilî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, İlahiyat Yayınları, Ankara,2013.

GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâuddîn. *Câmiu'l Usûl*, Pamuk yayınları. İstanbul,1977.

----- . *Râmûzu'l Ehâdis*, Terc. Naim Erdoğan, Pamuk Yayınları, İstanbul, 1976.

GÜNDÜZ, İrfan. “Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, (1996) s.276.

HÂDİMÎ, Ebu Said Muhammed b. Mustafa b. Osman. *Tuhfetu'l Mulûk fi İrşâdi Ehli's Sulûk, Risâletu'n-Nakşibendiyye*, Dâru't-Tıbaati'l-Amire, İstanbul,1830.

HÂNÎ, Muhammed b. Abdullah. *Âdâb, El Behecetü's Seniyye*, Emek Matbaacılık, İstanbul,1980.

HEYSEMÎ, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'uz Zavâid*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1994.

İRÂKÎ, Ebu'l-Fadl Abdurrahim b. Hüseyin el-İrâkî. *Tahrîcu Ehâdisi'l İhyâ*, Dâru'l Âsime, Riyad,1987.

İBN MACE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn-i Mâce*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2009.

İMÂM-I RABBÂNÎ, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî. *Mektûbât*, Terc. H.Hilmi Işık, Işık kitabevi, İstanbul, 1975.

JASCHKE, Gotthard. *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

KARA, Mustafa. *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

----- . *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh yayınları, İstanbul,2013.

KARPAT, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2008.

KARTAL, Cemile Burcu. “ Türk Siyasi Hayatında Beyaz İhtilal:1950 Seçimleri” *Atatürk Dergisi*, c.3,(2003) ss.265-280.

KÂŞÂNÎ, Abdürrezâk. Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul,2015.

KAŞTAN, Yüksel. “ Türkiye Cumhuriyetinde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.8, S.15,ss.123-140.

KONGAR, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

KÖSEOĞLU, Mehmed Akif. *İstanbul'un 100 Tekkesi*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları,2016.

LEWİS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarihi Kurumu,2004.

MÜNÂVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *Feyzu'l Kadir*, El Mektebetu't Ticâriyye'l Kubrâ, Kahire, h.1356.

MÜNZİRÎ, Abdülazîm b. Abdilganiy b. Abdillâh, Ebû Muhammed Zekiyyuddin. *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut.2003.

MÜSLİM, El-İmam el-Hâfız Huccetu'l-İslâm İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburî. *Sahih Muslim*, Dâru'l Fikr, Beyrut,2003.

NÂZİLÎ, Muhammed Hakkî. *Hazinetu'l Esrâr*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut. Tsz.

NEBHÂNÎ, Yusuf. *el Envâru'l Muhammediyyeti Mine'l Mevâhib el Ledunniyye*, Beyrut, Dar İbn Hazm, h.1310.

ÖCAL, Mustafa. “25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.9,S.3 (2000) s.3.

----- . “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülakatlar ve Şehadetname Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c12, S.2, ss.51-101.

RUDÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân. *Cem'ul Fevaid min Cami'il Usûl ve Mecma'iz Zevaid*, Terc. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014.

SEHÂVÎ, Şemseddîn Muhammed. *Makasidu'l Hasene Fîmâ İştehere Alel Elsine*, Dâru'l Kutubi'l Arabî, Beyrut,1985.

SELVÎ, Dilaver. *Kaynaklarıyla Tasavuf (Adab-Mürşid- Hizmet)* Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.

SEYHAN, Cemil. “Vusûl” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.42.ss.143-144.

SÜHREVERDÎ, Şihâbeddîn. *Avarifu'l Meârif*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1999.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Ed- Dureru'l Muntessire*, Câmiatu Melik Suûd, Riyâd. Tsz. ----- . *Câmiu's Sağîr*, Dâru'l kutubu'l İlmiyye, Beyrut. Tsz.

ŞAHİN, Haşim. “Menâkıbnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 29.s112.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhamed. *Fethu'l Kadîr*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut. Tsz.

TABERÂNÎ, ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp. *Mu'cemu'l Evsat*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut.1995.

TANMAN, M. Baha. “Gümüşhânevî Tekkesi”, *Diyanet İşlam Ansiklopedisi*, c.14, ss.277-278.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed bin İsa ibni'd-Dahhak. *Sünen-i Tirmizi*, Dâru'l Kutubu'l İlmıyye, Beyrut,1996.

TOSUN, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013.

ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul,2012.

YILDIRIM, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,2013.

YILMAZ, Hülya. *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1997.

ÖZET

EJDER, Ö. Faruk. Muhammed Fevzi El Bâtûmî'nin Tasavvufî Görüşüleri ve “Hulâsatu't-Tasavvuf” Adlı Risâlesi. Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ, 224 s.

Bu çalışmada Muhammed Fevzî el Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerini detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık. Bâtûmî hakkında yaptığımız akademik çalışmanın bir ilk olduğunu gözlemledik. Zira tercüme ettiğimiz bu risâle'den başka hiçbir yerde Bâtûmî hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Yine Bâtûmî hakkında, bizim çalışmamızın gerçekleştiği güne kadar, makale seviyesinde de olsa herhangi bir akademik etüdün yapılmadığını tespit ettik. Bâtûmî “*Hulâsatu't-Tasavvuf*” adlı risâlesini Arapça kaleme aldığından, hakkında Türkçe telif edilmiş bir esere tüm araştırmalarımıza rağmen rastlayamadık. Bu risâleyi Arapça yazmış olması onun bu dile olan vukufiyetinin derin olduğunu göstermektedir. Medine’de Şeyhülislâm Ârif hikmet Efendi'nin kurduduğu kütüphanede hafizu'l kütüb olarak vazife yapmış olması ayrıca buna delildir. Medine’ye hicret ettikten sonra bir daha Anadolu’ya dönmediğini tahmin ediyoruz. Zira bu yasaklı yıllarda meşâyih ağır takibat ve tazyîkâta maruz kalmışlardır. Onların kimine iftira, kimine de devlete isyan etmek gibi suçlamalar yöneltilmiştir. Bu yıllar tasavvufî hayat için çok sıkıntılı bir sürecin de başlangıcıdır aynı zamanda. Ne var ki bu sıkıntılı dönemin tasavvufî hayata katkı sağladığı da tarihî bir gerçek. Zira birçok sahte şeyhin, bu yasağın neticesinde dergâhının kapısına kilit vurulmuştur. Artık şeyhlik iddiasında bulunamayan müteşeyyihler Anadolu’daki tasavvufî hayattan silinmişlerdir. Sahih silsileye sahip olan meşâyih ise faaliyetlerine gizliden devam etmişlerdir. Bâtûmî faaliyetlerini gizli yürütmek yerine dergâhından ayrıılıp göç ettiğini görüyoruz. Onunla aynı dönemde yaşayan birçok meşâyihin de aynı şekilde

hareket ettiğini incelemeler sonucunda öğreniyoruz. Onun ne Osmanlı döneminde ve ne de cumhuriyet döneminde resmi bir görev aldığını “*Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*” adlı eserinden de inceleyerek bu kanaate varıyoruz. Yukarıda zikrettiğimiz eserde Osmanlı döneminde vazife alanların özet biyografilerine yer verilmiş. Yaşadığı tarih aralıklarına baktığımızda onun ismine hiçbir şekilde rastlamıyoruz.

Bâtûmî’yle aynı kaderi paylaşan birçok ulema ve meşâyih gurbet diyarlarında sürgün hayatı yaşamışlardır. Birçoğu, müellifimiz gibi vatanından uzakta yaşamaya mahkûm edilerek yerleştikleri diyarlarda vefat etmişlerdir. Kanaatimizce tasavvufî hayata derin tesirler bırakan etkenlerden bir tanesi de meşâyihin göçe zorlanmış olmalarıdır. Göçün Anadolu’daki tasavvufî hayata menfi tesirleri olmakla beraber, göç ettikleri ülkelerdeki ilmî hayata müspet tesirler bıraktıkları da bir vakıa. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, yerleştikleri ülkelerde birçok mühim eserler kaleme almışlardır. Buldukları ilmî ortamlarda birçok talebe yetiştirmiş olmaları, onların ilmî derinlikleri, ulema ehline kabul görmesinin bir delilidir aynı zamanda.

Çalışmamızı önsöz, iki ana bölüm, sonuç ve bir de ekler bölümünden oluşturduk. Birinci bölümde Bâtûmî’nin, vazife yaptığı Hacı Ali Tekkesi, icazeti, silsilesi ve şeyhi hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere yer verdik. İkinci bölümde ise Bâtûmî’nin tasavvufî görüşlerine, tercüme ettiğimiz risâleyi temel alarak kavramlar üzerinden değinmeye çalıştık. Bu kavramlardan bazıları: Tasavvuf, Tevbe, Tevhîd, İlim, İhlâs, Mürşid, Râbıta, Seyr u sülûk, Nefs, Edeb, Cezbe, Alenî ve Hafî Zikir. Bu kavramlar, ilk dönem sûfîlerin görüşleri ile mukayese edilerek, sonunda Bâtûmî’nin görüşüne yer verdik. Tasavvufun o dönemde tartışılan hemen her konusu ile ilgili fikirlerini serd eden Bâtûmî, Ehl-i Sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı olduğunu görmekteyiz. Bâtûmî,

Nakşî meşrepli olmasının yanısıra, ele aldığı kavramlarda birçok koldan iktibaslar yapmış olması risâle'ye değer kattığı kanaatindeyiz. Kavramların daha iyi anlaşılması maksadıyla yer yer şiirlere yer verdiğini gördük. Yaşadığı dönemi de göze aldığımızda böyle bir çalışma yapmış olması, bir ihtiyaca binaen olduğu kanaatini uyandırmakta. O yıllarda Hicaz bölgesinde “Vehhâbîliğin” de yayıldığını düşünecek olursak, şerîat dairesinde tasavvufî eserin ele alınmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmakta. Risâle'yi telif etme sebebini arkadaşlarının ricasına bağlaması da onun artık ilmi faaliyetlere yöneldiğinin bir delili olduğu kanaatindeyiz. Eyüp Oluklubayır tekkesini kapatmadan ayrılması, bize, irşad faaliyetlerini de sonlandırdığı intibaini vermekte. Zira Medine'de yaşadığı yıllarda irşad faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediğine dair herhangi bir bilgi elimizde mevcut değil. Eyüp'te İrşad faaliyetlerini yürüttüğü tekkede, ondan önce farklı meşreplerin postnişinleri vazife yapmış. Bu tekke, Bâtûmî'nin Medine'ye göçünden sonra damadı Rüşdü Efendi tarafından bir süreliğine ikametgâh olarak kullanılmış. Nitekim bu yıllar tekke ve zâviyelerin yasaklandığı yıllara tekabül etmekte. Bu veriler, bize bu tekkenin son şeyhinin Bâtûmî'nin olduğunu teyit etmektedir.

Risâlenin giriş kısmında Bâtûmî, eseri kendi ihtiyarı ile telif etmediğini ifade etmekte. Bu üslup bize, müellifin, edeben mahviyet içinde olduğunu göstermektedir. Onun eser telif etme arzusunda olmadığını, şöhret ve riyasetten fersah fersah uzak olduğunu söylemek, ilmî açıdan, hakkını teslim etmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Onun şer'î ilimlerde mütehasıs olmasının yanı sıra, özellikle de hadis ilminde muhaddis derecesinde olduğunu araştırmalarımızda tespit ettik. Bu sebeptendir ki onun görüşlerini risâle'deki konulardan ve özellikle “Üstadım Dâğistânî” diye bahsettiği Ömer Dâğistânî'nin görüşlerine yer vererek tespit etmeye çalıştık. Bâtûmî

“Gümüşhânevî” silsilesinden gelen Ömer Dâğıstânî’nin halifesi olarak pek bilinmiyor olsa da “Gümüşhânevî” yolunun pek çok coğrafyada yayıldığını biliyoruz. Osmanlı Devleti’nin en çalkantılı ve buhranlı bir devrinde yaşamış olan Gümüşhânevî; tarikat anlayışı, tekkesi, irşat hususiyeti, sayısız müridi, padişahlar nezdindeki nüfuzu, tasavvuf, fıkıh ve hadise dair eserleri ve dünyanın çeşitli bölgelerine gönderdiği yüz on altı halifesiyle günümüzde de halen canlılığını muhafaza eden bir tesir ve şöhrete sahiptir.

Bu meşrebin yetiştirmiş olduğu halifeler, telif ettikleri eserlerle, başta Anadolu’da ve diğer ülkelerde yaşayan Müslümanları etkilemişlerdir.

Günümüz Türkiye’sinde bu dergâha birçok siyasetçinin müntesip olması meşrebin etkisini göstermesi bakımından fevkalade önemlidir. Bu çalışmamızda meşrebin bu yönüne hiç değinmedik. Kanaatimce siyaset ile ilişkisi ayrıca ele alınması gereken müstakil bir konu olacak kadar geniş.

Çalışmamızın en belirgin hususu tasavvufun geniş meselelerini özet biçimde sunmasıdır. Bu da tasavvuf ve özellikle de Nakşibendî tarîkatı hakkında mütalaa etmek isteyenlere özet bir çalışma sunmaktadır. Tezimizin Nakşibendî- Hâlidî meşrebinin “Gümüşhânevî” silsilesine bir nebze katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Bâtûmî, Nakşibendi, Gümüşhânevî, Dağıstânî, Hulâsatu’t Tasavvuf, Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi, Silsilesi,

ABSTRACT

EJDER, Ö. Faruk. Muhammed Fevzi El Bâtûmî'nin Tasavvufî Görüşleri ve "Hulâsatu't Tasavvuf" Adlı Risâlesi. Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ, 224 s.

In this thesis we have tried to approach in detail the Sufi thoughts of Muhammed Fevzy Al Batumy. We hope that this thesis will be the first academic research about Batumy. We translated his work but unfortunately did not find any info regarding his life. Nevertheless, up to this time to the completion of our work, neither an essay nor any academic research had been made about Batumy. He finished his "*Hulasatu't-Tasavvuf*" work in Arabic. Although a thoroughly search has been made, not a single Turkish writing had not been found. The published work shows us that Batumy was very fluent in Arabic. We estimate that after migrating from Anatolia to Madinah, Batumy did not return to his homeland. Neither during Ottoman reign nor during the establishment of the new Turkish Republic. Batumy had not been assigned to any official post. We did research the archives of the ottoman scholars such as "Osmanli Ulema Biyografilerinin Arsiv Kaynaklari" work, where the name of scholars are mentioned who hold official posts. Many Sheikhs and scholars share Batumy's same fate by living in exile for long years and eventually die overseas.

The thesis consists of an introduction, two chapters, conclusion and one appendix. In the first chapter we mentioned Batumy's post in Hacı Ali Dervish lodge, ejazah(diploma), lineage and his sheikh. In the second chapter, we shed lights on his Sufi views and underlined some Sufi terms with reference to his book that we translated earlier. Some Sufi terms that are expressed by Batumy were compared to

first period Sufi scholars. This comparison shows us that Sufi discipline is very rich being differently portrayed by Sufi scholars.

In the introduction of his work he mentions why he has written this book by saying “my acquaintances requested that I should write about Sufi discipline”. This manner shows us his humility, decency and moral standing. In addition to his proficiency in sharia sciences he is also proficient in Hadith science. For this reason we tried to locate his Sufi views by reaching out to his predecessor Omar Daghistani as his Sheikh. Batumy descends from “Gumushanevi” lineage and is the caliph of Omar Daghistani. Although he is not known among this lineage. But it is certain that “Gumushanevi” lineage is widespread over the world. Sheikh Gumushanevi lived during the turbulent Ottoman reign but his tariqa apprehension, Sufi lodge, guidance specialty, countless disciples, influence on the Sultans, his works on sufism&hadith, one hundred sixteen caliphs who are sent worldwide conserves this tariqa’s influence and reputation lively up today.

As we understood from above, the caliphs who were educated by this lineage have influenced in Anatolia- a wide geography with regard to Sufism history- and the works that have been completed by those caliphs. It is also important to see the influence of this lineage with regards to countless adherents from politicians in today’s Turkey. It shows also the politic activity of this lodge with many adherents to the lineage. In this work we did not underline this aspect of the lineage. In my opinion that aspect is an independent topic which awaits researchers. The significant point of our work emerges when wider issues are presented in a summarized way. This work presents a summary of Sufism and especially Naqshbandi order to those who ponder

about this topic. We hope that our thesis will contribute to Naqshbandi Halidy
“Gumushanevi” lineage.

Key Words: Bâtûmî, Nakshibendy, Gumushanevi, Daghistani, Hulasatut

Tasawuf, Hacı Ali (Sheikh Ali Oluklubayır) Lodge, Lineage.

EKLER

HULÂSATU'T-TASAVVUF RİSALESİ TERCÜMESİ

Bu risâle Kâdiri Mutlak, Mevlâ'sına muhtaç Medine-i Münevvere'de ikamet eylemiş Muhammed Fevzi İbn-ü Muhammed Şerif El Bâtûmî kaleminden telif olunmuştur. Allah (Medine-i münevvere'yi Habibinin nuru ile kıyamet gününe kadar nurlandırısın). (Âmin)

Bismillahirrahmanirrahim

Kuluna rahmeti ve fazlı ile doğru yolu gösteren Allah'a hamd olsun. Salâtu selam onun âline, ashâbına, bu yola sülûk eden ve istikamet üzere olanların üzerine olsun. Salâtu selam feyiz ve medediyle varlığı kuşatanın üzerine olsun.

Ve bundan sonra;

Âciz kul Muhammed Fevzi der ki: bazı dostlarım benden tasavvuf hakkında özet bir risâle yazmamı istediklerinde, Allah'tan yardım ve istiharede bulduktan sonra, gayeme ulaşabilmek ümidiyle bu ilimde azığım az olduğu halde yine O'nun lütuf ve keremine sarıldıktan sonra risâleyi on dokuz fasıl ve bir hatime olarak telif etmeye başladım.

İlk fasıl: Tasavvufun beyanı ve bu şekilde isimlendirilmesinin vechi hakkındadır.

Şunu bil ki tasavvufun bu isimle isimlendirilmesi hakkında muhtelif görüşler mevcuttur (varid olmuştur). “Tasavvuf ehlinin zâhir ve bâtınlarını marifet ve tevhîd nuruyla tasfiye etmeleri” tanımının, bu görüşler arasında en doğru tanım olduğu kanaatindeyiz. Veyahut ağyar ve mâsivâdan kat'ı alâka edip Ashâbı Suffa'ya intisap

etmeleri sebebiyle isimlendirilmeleri başka bir tanımdır. Tasavvuf ehlinin tanımına göre ise tasavvuf: İlâhi ahlâklarla ahlaklanmak, kulluk sıfatlarıyla muttasıf olmaktır.

Bil ki tasavvuf dört harftir: “Te” harfi tevbeden, tevbe ise iki çeşittir.

Birincisi zâhirdeki tevbe: Zâhir âzâdaki bütün günah ve kötü hallerden rücû edip itaat yollarına dönmek ile olur.

İkincisi bâtındaki tevbe: Kalp tasfiyesi ile bâtındaki bütün hatalardan doğrulara dönmek ile olur. Zem olunmuş (yerilmiş) ahlâklar güzel ahlâklara tebdil olunca “te” makamı tamamlanmış olur.

“Sâd” harfi safderunluktan gelmektedir. Safâ da iki çeşittir. Kalp safâsı ve Sır safâsı.

Kalp safâsı: Kalbi beşeri bulanıklıklardan, örneğin kalpte oluşan gaflet, helal da olsa çok yemek içmek gibi şeylerden kalbi tasfiye etmek ile olur. Mesela: Helal, haram ve şüpheli şeylerden çok miktarda yemek ve içmekle, kalpte hâsıl olan gaflet sebebiyle, kalpte zulmet hâsıl olur. Yine çok konuşmak, yatmak ve dünyevi düşünceler vb. kalbi karartan hususlardandır. Kalbi bu bulanıklardan kurtarmak ancak Allah’ı devamlı, iç rahatı (huzuru kalp) ile zikretmekle gerçekleşir. Yüce yaratanın Kur’an’da buyurduğu gibi “Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O’nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab’lerine güvenip dayanırlar”.¹⁹⁵ Yani, kalpleri haşyete/korkuya kapılır. Kalbin haşyete/huşu üzere olması ancak, kalbin gaflet uykusundan uyanması ve tasfiye edilmesiyle mümkün olur. Sırrın tasfiyesi ise mâsivadan kaçınmak, sırrın lisanı ile sırrında Allah esmasına muhabbetle sarılmaktır. Bu aşama hâsıl olduğunda “sâd” makamı tamamlanmış olur.

¹⁹⁵ el-Enfal, 8/2.

“Vav” harfi ise velâyetten gelmektedir. Bunun için de tasfiye gerekir. Velâyetin neticesi, velinin, Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmasıdır. Beşeri sıfatlardan kurtulduktan sonra, Allahu Teâlâ’nın sıfatları ile süslenmesidir. Hadis-i kudsîde Allahu Teâlâ’nın buyurduğu gibi: “Kulumu sevdiğim zaman, onun için sem’ / kulak olurum, basar/göz, el, lisan olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar.”¹⁹⁶ Mâsivâdan terbiye hâsıl olunca “vav” makamı tamamlanmış olur.

Bundan sonra “fe” makamı gelir. Bu makamda Allah’tan gayri her şeyde fâni olmak yani “fenâ fillâh” makamına erişilir. Beşeri sıfatlar zâil olunca ilâhî sıfatlar bâkî kalır. Böylelikle fâni olan kul, bâkî olan Allah ve razı olduklarıyla beraber olur. Kendisinden razı olunan rıza sahibi ile maiyyet kesbeder (beraber olur). Salih amel neticesinde insanın hakikati “tıfl-ı mânâ” (mânâ çocuğu) zuhur eder, zira yüce yaratan şöyle buyurmuştur: “Güzel kelimeler ancak O’na yükselir. Onu da iyi amel (ve hareket) yükseltir”.¹⁹⁷ Her amel O’ndan gayrına yapılırsa, amel sahibi gibi helak olur. Burada da fena hali tamamlanırsa kurbiyet âleminde bekâ gerçekleşir. Allah’u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki muttakiler, cennetlerde ve ırmaktadırlar. Bir doğruluk ikametgâhında, gâyet kudret sahibi bir hükümdarın huzurunda (bulunacaklardır).”¹⁹⁸

Muhakkak bil ki hakiki mürşid, hidayet veren, muvaffakiyet veren, dileyici, ortağı olmayan yüce yaratandır; nebiler, resuller, kitaplar, ulema ve meşâyih bunların hepsi sebeplerdir. Müsebbibu’l esbab ve yaratan yine yüce Allah’tır. Bütün her şey onun iradesi ve yaratması ile olur. Akli başında buluş çağında olan kul ise mükellef olduğu emirleri tâkâti ve gücü yettiğince yerine getirir ve sakınması gerektiği

¹⁹⁶ Buharî, *Rikak*, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.VI, s.256.

¹⁹⁷ el-Fâtır,35/10.

¹⁹⁸ el-Kamer,54/54-55.

yasaklardan sakınır. Allah'ü Teâlâ'nın buyurduğu gibi: “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar”.¹⁹⁹Akıl da mükellefliğin eksenidir, bu sebeptendir ki deli olan, keza buluğa ermemiş sabiler akıl noksanlığı itibari ile mükellef değildirler. Akıl, kalpte olan bir nurdur ki kötü ahlâklarla örtünmemişse veya nefis ve hevâ ile mağlub edilmemişse, hakkı ve bâtılı (o nur sebebiyle) bilir. Hâkim Kur'an'dır yani şerîattır. Akıl şerîatı kavramada bir âlet olup, âlim ve meşâyihin irşadıyla anlatılanları kavrar. Aralarında umum ve husus münasebeti vardır. Mesela her şeyh âlimdir, her âlim de şeyh değildir hakikatte. Zira âlim ilmiyle amel ediyor ve ihlâs sahibi ise o hem şeyh ve hem de mürşiddir; lakin ilmiyle amel etmeyen ve ihlâs olmayan âlim ne şeyh ne de mürşiddir.

Şunu bil ki şerîat üç kısımdır: İlim, amel ve ihlâs. Bu üç kısmın her biri tahakkuk etmediğinde şerîat tamamlanmaz. Ne zaman ki şerîat tahakkuk etti Allah'ın rızası ki bütün dünya ve ahret saadeti üzerinde olan rıza hali tahakkuk etmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmakta: “ Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır.”²⁰⁰

Şerîat bütün saadetlere tekeffül edicidir. Artık şerîatı aşan bir talep de kalmaz. Tasavvufu ayrıcalıklı kılan tarîkat ve hakikat şerîata hizmet ederek üçüncü kısım olan ihlâsı kemale erdirir. Allah Zülcelâl şöyle buyurmakta: “Hâlbuki onlar Allah'a, O'nun dîninde ihlâs (ve samîmiyyet) erbâbı ve muvahhidler olarak, ibâdet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emr olunmamışlardı. En doğru din de bu idi.”²⁰¹

¹⁹⁹ el-Bakara 2/286.

²⁰⁰ et-Tevbe,9/72.

²⁰¹ el-Beyyine,98/5.

Bunları tahsil etmede maksat ise şeriatı ikmal etmektir yoksa onu aşan başka bir husus da değildir. Seyr u sülûk'ten maksad, ihlâs makamını hâsıl etmektir ki, onun da husûlü ancak, âfâki ve enfusî ilâhların yok olmasına bağlıdır. Allah'ı Teâlâ'nın buyurduğu gibi: “Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”²⁰² İmâm-ı Rabbanî Mektubat adlı eserinde buyurdular: “Bu ihlâs ise şeriatın bölümlerinden bir bölümdür. İşin hakikati de budur lakin herkes bunu idrak edemez”. Allah (c.c) buyurdular: “Hem onlar derler ki: ‘Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi (haktan) eğiltme! Ve bize, tarafından bir rahmet ihsân eyle! Şüphesiz ki Vehhâb (çok ihsân edici) olan, ancak sensin!”²⁰³

İkinci fasıl: Tarîkatın usulleri ve şartları hakkındadır.

Bil ki tarîkatta en yüksek merama ulaşabilmek için usul ve şartlar vardır. Şartlara gelince onlar dörttür:

1. Mâtûrîdî ve Eş'arî esasına göre itikadı tashih etmek.
2. Nasûh tevbe: Zâhir ve bâtın bütün masiyetleri terk ederek Allaha rücû etmek.
3. Sünnet-i Seniyye ile amel edip tüm şeriatın ahkâmına tutunmak ve mutahhar (pak) olan dinimizin edebleri ile edeblenmek. Mezhep imamlarımızın birine ittiba etmek, daha ihtiyatlı olanı ile amel etmek ve o mezhepte muteber olan görüşü tatbik etmek.
4. Bidatten içtinap etmek: Sapkın fırkaların ihdas ettiği ve dört mezhep imamının onaylamadığı her türlü fikir, söz ve fiillerden uzaklaşmaktır.

²⁰² el-Câsiye,45/23.

²⁰³ Âli İmrân,3/8.

Bu husus, hadis-i şerifte şöyle geldiği gibi: “Muhakkak sözlerin en doğrusu, Allah’ın kitabı Kur’an’dır. Yolların en güzeli ise, Muhammed (s.a.v)’in yoludur. İşlerin en şerlisi, dinde olmayıp sonradan uydurulanlarıdır. Her sonradan uydurulan, bid’attır her bid’at de sapıklıktır. Her sapıklık sahibi de cehennemdedir.”²⁰⁴

Bu yolun usulleri ise yine dördtür:

1. Tevhîd.
2. Ma’rifet.
3. Muhabbet.
4. Allah’ın kazasına rıza ile beraber kulluk.

Kudsî hadiste Yüce Yaratıcı buyurdular: “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım.” Diğer bir rivayette “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlûkatı yarattım.”²⁰⁵

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, halkı bilinmem için yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar, bildiler.”²⁰⁶

Yine Kur’an-ı Kerim’de: “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”²⁰⁷

Yani beni bilsinler, birlesinler diye.

Kaza ve kadere rıza ile beraber yaratılışın sebepleri olan muhabbet, ma’rifet, tevhîd ve kulluk, bu hadis ve ayet ile de anlaşılmış oldu. Bu dört usul olmadan kişi

²⁰⁴Müslim, *Kitâbu'l Cumua'* 13; Nesâî, *Salâtu'l İdeyn*, 22.

²⁰⁵Tasavvuf edebiyatında meşhur olan bu rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak İsmail Hakkı Bursevî'nin *Kenz-i Mahfî* adlı eserinde Muhiddin İbnu'l Arabî'nin bu hadis için “keşfen sahih, naklen sabit değildir” ifadesini kullanmış olduğu nakledilir. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, TDV Yayınları.2013, ss.98-99.

²⁰⁶Aclûni, *Keşfu'l Hafa*,2.133 Hadis no: 2016; Celalettin-i Suyûtî, *Ed-Dürerü'l-Müntesire*, Riyâd, Câmîatu Melik Suud,2010,s.125; Aliyyu'l-Kâri, *El-Esraru'l-Merfûa*, Beyrut, Müessesetu'r Risâle,2010,s.273.

²⁰⁷Zâriyât,51/56.

kâmil mümin olamaz, iki cihanda bunlar olmadan felaha kavuşmaz. Amellerin en efdali (faziletlisi) muhabetullah (Allah sevgisi), O'ndan recâ etmek (ümit) ve havf'tır (korku). Bir hadis-i şerifte: “Nasıl yaşarsanız öyle ölür ve nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz”²⁰⁸ buyurulmuştur.

Kul Allah ve Rasulü (s.a.v) sevgisinde yaşar ve bu sevgi üzerine ölürse ahirette kurtulandan olur, aksi takdirde kurtulamaz. Her kim Allah ve Rasûlü'nün sevgisini iddia ediyor; lakin emirlerine ve nehiyelerine muhalefet ediyorsa o kişi gurur sahibi yalancıdır. Zira seven sevdiğine itaat eder.

İshak b.Bişr o da Cafer b.Muhammed Sâdık'tan, o da babasından, dedesinden, o da Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'den rivayetle dedi ki: “ Miraç gecesi Allah Rasûlü (s.a.v) Rabbinden bunu istedi. Dedim ki ‘Yâ Rabbi! Amellerin hangisi daha faziletli?’ Allah azze ve celle buyurdu ki: ‘Bana tevekkül ve taksim ettiğime razı olmaktan indimde daha güzel bir amel yoktur. Benim için birbirlerini sevenlere muhabetim vacib oldu, benim için birbirlerinden ayrılanlara muhabbetim vacib oldu, benim için bir araya gelenlere muhabbetim vacib oldu, bana tevekkül edene muhabbetim vacib oldu. Bana olan sevgiyi ilim kuşatamaz, nihayeti ve sonu yoktur; ilimlerini her yükselttiğimde onlara yumuşak huyluluğu verdim, onlar ki mahlûkata benim nazarım ile baktılar, ihtiyaçlarını halktan talep etmediler, karınları helal yemeden dolayı hafiftir, dünyadaki nimetleri beni zikretmeleridir, benim de onlara muhabbet ve rızamdır’.

Bil ki âlemler dörttür:

1. Mülk âlemi,
2. Melekût âlemi,
3. Ceberût âlemi

²⁰⁸ Aliyyü'l Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, Beyrut, Dâru'l Fikir,2002, c. 1,s.332, c.7,s.375, c.8,s.431.

4. Lâhût âlemi.

Mülk âlemi:

Beşeriyet âlemi de deniliyor, o da dünya ve içinde olanlardır. Çünkü âlemi şehâdet olduğundan bedene tealluk eder. Beşeriyet âlemi olarak adlandırılması ise hissiyatın bu âleme taalluk etmesinden ve değişime açık olmasından ötürüdür. Tasavvuf ehli arasında, dünya seması, yıldızlar, güneş ve ay dünyadan sayılır.

Âlem-i melekût:

Kalb ile alakalı melekût âlemi ise semâvat ve içindekilerdir, bu da bize gayb âlemidir. Bu âlemin diğer adı ise “nur” veya “mele’i a’la”dır.

Ceberût âlemi:

Ceberût âlemi ki diğer adı da ruhlar âlemi, esmâ âlemi ve ilâhî sıfatlar âlemidir. Bu da letâiflerden ruha taalluk eder.

Lâhût âlemi:

Lâhût âlemi ise arşın ötesindedir. Buna “varlıkta yokluk” denir. Bu da sır ile alakalıdır.

Ruhlar da dörttür:

1. Cismânî ruh,
2. Seyrânî ruh,
3. Sultânî ruh
4. Kudsî ruh.

İnsanî ruh dışındaki ruh yani kudsî ruh fânidir devam etmez. İnsanî ruh ise ebedî olarak fâni olmaz çünkü o yaratılışta aslidir ve emr âleminde. Bu manaya Rasulullah (s.a.v) bir hadis-i şerifte şöyle işaret etmiştir: “Ebediyet için yaratıldınız”.²⁰⁹

²⁰⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l Evliyâ*, h.no:7356.

Yine bu manada Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmakta: “(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir.”²¹⁰ Cennet ve Cehennemin yok olmayacağı gibi ehli de fâni olmayacak. *Emâli*’de: (Ne Cennet ne Cehennem ne de ehli fâni olmayacaklar). Ulvi olan ruhun süflî âleme inişi kurbiyet iksiri olan ma’rifetin tahsili içindir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmakta: “Biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların en aşağısına döndürdük.”²¹¹

Allahu Teâlâ kudsî ruhu lâhût âleminde yarattığında, kalp ve kalıp vasıtasıyla ona kurbiyet ihsan etmek istediğinde, onu önce ceberût âleme, bedenine tevhîd tohumunu ekmesi için onu esfel-i sâfilîne indirdi ki onun kalbinde tevhîd ağacı yetişip kurbiyet ve rıza meyvesi versin. Nuraniyetini bu âleme koydu. Bu âlemde ceberût libası giydi. Melekût âlemine indirip ona melekût libası giydirdi. Mülk âleminde yanmaması için ona asli libasını giydirdi. Ruh ve bedenim imtizacı ve izdivacı ile iki veled hâsıl oldu: Biri ruhun veziri olan erkektir ki o akli meâd’dır; nefsin veziri olan ise dişi olup akli meâş’tır. Her iki ruhun ayrı orduları vardır ve aralarında daimî bir cihad vardır. Hüküm galip gelenedir. Ruhun veziri galip geldiğinde mutluluğun esbabını tahsil ettiğinden dolayı insan mutlu olur. Nefsin veziri galip geldiğinde şekâvetin (bedbahtlığın) esbabını tahsil ettiğinden insan şaki (bedbaht) olur. Bundan Allah’a sığınırız. Ruhun âlem-i lâhût’ta zuhur etmesine kudsî ruh, ceberût kisvesine sahip ruha sultanî ruh, mülk kisvesine sahip ruha cismanî ruh adı verilir. Bedende her bir ruha ayrı bir yer verilmiştir. Cismanî ruhun yeri et ile kan arasındadır. Seyranî ruhun yeri kalbtir. Sultanî ruhun yeri fuad’dır. Kudsî olan ruhun yeri sır’dır. Ruhunu kuvvetlendirip onun gıdasını artırıp ikmal edene müjdelersun. Onun gıdasını azaltıp zayıflatana yazıklar olsun. Ruhun gıdası; taat ve ibadetler, zikir, Kur’an tilaveti ve

²¹⁰ eş-Şûrâ,42/7.

²¹¹ et-Tîn, 95/4-5.

diğer salih amellerdir. Nefsin gıdası iki türdür: Maddî ve maddî olmayan. Maddî gıdası ise yeme ve içmedir. Maddî olmayan gıdaları ise, her türlü masiyet, kötülük, büyük ve küçük günahlar. Allah'ın bizi bu günahlardan affetmesini ve muhafaza buyurmasını dileriz.

Üçüncü fasıl: Nefsi bilmek, tanımak hakkındadır

Bil ki hadis-i şerifte geçtiği şekilde nefsin hileleri, tuzak ve aldatmalarını bilmemiz gerekmektedir. Rivayette geçtiği şekilde: “Nefsini en iyi bilen Rabbin en iyi bilendir”.²¹²

Sâlikin, zâhirî ve bâtinî bütün düşmanları ile mücadele etmesi icap eder. Mü'min dört düşmandan hâli kalmaz. Bunlar: Nefs, şeytan, münafık ve kâfir. Bunların ikisi zâhirî, diğer ikisi ise bâtinîdir. En azılı düşman ise nefstir. Hadis-i şerifte: “En azılı düşmanın iki yakan arasındaki nefstir.”²¹³ buyurulmuştur. Nefsle mücadele devamlı ve zordur. Yine bir hadis-i şerifte: “Küçük cihattan büyük cihada döndük”²¹⁴ buyurulmuştur. Zira kâfirlerle cihad süreli ve daha az zararlı lakin daha faydalı, çünkü düşmanı öldürmesinde sevap vardır. Öldürüldüğünde ise şehit olur. Allah indinde hayattadır, ebedi mutlu bir hayat ile rızıklandırılır. Nefs ile cihad ömür boyudur, zira hile ve desiseleri gizli ve çöktür. Şeytan nefse yardımcıdır, onu süsleyendir. Nefsin meylini ve hevâsını süsler. Her kim de hevâsına tabi olursa helak olur ve her kim de hevâsına muhalefet ederse kazanır ve kurtulur. Allah Teâlâ buyuruyor: “Elbette nefsini temizleyip arındıran kurtuluşa, ebedî nimetlerle mutluluğa ermiştir. Nefsini korumayıp, günahlarla alçaltarak kirleten, fesada uğratan hilekâr kimseler zarar edip

²¹²Tasavvuf kitaplarında bu sözün hadis olduğu; Aclûnî'nin *Keşfü'l Hafa*'sında ise 2/262 aslının olmadığı geçmekte.

²¹³ Beyhakî, ez' *Zühdü'l Kebîr*, h.no:354.

²¹⁴ Beyhakî, ez' *Zühdü'l Kebîr*, h.no:384.

hüsrana uğradı.”²¹⁵ Yine denildi ki: “Nefse kölelik, kölelik zincirinden daha zilletir.” Yüce Yaratan diğer bir ayette buyurdular: “İşte, azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer şüphesiz cehennemdir. Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır.”²¹⁶

Silku’l ayn kasidesinde nefsi vafeden altı beyit

Nefsinden sakın, zira onun zehri cehennem hatta bütün zehirlerden daha tehlikelidir.

Zehrin gayesi adamı öldürmektir; nefsin zehiri (zehrin etkisine göre) ise çok çeşitli ölümlere ve hüsrana yol açar.

Nefse ait sihirli zehrin Hârut ve Mârut’un sihrinden daha güçlü ve musibetli.

Yani tilki gibi hilekâr, sihrinin tesiri Hârut ve Mârut’un zehrinden daha tesirli ve musibetlerin başa inmesi daha şiddetlidir.

En azılı düşmanın desiselerinden sakın, lezzetlerin arasına zehrin karışması (gizlenmesi) ne çoktur.

Düşmandan sakınmak her fert için elzemdir. Kur’ân’da: “Ey iman edenler, (düşmanlarınıza karşı) tedbirinizi alın.”²¹⁷ Hadiste: “Cennete kalpleri kuş kalbi gibi olan bir takım kavimler girecektir”.²¹⁸ Çünkü kuşun kalbi düşmana karşı sağa ve sola bakarak sürekli korku ve endişededir. Ey akıl sahipleri ibret alın.

İnâyet feyziyle donatılmayan nefsin takvasını elden alır ve ona galip gelir.

Yani nefse, Allah’ın inâyeti ve yardımı olmazsa, takvalı insanla uğraşa uğraşa ta ki helak olması için ona ucup kapısı açar ve helak olur.

Çoban misali gibi, sürüyü toparlamazsan dağılıp başka yollara sapar.

²¹⁵ eş-Şems,91/9-10.

²¹⁶ en-Nâziât,79/37-41.

²¹⁷ en-Nisâ,4/ 71.

²¹⁸ Müslim, Cennet,27.

Kişi nefsini, çoban misali, murakabe etmeli ve hesaba çekmelidir. Zira çoban sürüsünü güderken çok yorulur, onları her daim muhafaza etmede çok meşakkate katlanır. Bir taraftan onları toparlamaya çalışırken diğer taraftan helal otlak yeri olan şeriatın düz çizgisinden sapar.

Nefsini gücün yettiğince meşgul etmezsen, seni kuşatır, kuşatmalara karşı ayaklan.

Bu beytin manası ise: Nefsini Allah'a karşı ibadetle meşgul etmezsen o seni zâlim ve cahilce masiyetlerle meşgul eder. Varit olmuştur ki: "Meşguliyet olarak ibadet kâfidir." Yine denilmiştir ki: "Nimetlerin en büyüğü nefsten çıkıp kurtuluş yoluna ermektir, zira seninle Allah arasında o bir hicaptır (perdedir)."

İbn-i Atâullâh el İsekenderî, "*Hikem*"inde şöyle demiştir: "Her masiyetin, (günahın) gafletin ve şehvetin aslı nefsten razı olmaktır. Her itaatin, ayıklığın ve iffetin aslı ise nefsinden razı olmamandır." Yani nefsten razı olmak, bütün yerilmiş sıfatların kaynağı, nefsten razı olmamak ise bütün övülmüş sıfatların kaynağıdır. *Hikem*'de devamla: "Nefsinden razı olmayan cahille arkadaşlık yapman, nefsinden razı olan âlimle arkadaşlık yapmandan daha hayırlıdır. Bu âlimin ilmi nasıldır ki kendi nefsinden razı olur? Bu cahilin cehli nedir ki kendi nefsinden razı olmaz? Bir hadis-i şerifte: "Sırtı yere gelmeyen gerçek pehlivan, güreşte rakiplerini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsini yenendir"²¹⁹ buyrulmuştur.

Yine arzulanan her şeyde bu böyledir. Bu sebeptendir ki tarikat meşâyihî, müridin ilk meşguliyetini; nefsine karşı mücâhede, riyâzat, hevasına muhalefet, alışkanlıklarından ve şehvetlerinden alakayı kesme kılınımlardır. Yine ondan sakınmayı, hilelerine karşı uyanık olmayı ve onu hesaba çekmeyi müridlerine

²¹⁹ Buhâri, *Edeb*, 102.

emretmişlerdir. Hz. Ömer (r.a.) şöyle buyurmuştur: “Hesaba çekilmezden evvel kendi kendinizle hesaplaşın.”²²⁰

Bürde kasidesinde İmam Busayrî: “Nefsin ibadetle meşgul olup salih amel işlerken de onu gözet ve kolla. Şayet yaylağını tatlı bulur, salih amelden zevklenir, kibir ve ucuba düşerse; terki caiz bir amel ise onu yaylağında yayılmaktan alıkoy ve otlatma. Yani o ameli terk ederek ona hak ettiği cevabı ver.” Bu beyit bir yönden nefsin vasıflarına işaret ediyor, diğer yönden ise halini ortaya koyuyor. Zira insan, bineğe binen; nefsi ise binektir. Nefse atıfta bulunulduğunda bundan emmâredeki nefis kastedilmekte. Terbiye edilmemiş at gibi serbest dolaşır. Nefsini şerâtin gemi ile gemler, amellerini titizlikle gözetirsen şerrinden ve zararından selamette olursun, aksi takdirde seni tehlikeye atar, helak olursun.

Ey sâlik, şunu bil ki nefsine karşı merhametsiz ve aşırıyâ gidenlerden olma, zira senin şerefın, faziletin ve tabiatın nefsinleedir. Hadiste geçtiği şekilde nefsini aşamalar sayesinde terbiyeye çek. “Nefsleriniz bineklerinizdir, ona rıfk ile muamele ediniz.”²²¹ Nefsin gıdasını külliye kesme, zira menziline varamazsın. Bil ki Allah, zî ruhları üç kısım yaratmıştır:

Birincisinde akli yaratmış nefsi yaratmamış. Onlar ise meleklerdir, yiyip içmezler, gece gündüz bıkmadan usanmadan Allah’ı tesbih ederler. Allah kendilerine neyi emretmişse ona isyan etmezler ve emredildiklerini yerine getirirler.²²²

İkincisinde ise nefsi yaratmış lakin akıl yaratmamış. Bunlar da dolaşan hayvanlardır ve bunların hali herkesçe malumdur.

²²⁰ Tirmizî, *Sıfatu'l-Kiyâme Ve'r-Rekâik Ve'l-Vera'*, h.no:25.

²²¹ Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

²²² et-Tahrir,66/6.

Üçüncü kısma ise hem akıl hem de nefis ihsan etmiş. Bunlar da insan ve cinlerdir ve onları kendisine kulluk ile mükellef kılmış, nefslerine muhalefet etmelerini, akıllarına da tabi olmayı emretmiş. Nefs ile mücadele eden kişi meleklerden daha faziletli olur. Nefsine itaat eden insan da hayvanlar gibi hatta daha da aşağı olur.

Ey kardeşim, ruhun hakikatini bilmediğimiz gibi nefsin hakikatini de ancak Allah'ın bize Kur'an'da bildirdiği kadar bilebiliriz. Kur'an'da nefse hem mücmel (açıklama yapılmayan) hem de mufassal (detaylı) olarak değinilmiştir. “Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene yemin olsun”²²³ Yani “yaratılışını ve organlarını düzgün kılan.” Bu ayette nefsten kasıt beden ise bu mana çıkar; lakin bedendeki nefsten kastedilen nefsi-manevî ise bu durumdaki “pürüzsüz” yarattığının manası şu şekilde olur: O nefis sahibine işitme, görme, duyu organları, hayal etme ve düşünme, his olunan nesnenin eserini zihinde sabit eyleyen kuvveti bätiniye gibi güçler vermiştir. Tefsir-i Hâzin'de geçtiği şekilde bu nefis sahibi mükellef kılınmıştır.

Yine Şems suresinde: “Sonra ona fücürünü (sınır tanımaz günah ve kötülüğünü) ve ondan sakınmayı ilham edene (andolsun).”²²⁴ Hâzin tefsirinde geçen rivayette İbn-i Abbas (r.anhümâ) dedi ki: “Nefse hayrı ve şerri izah etti, itaat ve masiyeti öğretti.”

Nefsin vasıflarını, Emmâre, Levvâme, Mülheme, Mutmainne, Râziye, Marziyye, Mes'ûle, Mutavva'ah (itaat eden), Sâfiye ve Kâmile olarak zikrederek aslında hepsinin bir manaya döndüğü, isimlendirmenin türlerinden ve gelişiminden kaynaklanmakta olduğundan ötürüdür.

Nefsi bilmek dört delile göre vaciptir. Kişi nefsini tanımadan onunla mücâhede etmesi imkânsızdır. Nefsini bilmek ma'rifetullah'ın kapısıdır. Varit olmuştur ki, “Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir.” Allah'ı bilmemek haramdır; ma'rifetullah ise

²²³ eş-Şems,91/7.

²²⁴ eş-Şems,91/8.

vaciptir. Farzın ikamesi bir farza bağı ise o zaman onun bilgisi de farz olur. Rabbimizi nasıl tanımak farz ise dolayısıyla nefsi tanımak da farzdır. Kur'an'da: "Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri." Yani bizi tanımada, kullukta ve rızamızı kazanmada. Ayetin devamında: "Elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz" ²²⁵ buyurulmaktadır. Rıza ve ma'rifet'imize ulaştıracak yollar...

Mücâhedenin terminolojik manası: Mutlak manada savaşmaktır. Şerîata göre ise: Her daim kötülüğü emreden nefsi emmâre ile savaşarak ona gerekli olan şeyi yükleyerek mücâdele etmektir. Denildi ki, mücâhedenin başı ve temeli nefsi alışkanlıklarından kesmek, onu bütün vakitlerde hevâsına muhalif gelen hususlara zorlamaktır. Hadiste: "Düşmanlarınıza karşı savaştığınız gibi nefsinizle de savaşın."²²⁶ Bidayette mürid, mücâhede sahibi olması gerekir ki nihayette müşahede makamı ile nimetlendirilsin. Bidayetler nihayetlere inkılap olan yerdir. Her kimin bidayeti nurlanırsa sonu da nurlanır. Nitekim Allah (c.c.) Kur'an'da: "Ama Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz." ²²⁷ buyurulmaktadır. Dediler ki, nefsin hakikati bu kalıba konulmuş bir cevherdir. Bu cevherin merkezi, ahlâk-ı zemimenin de yeri olan kalptir. Bu nefis, kötülüğü emreden nefis olup zâlimdir, hidayetten kopuktur, insanın bütün azalarında varlığı ve nasibi vardır.

Ruhun hakikati ise: Kalbe yerleştirilmiş, aydınlatılmış latife olup güzel ahlakın mahallidir. İnsanî ruh, emr âleminde, hikmet ehlinde nefis-i nâtika olarak bilinir. Hak ehli arasında ise nurani bir cevher, ruhani hakikat olup zâtı ile bilen, bütün soyutlamalarla Rabbini ve sıfatlarını idrak eder. Zira Allah Teâlâ onda, zâtıyla, sıfatlarıyla ve esmaları ile tecelli etmiş ve bu nuru zatının ve sıfatlarının tam bir

²²⁵ el-Ankebut, 29/69.

²²⁶ Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

²²⁷ el-Ankebut, 29/69.

görünümü kılmıştır. Bunun merkezi de kalptir. Kalbe bu cismânî beden ve karanlık iskelet zulüm eder, çünkü bunlara ait değişik güçler vardır. Bu güçler nefsini tanımada onu gaflete sürükler, Rabbini müşâhede etmede gözünü kör eder. Yine bir hadis-i şerifte: “Âdemoğullarının kalplerinde şeytanlar dolaşmasaydı melekût âlemini müşâhede ederlerdi.”²²⁸

Şehvet ve gazap olmasaydı, nefsin soyut ruhaniyetlere muttali olması kolay olurdu. Hayal gücü ve düşünce gücü şeytanın etkisi altında olmasaydı, kişi kendi nefsinin ve Rabbini tanırdı, ruhani âlemini, asli safderunluğunu ve zâtını tanırdı. Şunu bil ki her kim beş duyu organına sahip olmazsa nefsinde de sahip olamaz. Kalbine sahip olana kadar nefsinde de sahip olamaz, zira kalp zâhirî ve bâtinî duyuların sultanıdır. Nefsin, ilmi kemâlâttan perdelenmesi ancak kişinin bedeni işlerle ve elementsel kuvvetlerle meşgul olmasından ötürüdür. Bu durumda kişi nefsinin bilmek ve Rabbinin nurlarını müşâhede etmek istiyorsa önce kendini bedeni taalluktan sıyırması ve cismânî bağlardan kurtarması gerekir. Nefsinin ibadetlerle yumuşatması, bedenini riyâzete hafifletmesi, bunu da az yemek, az uyumak, sükût ve uzlete çekilerek gerçekleştirilmesi gerekir. Nefsinde ve hevâsına muhalefet ederek mücâdele, dünyevi meşgalelerin mahsulü olan endişe ve alakaları terk edecek. Bir hadis-i şerifte: “Hikmet dünya semasından inerken yarının endişesini taşıyanın kalbine girmez.”²²⁹ buyurulmuştur. Allah yoluna itaat, zikir, fikir ve hak canibine yönelerek sülûk edecek. Hak yoluna mücâhede ile sülûk edemeyenlerin müşâhede ve ma‘rifetten nasipleri yoktur. Nefsten kastedilen, hakkında rivayette: “Her kim nefsinin bilirse Rabbini bilir.” denilendir. Bu ise insanın nefsidir. Şeyh Ebu'l-Feth Ali b. Muhammed el-Bestî, nefsin hakkında şunu söylemiştir:

²²⁸ Gazâlî, *İhyau' -Ulûmi'd-Dîn*, c. I, s.649.

²²⁹ Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

Nefsine yönel ki faziletlerini tamamla- Sen nefsinle insansın cisminle değil
Yani nefs-i kâmile ile insansın; cisminle ve uzuvlarıyla değil, bu böyle biline.
Bil ki sözlükte “nefs”e ait on farklı mana karşımıza çıkıyor. Bu manalardan bazılarını
değinelim.

Nefs kelimesinin meni adında ve insanın tohumu manasında kullanılmakta
olduğunu görüyoruz.

Meşrubat ve yiyeceklerin mahsulüdür bir diğer manası.

Şehvet ve hevâ onun buharındandır başka kullanımda.

Aklın da insanî izafî ruhun şuası denildiği gibi.

Yine nefs, ruh (ölüm) manasında da kullanılmaktadır. “Fulanca kişinin ‘nefsi’
çıktı, yani öldü.”

Nehaî (rh.)’in rivayet ettiği hadiste geçtiği üzere kan manasına da gelmektedir.
“Akan kanı olmayan canlı suya düştüğünde suyu necis kılmaz.” Yani kanı akmayan...

Nefs yine beden için kullanılmakta. “Fulanca kişinin nefsi ne kadar büyük” yani
bedeni kastedilmektedir.

“İndinde/katında” manasına gelmektedir. Kur’an’da İsa (a.s.)’ın hikâyesinde şu
şekilde geçmektedir: “Sen benim nefsimdekini bilirsin, ben ise senin zâtındaki
bilmem.”²³⁰ Benim indimdekini bilirsin lakin senin indindekini bilmem, manasında
kullanılmıştır buradaki nefis kavramı.

Bir şeyin cevheri (ruhu, özü) manasında kullanılır. “Fulanca kişi yanıma şahsen
ve kendisi bizzat geldi” misalinde olduğu gibi.

Yine Kuran’da: “Her nefis ölümü tadacak”.²³¹ Yani her yaşayan elemi ve ölümü
tadacaktır.

²³⁰ el-Mâide,5/116.

²³¹ Âli İmrân,3/185.

Yine nefis kelimesi ceza manasına gelmektedir. Kur'an'da: "Allah ise, sizi kendisine karşı gelmekden sakındırır."²³² Velhasıl, hikmet ehli İslâm uleması nefsin tabiatını ve ahvâlini beyan ederken onun ruha mulasık bir rüzgâr olduğu, özünde ve tabiatında ondan farklı olduğunu söylemişlerdir. Bedenin hayatı ruh ile iradî; fiilî hareketleri ise nefis iledir. Ruhun tabiatı yumuşak serin su gibidir. Nefsin tabiatı ise kızgın ateş gibidir. Her türlü mezzum ahlak, alçak huy nefse nispet edilir. Gazab, hiddet, sefihlik, gevezelik, hodbinlik, dinsizlik, hoyratlık, kibir, haset gibi ahlâk-ı zemîme cinsindedirler. Her türlü güzel ahlak ve selim tabiat ruha nispet edilir. Yumuşak huyluluk (hilm), sabır, rıza, şükür, mülayimlik, yumuşaklık, hayâ, tevazu ve diğer güzel ahlâklar buna misal olarak gösterilebilir.

Nefsin halleri:

İnsan uyuduğunda nefsi bedenden ayrılır, âfakta seyreder. Lakin aslî itibarla ruh ile beraber bedende, güneşin semada sabit olup şuasını âfakta yayması gibi yerleşiktir. Ruh ile beraber nefis de bedenden çıkarsa insan ölür. Taberi ve Hâzin tefsirinde Allah, öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır ayetinin tefsirinde geçen "nefs" kelimesi "ruh" olarak tefsir edilir. Ayetteki "ölümleri anında" tefsirinde: Rızıkları tükenince ve eceli geldiğinde ruhlarını kabzeder, bu da bedenlerin ölümüdür. Yine aynı ayetin devamında "Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar."²³³Uyku anında nefsin ölümü onda bulunan akıl ve mümeyyizliliğe (ayırma) hükmedilir. Her insanın iki nefsi vardır, mümeyyizliği onunladır. Nefs uykudayken sahibinden ayrılır ve nefes almaya devam eder. "Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar" bu "nefsleri" bedenlerine iade etmez yüce Yaratan. "Diğerlerini bir süreye kadar salıverir" eceli mukadder olmayanın nefsi

²³² Âli İmrân,3/30.

²³³ Zümer,39/42.

de bedenine iade olunur. “Bir süreye kadar salıverir” ecel vakti gelene kadar yaşamaya devam eder.

Ebî Sûûd tefsirinde ise aynı ayet şöyle tefsir edilmektedir: “Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında alır. Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkor, diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir”.²³⁴ Yani bedenlerinden nefslerini kabzeder, ona olan teallukunu ve tasarrufunu ya zâhiren ya da bâtınen ölümden olduğu gibi keser. Ya da uykuda olduğu gibi “Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkor” yani bedenlerine iade olunmaz; “diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir” yani uykuda olanları uyandıklarında ruhlarını bedenlerine iade eder. “Takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir” ecelinin hükmedildiği vakte kadar yaşamaya devam ederler. Burada ruhun alıkonmasından ve tekrar salıverilmesinden maksat müşahhas bir ruh için değil zira ecelde uzatma yoktur. İbn Abbas (r.a) Efendimizden rivayetle “Âdemoğlundaki bir nefis, bir ruh vardır, aralarındaki fark, güneş ile şua gibidir. Nefis kendisiyle akıl ve temyiz (ayırım, irade) yapılan; ruh da, teneffüs ve hareket yapılandır. Ölümde ikisi de müteveffa (yani bedenle bağlantısı kesilmiş); uykuda ise yalnız nefis müteveffâdır.” Bu rivayet ise anlattıklarımıza yakındır. Elmalı H. Yazır buradan şunu çıkarmaktadır: “Ona göre nefis kendini duyan. Yani kendi vicdanını bilen ve ‘ene’ (ben)şuuruna erendir. Yalnız nefis Vacibu’l-Vücûd değildir (Var olması vacip değildir) Allah’tandır. Ölüm ve uyku hallerinde olduğu gibi, kendinden geçirilip akıllı temyizinin kendinden alınmasıdır. Ruh denilince genellikle hayat mebdei (başlangıcı) anlaşılacağı gibi ve ruh da ekseri cismânî tezahürat ile anlaşıldığından manevî hayatın mebdei olan ruha nefis de denilmiştir.”

²³⁴ Zümer,39/42.

Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî “*Câmiu'l Usûl*” isimli kitabında nefis kavramını şöyle açıklamaktadır:

Bilesin ki nefis görünmeyen buhar cinsinden lâtif bir cevher olup, hayat, his, hareket ve irade gücünü yüklenmiştir. Felsefeciler ona “Hayvânî Rûh” dediler. Bu sebepten bedende gözüken bir cevher olup, ölüm anında onun ışığı beden dışından içinden kesilir, uyku halinde ise zâhirinden kesilirse de beden bâtınından kesilmez. Bu sebepten ölüm ve uykunun ayrı bir cins olduğu anlaşıldı. Ölüm tümüyle kesilmez, uyku ise bir eksik kesilmez. Bu sebepten Hakîm ve Kadîr olan Allah, nefsin bedenle ilgisini üçe ayırdı.

1. Nefsin ışığının beden bütünü parçalarına, içine ve dışına ulaşmasıdır ki bu uyanıklıktır.
2. Nefsin ışığı dıştan kesilir, içten kesilmezse, bu uykudur.
3. Tümüyle iç ve dıştan kesilirse, bu da ölümdür.

Nefsi Emmâre: Bu, beden tabiatına meyleden nefistir. Lezzetler ve şehve hisleri emreder. Kalbi aşağılık yöne çeker. Bu sebepten bu nefis şerlerin yatağıdır ve kötü huyların kaynağıdır.

Nefsi Levvâme: Bu, gaflet uykusundan uyanıklığı kadar kalp nuru ile aydınlanan nefistir ki ne zaman ki zulmânî yaratılışı hükmü itibariyle ondan günah meydana çıksa, nefisini ayıplar ve ondan tevbe eder. Eğer nefis sükûnet bulmaz, şehvânî nefsi de müdafaa ederse ve bundan da mücâdele ederse Levvâme diye isimlenir. Zira Rabbinde ibadetinde kusurundan ötürü kendini ayıplar.

Eğer çekinmeyi terk eder, şehvetinin gereğine ve şeytanın çağırmasına uyarsa Emmâre diye isimlendirilir.

Nefsi Mutmainne: Kalbin nûru ile aydınlanması tamamlanmış nefstir. Kötü vasfından kurtulmuştur. Övülen ahlâkla ahlâklanmıştır. O nefis sahibi Raziye'dir, Marziyye'dir cennete davet edilmiştir.

Nefsi Nebâtî: Bu da tabii cismin ilk kemâli olup tevellüd (doğum) açısından gıdalanır ve çoğalır. İnsanın nefsi-i nebâtî ciheti, bedenlen büyümesi, beslenmesi ve gelişmesini te'min eden kuvvedir. Bu, insanın büyüüp gelişmesini sağlayan bir kuvvedir. Rızık arayıp bulmak, yiyip içmek, midede hazmetmek, bedene faydalı kısmı uzuvlara taksim etmek, lüzumsuz ve zararlı kısmı dışarıya atmak, neslin devamı için gerekli olan nutfeyi hazırlamak, bu kuvvenin vazifeleri arasındadır.

Nefsi Hayvânî: Bu, tabii cismin ilk kemali olup, teferruatı bilen ve irâde ile hareket edendir.

Nefsi İnsânî: Bu, tabii cismin ilk kemâli olup bu idrakte külli işleri bilir ve fikrî işleri de akleder.

Nefsi Nâtika: Bu nefis fiillerine kıyasla zâtında maddeden mücerret olan cevherdir. Felekî olan nefisler de böyledir. Doğrusunu Allah bilir.

Ne zaman ki nefis emir altında sükûnet bulup, ızdırap zâil olur, şehvetlerin ona arzı kendisinde bir tesir uyandırmazsa, Mutmainne diye isimlendirilir.

Bil ki riyâzat ve mücâhede yolları nefis terbiyesi için gereklidir. Bedeni lezzetler sâlikin ruhuna istila ettiği müddetçe ruhunu tasfiye ve tezkiye edemez. Cismânî şehvetlerin ve tabiatına aykırı olan pislikler nefisine galip gelirse yine ruhunu tasfiye ve tezkiye edemez. Ruhunu tasfiye ve nefisini tezkiye etmek isteyen mutlaka hikmet ehli ve ilmiyle amel olan ulemanın riyâzatları ile meşgul olacak ki nefisine ve ruhuna galip gelebilsin. Zulmânî bütün kuvvetlerin hükümlerinden ve cismânî duyulardan sıyrılması lazım. Ruhuna etki eden meşguliyetlerden ve hayvânî şehvetlerden

soyutlanmadığı müddetçe bu mümkün olmaz. Kişinin doğasında bulunan çirkin sıfatlardan kendini uzak tutması, esfeli safilin ve cehennemın alt derecelerine sürükleyen dünyevi rezilliklerden kendini koruması gerek. Bu (yukarıda) sayılan hususları yerine getirirken şeriatın emirlerini ikame eder, nehyettiklerinden kaçır, bütün işlerinde Sahabe Efendimizin izini takip ve ittiba eder, zaruret dışında dünyalıkları terk eder, dünya ehli ve ona talip olanlarla beraber olmayı terk eder. Dünya muhiplerine karşı uzleti tercih eder, susuzluk ve oruca devam ederek gece seher vaktinde ibadet ve zikrine devam eder. Zaruret dışında konuşmaz. Bütün işlerinde nefsine muhalefet ederek hevasını terk eder. Bütün vakitlerde Cenâb-ı Mevlâ'ya yönelir, mâsiva hallerinden yüz çevirir. İbn Atâullah El- İskenderî buyurdular ki: “Nasıl ki nefsler leziz yemeklerden tat alıyorsa gaflet ve ve hevâ denilen hastalıklardan selamette olan kalpler de aynı şekilde yüksek lezzetlerle nimetlendirilirler”. Bil ki riyâzat ve mücâhedeye devam eden sâlikin ruhu kirlerden, nefsi çirkinliklerden arınır, Allah'a yakınlaşmaya mani olan psikolojik hadiselerden temizlenir. Zihni parıldar, aklı aydınlanır, bütün kuvveleri aydınlığa erişir, duyu organları hidayet üzerine istikamet bulur, kalbi muhabbet ışıltılarıyla parıldar, ruhu da ilâhî nurlarla nurlanır. Bunların ardından nefsinin bilir, Rabbini keyfiyetten uzak müşâhede eder, her halde Rabbi ona tecelli eder. Sonra şunu bil ki kişi, nefsinin daha bedenindeyken bilmemesi, ondan ayrıldığında hiç bilemez ve dolayısıyla da Rabbinin ma'rifetine ulaşamaz. Allah azze ve celle buyuruyor ki: “Ve kim burada (bu dünyada, kalbi) kör olursa, o takdirde o, âhirette de kördür ve yolca en sapık olandır.”²³⁵

Velhasıl, nefsinin bilmek ilim ve hikmetlerin membaı, fazilet ve güzel ahlâkların başı, melekût ahvâlini keşfeden ve ceberût esrarını müşâhede kandil, ilâhî huzura

²³⁵ el-İsrâ,17/72.

ulaştıran basamaklardır. Hiçbir âdemoğlu nefsinin ma’rifetine ulaşmadan vuslata eremez. Nefsinin ma’rifetine ulaşmamış kimseyi de Allah kendine dost edinmez. Sonra bil ki nefsi bilmek aklı istidlal ile olmaz; bilakis o Allah tarafından kulun kalbine ilka olan nur ile elde edilir. Allah bu nuru da ancak apaçık şerâatın ipine sımsıkı bağlı, Ehl-i Sünnet’in eteğine yapışan kişinin kalbine ilka eyler. Bununla beraber yüksek riyâzatlarla ve peş peşe yapacağı mücâhedelerle alçak olan dünya sevgisinden sıyrılarak, kötü sıfatların mahalli olan nefsini tezkiye ederek övölmüş ahlâklara muttasıf olur. Bu sürecin sonunda yüce Allah kulun kalbine indinden bir nur ilka eder, kul ise bu nur sayesinde nefsini, akabinde de Rabbini bilir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Allah kimin gönlünü İslâm’a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir?”²³⁶

Hiçbir zannedici şunu zannetmesin: Dînî ve tasavvufî eserleri okuyup, salih amellerle ve nefis tezkiyesi ile uğraşmadan, bedeni şehevi meşgalelerden soyutlamadan bu ma’rifetin kendinde hâsıl olacağına kanmasın. Keşfin, şuhûdun ve ma’rifetin bu zannediciye açılması ne kadar uzaktır. Bu zan ise hakikatten uzaktır.

şunu bil ki ârif olan meşâyihler nefsi ile cihad etmek isteyenlere demişlerdir ki: “Nefsine karşı cihad etmek istiyorsan ona her hareketinde şerâatın hükmüne bağlanmasını emret. Her adım attığında onu Allah korkusu ile vur ve her nerede olursan ol nefsini Allah’ın kudretine hapsed; ne zaman gaflete düşersen şikâyetini O’na yap, gücünüzün yetmedikleri karşısında bilin ki yüce Allah onu kuşatmıştır. Allah’ın kudretinden size musahhar (sizin istifadenize sunulduysa) kıldıysa O’nun,

²³⁶ Zümer,39/22.

üzerinizdeki nimetlerini anmanızda ve şükretmede size laik olan şükürü yerine getirerek şu ayeti okuyun:

“Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik, diyesiniz.”²³⁷

Ebu'l Hasen Şâzeli Hz. Kaddesellahu Sirrehu'l Aziz buyurdular ki: “Nefsin ölümü ilim ve ma'rifette, Kur'an'a ve Sünnete iktida etmede ortaya çıkar. Allah indindeki yakınlığın en yücesi nefsin arzusunu ve ona hayat kazandıran alakaları kesip ondan kurtulmak ile olur. Kişinin nefesine, Allah'a itaat etmek, zikir, Kur'an tilaveti, kendini zaptetme, iç rahatı(huzur), Kur'an mealini ezberleme, rıza-ı ilâhî için okunan ayetlerinin harflerinin hakkını vermek gibi sayılan bu hallerden daha ağır gelen bir şey yoktur. Allah rızasını kazanmak ihlâsın yeridir. Azimle ihlâsa devam etmek kabule şâyandır. Bu da sıdkın kendisidir. Sırrın (kalpteki latifenin) dünya ve bütün mâsivâdan arınmasıdır. Bu ise niyetin yeridir. Üstadından hikâye ederek şöyle demiştir: “Nefsler üç türdür: Hürriyeti sebebiyle üzerinde satışın vaki olmadığı nefsler, Peygamberlerin nefsleri gibi. Yüceliği sebebiyle satışın vaki olduğu nefsler, mü'minlerin nefsi gibi. Nitekim Allah (c.c) Tevbe suresinde şöyle buyurmuşlardır: “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır”²³⁸ Hasıslığı (kötülüğü) sebebiyle satışın vaki olmadığı nefsler, bunlar da kâfirlerin nefsidir. Sözlerin devamında ise: Nefsimin nefsim karşı menfaatinden ümidi kestim; başkasının nefsim olan faydasından ümidi neden kesmeyeyim ki? Başkası için Allah'a dua ettim; kendi nefsim neden dua etmeyeyim ki? Üstadıma Peygamber Efendimizin “Bir mü'minin nefsinin alçaltıp zelil kılması muvafık değildir” hadis-i

²³⁷ Zuhruf,43/13.

²³⁸ et-Tevbe,9/111.

şerifini sordum.²³⁹ Bana, ‘Hevâsı uğruna nefsinin zelil etmez’ cevabını verdi. İnsanlar arasında en merhametli olan kimse nefsinin merhamet etmeyip başkalarına merhamet edendir. (Nefsinin merhamet etmeyen) sözünden maksat nefsinin sahibini günahlara sürüklemesine izin vermeyip nefsinin dizginleyendir. Amellerden kopan ve müşâhede hakikatlerini tahkik edemeyenin ilacı nedir bilir misiniz sorusuna şu cevabı vermiştir. İlacı dört husustadır:

Birincisi: Kuvvetin ve takatin beraberinde olmadığı halde nefsinin Allah’a arz etmek.

İkincisi: Allah’ın emirlerine beraberinde bir seçenek bulundurmaksızın teslim olmak. Bu saydığımız iki ilaç bâtîndir. Zâhirî olan diğer iki ilaç ise: Âzâları yasaklanan hususlardan men etmek, farzların hukukuna riayet ederek onları yerine getirmek. Bunları yaptıktan sonra sâlik zikir için seccadesini açar ve bütün mâsivâlerden kesilip Allah’ın zikrine yönelir. Allah (c.c) buyurdular ki: “Rabbinin adını zikret, her şeyi bırakıp yalnız O’na yönel.”²⁴⁰

Dördüncü fasıl: Zikrin beyanı hakkındadır

Daha önce de geçtiği üzere Allah Teâlâ insanları ve cinleri O’na ibadet etmeleri ve bilmeleri için yaratmıştır. İbadetlerin çeşitlerini, vakitlerini ve miktarını da beyan etmiştir Yüce Yaratıcı. Ne var ki Allah (c.c.) zikir yapmayı emretmiş ancak vaktini ve miktarını belirtmemiştir. Nitekim Kelam-ı Kadim’de şöyle buyurmuştur: “Ey inananlar! Allah’ı çokça zikredin”²⁴¹

Yine diğer bir ayette ise: “Öyleyse Beni zikredin ki, Ben de sizi anayım.”²⁴²
“Onlar ki, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine (yatar) iken Allah’ı

²³⁹ Tirmizi, *Fiten* 67, h.no: 2255.

²⁴⁰ el-Müzzemmil,73/8.

²⁴¹ el-Ahzâb,33/41.

²⁴² el-Bakara,2/152.

zikrederler.”²⁴³ Allah’ı her halde iken zikrederler. Zira insan bu üç halden de hali olmaz.

“Nihayet namaz bitince, artık yeryüzünde dağılın ve Allah’ın lütfundan (rızkınızı) arayın ve Allah’ı çok zikredin; ta ki kurtuluşa eresiniz!”²⁴⁴ Cuma namazı bittiğinde yeryüzüne ticaret ve işlerinizi görmek için dağılın. Yine ayetin mealinin devamında tefsirciler: “Rızıklarınız için dağılın, zira buradaki emrin manası yasaktan sonra geldiği için ibâha’dır (helal olmasıdır)” demişlerdir.

İbn-i Abbâs (r.anhümâ) bu ayetin tefsirinde şöyle buyurmuşlardır: “Şayet dilersen camiden çık; dilemez isen de çıkma! Veyahut da ikindi namazına kadar namaz kılmaya devam et.”

Yine bu ayetin tefsirinde şu yorumlar yapılmıştır: “Yeryüzünde dağılın” emrinden maksat, dünya işlerine talip olmayı değil de hasta ziyareti, cenazeye katılma, Allah için sevilen bir mümin kardeşi ziyaret etme veya ilim tahsili gibi hususlardır. Bu yoruma göre bu ayetin manası şu şekilde tezahür etmekte: “Allah’ın lütfundan (rızkınızı) arayın”ın muradı “manevî fazilet”tir.

“Ve Allah’ı çokça zikredin” ayeti ise şu şekilde yorumlanmaktadır: Nihayet namaz bitip de meşru ticari faaliyetleri olan alışverişinizi bitirdikten sonra hemen Allah’ı zikretmeye koyulun. “O’ndan gafil olmayın”dan maksat ise, “dil ile O’nu çokça zikredin veyahut O’na çokça itaat edin”dir.

Yine “ta ki kurtuluşa eresiniz!” ayetinin tefsirinde denildi ki: Ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde çokça Allah’ı zikretmedikçe O’nu çok zikretmiş olmazsınız.

²⁴³ Âli İmrân,3/191.

²⁴⁴ el-Cumu’a,62/10.

Bundan da anlaşıldı ki kişinin felâha ermesi ancak çokça zikir ederek umulur. Allah (c.c.) buyurdular: “Müminler muhakkak kurtuluşa ermiştir. Onlar namazlarında huşu (korku ve eziklik) içinde olanlardır.”²⁴⁵

Azalarda huşunun oluşabilmesi, kalbin iç huzuruna (huşuuna) bağlıdır. Kalp ise her daim değişken olduğundan onun sükûneti, itminanı ancak zikredilenin yüceliğini dikkate alarak O’nu çokça zikretmekle olur. Allah (c.c.)’nun buyurduğu gibi: “Evet, bilin ki, ancak Allah’ı anmakla kalpler yatıştır ve huzur bulur.”²⁴⁶

Deylemî’nin Enes (r.a.)’den rivayet ettiği hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuşlardır ki: “Allah’ı zikretmek, kalplere şifadır.”²⁴⁷

Kudsî hadis-i şerifte Allah (c.c.) buyurmuşlardır ki: “Ben kulumun benim hakkımda yaptığı zannına göreyim. O beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim. Eğer o beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zirâ (arşın) yaklaşıyorum, o bana bir zirâ (arşın) yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.”²⁴⁸

Beyhakî’nin İbn-i Ömer (r.anhümâ)’dan rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Dikkat edin! Amellerinizin en hayırlısını, Allah katında en değerlisini, altın ve gümüş dağıtmaktan daha hayırlı ve derecelerinizi daha yükselten, düşmanla karşılaşip sizin onların boyunlarını, onların da sizin boyunlarınızı vurmanızdan daha hayırlı bir şeyi size haber vereyim mi?”

²⁴⁵ el-Mu’minun,40/1-2.

²⁴⁶ Ra’d,13/28.

²⁴⁷ Muhammed Nasreddin el Elbânî, *Sahih ve Daîf el Câmi’ es Sağîr ve Ziyâdetuhu*, Beyrut, el Mektebu’l İslâmî,2010,h.no:6792.

²⁴⁸ Buhârî, *Tevhîd* 50; Müslim, *Zikr*, 2.

Sahabîler: “Bu amel nedir yâ Rasûlallah?” dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): “Zikrullah yani Allah’ı anmaktır.” buyurdu.²⁴⁹

Râmûzu’l-Ehâdis adlı eserde yer aldığına göre, Taberânî, Müslim, Ahmed b. Hanbel’in Ebû Hureyre ve Ebû Saîd’den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Bir topluluk bir yerde toplanıp Allah’ı zikrederlerse, melekler onları kuşatıp çevrelerinde dönüp dolaşır! İlahi rahmet onları kaplar ve üzerlerine sekine iner! Yüce Allah, onları kendi katındaki meleklerle anlatır!”²⁵⁰

Deylemî’nin Nebî (r.a.)’den rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Zikir, Allah Teâlâ’nın büyük bir nimetidir. Şükürünü eda ediniz.”²⁵¹

Şuabu’l-Îmân adlı eserde Beyhakî’nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte: “Hafaza meleklerinin işitmediği zikir, işittiği zikirten yetmiş kat fazladır.” buyrulmuştur.²⁵²

Allah (c.c.) buyurdular ki: “Hem Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve sakın gafillerden olma!”²⁵³

Diğer bir ayette Allah (c.c.) buyurdular ki: “Allah’ı zikretmek ise, elbette (her şeyden) en büyük olandır.”²⁵⁴

Fudayl b. İyâz’dan rivayet edildiğine göre: “Bize ulaşan habere göre Allah (c.c.) buyurdular ki: “Ey Âdemoğlu! Beni sabah namazından sonra bir vakit, ikindi namazından sonra da bir vakit zikret. Bu, ikisi arasındakiler için sana yeterim.”²⁵⁵

²⁴⁹ Tirmizi, *Da’avat* 6/3377; İbn Mâce, *Edeb*,27.

²⁵⁰ Müslim, *Zikir*, 39.

²⁵¹ Ali el Muttakî, *Kenzu’l-Ummâl*, c.1,s.414, h.no:1749; Suyûtî, *Câmiu’l Ehâdis*, hadis no:45086.

²⁵² Beyhakî, *Şuabu’l Îman*,2/83; Ebu Y’ala, *Müsned*, c. 8/182; Deylemî, *Firdevs*, c.2/249.

²⁵³ el-‘Araf,7/205.

²⁵⁴ el-Ankebut,29/45.

²⁵⁵ Müslim, *Zühd*. Ebu Nuaym, *Hilye*,8/213.

Tasavvuf meşâyihî, cehrî veya hafî zikrin hangisinin daha faziletli olduğu hakkında aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları cehrî zikrin, zâkirin kalbi zikre ve manasına karşı ahenk içinde olduğu takdirde daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Zira bu durumda kalp ve lisanın hazzı vardır.

Diğer meşâyih ise yukarıda zikrettiğimiz iki ayete dayanarak, riyâ endişesi ve kalbî gaflet olmadığı için hafî zikrin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Nitekim kalbî gaflet ve riyâ ile lisanın zikri kabul edilmez.

Nesâî ve Taberânî'nin Ebû Ümâme'den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Allah, sadece hâlis niyetle ve kendi rızası için yapılan işleri kabul eder.”²⁵⁶

“İsm-i Celâl” lafzının hafî ve cehrî olarak zikredilmesi hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Yine, “Tehlil/Lâ ilâhe illallâh” zikrini orta seviyede cehrî olarak söylemenin fazilet bakımından daha uygun olduğu hususunda meşâyih ittifak etmiştir. Bu meselenin detayı “Nefy ve İsbât” konusunda ele alınacaktır inşallah.

Taberânî ve Beyhakî'nin Muaz (r.a.)'den rivayet ettiği diğer hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Cennet ehli hiç bir şeye hasret edecek değildir. Yalnız, Allah'ı zikirsiz geçirdikleri vakit üzerine hasret (pişmanlık) çekeceklerdir.”²⁵⁷

Taberânî ve Beyhakî'nin Sehl b. Hanzala'dan rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerifte: “Bir topluluk (Allah'ı) zikretmek üzere toplandıklarında kendilerine

²⁵⁶ Nesâî, *Cihâd*/24.

²⁵⁷ Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi Münzirî, *Terğib ve Terhîb*, Beyrut, Dâru'l Ma'rife, 2008, c.2,s.331.

‘affedilmiş olarak kalkınız; günahlarınız sevaba çevrildi’ denilir de, onlar oradan öyle dağılırlar.”²⁵⁸

Ey akıl sahibi, dil veya kalp ile ya da her ikisiyle O’nun zikrine mani olan meşguliyetleri bil (öğren). Bunu bildikten sonra sana faydası olmayan şeylerle vaktini zayi etme. Maişetini (geçimini) ve ailenin rızkını temin etmekle meşgul isen lisanını ve kalbini O’nun zikri ile meşgul eyle. Zira bütün işlerinde muvaffakiyet ve kuvvet ancak O’ndandır (lâ havle velâ kuvvete illâ billâh). Nefeslerin ise sayılı, her nefesinde ahirete daha çok yaklaşıyor, dünyaya ise uzaklaşıyorsun. Denildiği gibi, Allah’a vasıl olan yollar kulların nefesi adedindedir. Fakat bütün bu yollar kapalıdır. Ancak, Hazreti Muhammed (s.a.v.) Efendimizin izinden gidenler ulaşabilirler. Her ruh sahibi, doğumundan itibaren Allah’a doğru yolculuğa çıkar, nefesleri de adım gibidir. Ölüm yolunda gece-gündüz, uykuda ve uyanıkken eceline doğru seri bir şekilde ilerler. Bunu biliyorsan eğer, sayılı olan nefeslerini nasıl zayi edersin? Kralların hazineleri bile bir nefesi satın alamazken sen ayık ol ve sakın gafillerden olma!

Bir beyitte denildi ki:

“Gecelerin ömrümü eksiltip bana fayda vermeden geçip gitmesi muhakkak ki hüsrânın en büyüğüdür.”

Beşinci fasıl: Tarîkatların kaynakları

Şerîatı garrâya muvâfık, fâsit akidelerden ve çirkin bidatlerden uzak kalmak kaydıyla tarîkatların Allah’a vasıl olduğunu bil.

Tarîkatların kaynakları ikidir:

Birincisi: Sıddıkiyet tarîkatı

²⁵⁸ Mehmed Emre, *Kırk Mevzuda Kırk Hadis Kitabı*, İstanbul, Osmanlı Yayınevi, 1978, No: 14, s. 270; Münâvî, *Feyz’ul Kâdir*, c.5, s. 409; Taberânî, *Evsat*, 434.

Allah Rasûlü (s.a.v), Ebû Bekir Sıddîk (r.a) Efendimize hafî zikri, Sevr mağarasında telkin etmişlerdir.

İkincisi: Haydârîye (Cehriye) tarîkatı

Allah Rasûlü (s.a.v)'in İmam Ali Murteza'ya cehrî olarak telkin ettiği kelime-i tevhîd zikri olan “lâ ilâhe illâllâh” esmasıdır. Gümüşhânevî “*Câmiu'l Usul*” adlı eserinin 69. sayfasında geçtiği üzere bütün meşrepler bu iki tarîkattan şubelere ayrılmıştır. Yine aynı eserde özeti olan şu sözlere yer verilmiştir. “Her ne kadar da tarîkatların Allah'a vuslat yolunda seviyeleri bir olsa da yakınlık açısından O'na vasıl olmada dereceleri farklıdır. Tevhit derecelerinde en üstün olan dereceye ulaştıran, tarîkatlar arasında vuslat yolunda en yakın olanı ve sâlike en kolay yol ise Nakşibendî yoludur. Allah ‘sır’ ehlinin kudsiyetini artırsın. Zira Nakşîlik yolu tasarruf ve sülûktan önce cezbe üzerine kuruludur. Bu cezbe ise Peygamber varisi olan bir mürşidden aktarılır. O Rasul ki, bir sözünde şöyle buyurmuştur: “Allah gönlüme ne verdi ise Ebu Bekir'in gönlüne aktardım, çünkü o bu bağın vasıtası ve bu şânın kurucusudur.”²⁵⁹

Nakşîlik yolu, Sünnet'e ittiba, bidatten sakınma, azimetlere tutunma, kötülükleri terk, güzel ahlak ve faziletlerle bezenme üzerine kuruludur.

Hikem-i Atâiyye eserinin bazı şerhlerinde denilmiştir ki: “Sâlikler iki kısma ayrılır.

Cezbe ehli olan sâlik

Sülûk ehli olup meczup olan.”

Eserlerinin vücudu ile isimlerinin vücutlarına ve isimlerinin vücutları ile vasıflarının sübûtuna ve vasıflarının sübûtlarıyla mukaddes zâtının varlığına delâlet eyledi. Çünkü kendi başına vasfın kaim olması imkânsızdır. Cezbe erbâbına Mukaddes

²⁵⁹ Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılammıştır.

Zâtının kemâlini keşfeder. Sonra sıfatlarının müşahedesine döndürür. Sonra isimleriyle ilgilendirmek için çevirir. Sonra eserlerinin müşâhedesine reddeder. Sâlikler ise bunun aksinedir.

Şu hâlde sâliklerin nihâyetleri meczupların bidâyetleri ve sâliklerin bidâyetleri meczupların nihâyetleridir. Lâkin bu bir mânâda demek değildir. Olabilir ki biri çıkarken ve biri inerken yolda mülâki olurlar.

Allahu Teâlâ'nın yakınlığına mahsus kulları, sâlikler ve meczuplar olarak iki kısma ayrılırlar:

Sâliklerin şanı, eşya ile Allah'a istidlâl etmektir. Bunlar:

ما رأينا شيئاً الا ورأينا الله بعده

“Her neyi gördük ise sonrasında Allah’ı gördük.” yahut başka türlü bir deyiş ile: “Her neyi gördük ise ondan sonra ancak Allah’ı görmediğimiz hiçbir şeyi görmedik!” diyenlerdir.

Meczupların şanı ise Allah’ın varlığı ile eşyaya istidlâl demektir ve bunlar:

ما رأينا شيا الا ورأينا الله قبله

“Hiçbir şey görmedik ki mutlaka Allah’ı ondan önce görmüş olmayalım.” diyenlerdir. Delilin daima medlulden pek açık olduğu şüphesizdir.

Sâliklere ilk önce zâhir olan eserlerdir. Bunlarla esmaya ve esma ile sifata ve sıfat ile Mukaddes Zât’ın varlığına istidlâl ettiler.

Bunların hâlleri aşağıdan yukarıya doğru uruc ve terakkidir.

Meczuplara ilk önce Mukaddes Zâtın kemâli belirtilerek sıfatın müşahedesine döndürürler ve oradan esmâ ile teallük için geri döndürülürler. Sonra eserlerin müşahedesine indirilirler.

Bu minval üzere hâlleri yukarıdan aşağıya tedelli ve tenezzül oluyor.

Birincisi, (yani sâlik), eserleri müşahede ederek esmalara istidlal getirir, esmalar ile evsâfin sübûtuna, evsâfin sübûtu ile zâtın varlığına delil getirir. Vasfin kendisi ile kaim olması imkânsızdır ve bu durum umumiyetle de böyledir. Kur'an ve Sünnet'te buna çokça işaret edilmiştir. Allah (c.c) buyurdu ki : “Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ihtilâfında (ard arda gelmesinde, istikametli) akıl sâhipleri için elbette deliller vardır”.²⁶⁰

İkincisi: (yani meczup) ise; ilk başta zâtı müşahede eder ve istidadının liyâkatine göre kendisine keşifler açılır. Ardından sıfatları müşâhede ederek esmâlara rücu eder. Bundan sonra eserleri müşâhede eder. Bu sâlikin durumu birincisinin durumunun tam aksidir. Meczub sâlikin varacağı son nokta sülûk edip cezbeyle varanın başladığı ilk noktadır. İkisinin durumu birbirinden farklıdır. Sülûk edip cezbe ehli olanın muradı eşyayı Allah için görmek; cezbe ehli olanın ise eşyayı Allah'ta görmektir. İkincisinin durumu evvelkinden daha üstündür. Zira birinci matlubuna varmak ile beraber mürşid olamaz.

İmâm-ı Rabbânî buyurdular ki: “Bu yolun hususiyetlerinden birisi de cezbenin sülûktan önce gelmesidir ve bu yolda seyr u sülûkun birçok tarîkatın hilafına âlem-i halktan olmayıp emr âleminden başlamasıdır. Yine bu yolda seyr u sülûk'ta mesafe kat etme cezbe basamakları arasına gizlenmiştir. Âlem-i halkın seyri, emr âleminin seyrinde yürümektedir.”

Şâhî Nakşibend buyurdular ki: “ Yolumuz en yakın yoldur”. Yine diğer bir sözünde: Ubeydullah Ahrâr'dan, “*Reşahât*” adlı eserde geçen bir rivayette “Duamda Allah'tan vuslata götüren bir yol istedim, fazlı ile duamı kabul buyurdu” demiştir.

Altıncı fasıl: Nakşibendiyye yolunun îtikâdı ve temeli

²⁶⁰ Âli İmrân,3/190.

Ey talip, bil ki; ma'rifetullahı elde etmek için Allah bizi ve sizi muvaffak kılsın. Nakşibendiyye sâdâtının îtikatları Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat îtikadıdır. Yolun temeli ise şerîat-ı mutaharranın hükümlerini muhafaza etmektir. İmâm-ı Rabbânî, şerîatın riayeti (gözetilmesi hususunda) buyurdular ki: “Bil ki şerîatın edeplerinden bir edebi gözetmek ve tenzihi olsa bile bir mekruhtan sakınmak, zikirden, tefekkürden, murâkabe ve teveccüh gibi amellerden mertebece üstündür.” Evet, sâlik bu hususları şerîata riayet etmekle beraber elde ettiyse büyük bir kazanç elde etmiştir. Kulluğun devamı olmadan bu hususlar hâsıl olmaz. İnsanın yaratılışından maksat kulluk vazifelerini eda etmektir. Bidayetteki aşk ve muhabbet sâlikin kalbini mâsivâdan kesmek, O'na götüren maksatları elde etmek ve kulluk makamının elde edilmesi içindir. Sâlikin, Allah'a hakiki manada kul olabilmesi ancak mâsivâdan kurtulmasıyla gerçekleşir. Aşk ve muhabbet mâsivâdan kurtulmak için bir vesiledir. Bu sebeptendir ki velâyetin nihai mertebeleri kulluktur. Velâyet dereceleri arasında kulluk mertebesinden daha yüksek bir mertebe yoktur. Velâyetin devamı ibadetlerin devamlılığı olmaksızın düşünülemez. Kulluk, mâsivâdan kurtulup her daim Hakk ile beraber olmaktan ibarettir. Bu büyük saadete nailiyet, ilâhî cezbe olmaksızın elde edilemez. Cezbenin husûlü de ancak seyr u sülûk'u cezbe ile bitirmiş kâmil bir şeyhin sohbetine iştirak etmek ile gerçekleşir.

Yedinci fasıl: Mürşide bağlılığın lüzumu (gerekliliği)

Bil ki ârif billah Şeyh Ebu Ali Ed-Dekkâk buyurdular ki: “Kendi kendine yetişen bir ağaç meyve vermez, vermiş olsa bile o meyvenin bir lezzeti olmaz. Allah (c.c)'ın sünneti olan sebep yani aşılama mutlaka gereklidir. Nasıl doğum ve üreme bir anne ve baba olmadan gerçekleşmiyorsa; aynı şekilde manevî doğumda da sebep olan bir mürebbi (mürşid) de gereklidir.”

Ey Allah'ı tanımak isteyen, bilesin ki Nakşibendî büyüklerinin îtikadı, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat îtikadıdır. Yani, Peygamberimizin sünnetine sarılanların inancıdır. Bu tarîkatın temeli, Rasûlullah'ın tertemiz şerîatının hükümlerini yaşamak, hayatında tatbik etmektir.

Bu yoldaki büyüklerimizden ikinci bin yılın müceddidi İmâm-ı Rabbânî, seriat ahkâmına sarılmak konusunda buyurmuşlardır ki: “Âdaptan bir edebi dahi muhafaza etmek, mekruhlardan tenzîhî bile olsa bir mekruhu terk etmek; zikirden, tefekkürden, murâkabe ve teveccühden çok daha efdaldır.”

Evet, bütün bu zikir, fikir, murâkabe ve teveccüh, şerîat-ı mutahharanın ahkâmına riâyetle beraber bir kimsede toplanırsa nur üstüne nurdur. O kimse hakikaten büyük bir kurtuluşa ermiştir. Ama bu da insanın yaratılış gayesi olan ibâdet ve ubudiyyete ihlâsla devam etmeksizin asla gerçekleşmez. İnsanın aşk ve muhabbet sahibi olması asıl maksatlardan olmayıp ubudiyyet makamına vâsıl olmak için vesiledir. Bunun için insan mâsivâdan, yani Allah'tan başka her şeyden alâkasını kesmedikçe Allah'a gerçekten kul oldum diyemez. Bu yolda aşk ve muhabbet sahibi olması, kulun mâsivâdan alâkasını kesmesine vesiledir. Onun içindir ki ubudiyyet, velâyet mertebelerinin en yükseğidir. Velâyet dereceleri içinde ubûdiyyetten, yani Allah'a şartınca kul olmaktan daha yüksek bir makam yoktur. Bu makamdan düşmemenin tek şartı da ibâdete ihlâsla devam etmektir.

İbadet, insana her an kendini Allah'ın huzurunda bilme şuurunu kazandırmak içindir. Bu sebeple kulun tam istifade edebilmesi için ibâdet anında Allah'tan gayriyle alâkasını kesmesi ve Allah'ın huzurunda olmanın ürpertisini duyması lâzımdır. Bu büyük saadet de, Allah'ın lûtfu ile kulun kalbinde ibadet şevkinin bulunmasıyla

kazanılır. Bunu kazanmak için de en sağlam yol, o aşka sahip bir kâmil şeyhin sohbetine devam etmektir.

Bu konuda, Şeyh Ebû Ali ed-Dekkak demiştir ki: “Kendi başına biten ağacın meyvesi olmaz. Sünnetullah, yani Allah’ın değişmez kanunu her şeyi bir sebebe bağlamak üzere devam edip gitmektedir. Nasıl ki baba ve ana olmadan çocuk dünyaya gelmiyorsa, bir kâmil mürşidin terbiyesine girmeden yeni bir âleme doğuşta birçok özürler, sürçmeler ve yıkılmalar olabilir.”

“Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn-i Arabî, “ *Fütûhât-i Mekkiyye*”sinde, insanın “kâmil ve mükemmil bir şeyhe bağlanmasını zarûri ve mecbûri” görmüş ve “ Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır ” demiştir.

“*el-Hadîkatü’n Nediyye*” kitabında der ki: “İlâhî bir cezbe sayesinde selim bir kalbi olmayan herkese, bâtin ilmini, bu yolda insanı kurtuluşa ve helâka götüren şeyleri, seyr u sülûkun âdâbını ve muâmelatını öğrenmek farzdır.”

Gerçi ilâhî cezbe, ledünnî ilim ve kutsî bir fitratla kalb-i selime sahip olanlar da vardır. Ama bunlar nâdirdir. Dinin hükümleri ise istisnâlara göre değil, bütün insanların durumlarına göre konulmuştur.

Zâhir ilmi tahsil etmek, insanı bâtin ilmini tahsil etmekten müstağnî kılmaz. Yani zâhir ilmi tahsil eden, bâtin ilmine ihtiyacı olmadığını söyleyemez. Evvelkilerden ve sonrakilerden birçok büyük âlimler zâhir ilminden sonra bâtin ilmini, terbiye ve hizmet yoluyla tahsilin zaruretiye inanmışlar ve bu yolun sâlikleri olmuşlardır.

Meselâ: Hanefî imanlarından: İbn-i Hümmam, İbn-i Şiblî, Şürunbilâlî, Hayreddin Remlî, Hamevî ve emsali...

Şafîî imamlarından: Sultânu'l Ulemâ İzz'übn-ü Abdisselâm, İmâm-ı Gazâlî, Tâcuddin Subkî, İmam Suyûtî, Şeyhülislâm kâdi Zekkeriyyâ, Allâme Şihâb, İbni Hacer el-Heytemî ve emsali...

Malikî imamlarından: Ebu'l Hasen Şâzelî ve halifesi Şeyh Ebu'l-Abbas el-Mursî, onun halifesi Şeyh İbn-i Atâullah el-İskenderî, İbn-i Ebî Hamze, Nâsiruddin el-Likânî, muhakkik âlim Ahmed ez-Zerruk el-Berlesi ve emsali...

Hanbelî imamlarından: Şeyh Abdulkadir el-Ciylî, Şeyhu'l İslâm Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Şeyh İbnü'l-Buhârî el-Fütûhî ve emsali...

Bütün bu büyük âlimler, zâhirî ilimlerle meşgul olup onları tahsil ettikten sonra bâtinî ilimlerini ehillerinden; sohbet, hizmet, seyr u sülûk, husn-i îtikad, ihlâs, rezâili terk ve fazîletlerle ziynetlenmek suretiyle tahsil ettiler ve hayrın en büyüklerine nâil oldular.

Rivayet olunduğuna göre bir âlim şöyle anlatır: Yüzlerinde hayır açıkça görülen bir cemaat içinde İmam Gazzâlî' yi gördüm. Üzerinde yamalı bir elbise ve elinde bir ibrik vardı. Kendisine dedim ki: “Ey imam, Bağdat medreselerinde ders vermen bundan daha iyi değil miydi?” Bana derin derin bakti ve dedi ki: “Saadet dolunayı, müridlik feleğinde doğunca akıl güneşi vuslat yolunu gösterdiği için böyle yaptım.”

Şerîat ve tarîkat ilimlerinde büyük bir âlim olan İmam Şa'rânî, “*Meşâriku'l Envâri'l-Kudsiyye*” kitabında der ki: “Bütün tarîkat ehilleri, insanı Allah'ın huzuruna kalp huzuruyla çıkmaktan alıkoyan kötü sıfatlardan kurtulma yolunu gösterecek bir kâmil mürşide bağlanmanın zarûri olduğunda ittifak etmişlerdir.”

Fakat insanın bağlandığı mürşidin âlim, ârif, kemâle ermiş ve kemâle erdirmeye ehil bir mürşid olması lâzımdır. Huzurla namaz kılmayı insana bu mürşid öğretecektir.

Bâtın hastalıklarının ilacı; dünya sevgisinden, kibirden, kendini beğenmekten, riyâkarlıktan, insanlara kin beslemekten, hasetten, düşmanlıktan, ikiyüzlülükten ve bunlar gibi kötü huylardan temizlenmektir.

Bunların hepsi de Peygamber Efendimizin hadîs-i şeriflerinde birer birer beyan edilmiş ve bu gibi kötü huylara tutulanların ve kurtulamayanların azaplarının ağır olduğu haber verilmiştir. Bu kötü hasletlerden kendisini terbiye yoluyla kurtaracak bir mürşid-i kâmile bağlı olmayanlar, dolaylı olarak Allah'ı ve Resûlünü saymamış olurlar. Çünkü bir mürşidin terbiyesine girmeyen kimse, bu kötü hasletlerden kurtulamaz. İsterse yüzlerce kitabı ezbere bilsin.

Böyle bir kimse, tıbbâ dâir bir kitap ezberleyip de hangi ilâcın hangi hastalık için ve ne zaman tatbik edileceğini bilmeyen kimse gibidir. Bu kimse bu kitabı ders olarak da okutabilir. Bunu duyup da işin gerçeğini bilmeyenler: “Bu adam ne büyük bir tabip imiş!” derler. Fakat bir hasta ona halini anlatıp, tutulduğu hastalığın adını ve çaresini sorsa, tabipliğin sadece kitabını ezberleyen o adam, bunun cevabını veremeyeceği gibi bir ilaç da yapamayacaktır. O zaman böyle bir adama müracaatta bulunan hasta “ Bu adamın tabiblikden haberi yok!” diyecektir.

Bunun için ey mümin kardeşim! Bu tavsiyeye kulak ver ve bir kâmil mürşidin terbiyesine gir!

Sakin ola ki Kur'an'ın ve Sünnet'in ruhuna uymayan bir yola sûfiyyenin yoludur demeyesin! Çünkü Kur'an'ın ve Sünnet'in kabul etmediği yol, küfür yoludur. Bizim yolumuz ise tamamen ahlâk-ı Muhammediyyeyi yani Rasûllah'ın yüksek ahlakını yaşamak ve bütün hayatımızı Kur'an'ın emirlerine ve Rasûlullah'ın sünnetlerine göre düzenlemektir. “İmâm-ı Rabbanî Ahmed-i Fârûkî (r.a.) demiş ki: “Ben seyr-i rûhanîde kat-ı merâtib ederken, tabakât-ı evliyâ içinde en parlak, en haşmetli, en letâfetli, en

emniyetli; Sünnet-i Seniye'ye ittibatı, esas-ı tarikat ittihaz edenleri gördüm. Hatta o tabakanın âmî evliyâları, sâir tabakatın has velilerinden daha muhteşem görünüyordu.” Evet, Müceddid-i Elf-i Sâni İmâm-ı Rabbanî hak söylüyor. Sünnet-i Seniyye'yi esas tutan, Habibullah'ın zıllı altında makam-ı mahbubiyete mazhardır.”

İmam Şa'rânî yine bu kitabında şöyle demektedir: “Rasûllah (s.a.v) Efendimiz, amel etmediğimiz ilimle kendimizi aldatmamak üzere bizden söz almıştır. Bugün insanların pek çoğu ise amelsiz ilimle kendilerini aldatmaktadırlar. Hâlbuki salih selefimiz, yani dine sözleriyle ve amelleriyle bağlı geçmişlerimiz böyle değillerdi. Bu ahde sâdik kalmak isteyen bu yola girmesi lazımdır. Bu yolculukta, istenen maksada tehlikesiz ulaşabilmek için bir kâmil mürşide ihtiyaç vardır. Böylece mürşidi onu Allah'ın izni ve tevfiği ile murâkebe derecelerine ulaştıracak, terbiyesiyle ilâhi haşyeti kalbinde duyuracaktır. İlmiyle âmil olan âlimler böyle yapmışlar ve böyle yapılmasını tavsiye etmişlerdir.”

Şeyhulislâm Zekeriyâ el-Ensârî der ki: “Ehlullah ile bir araya gelmeyen fakih, katıksız kuru ekmek gibidir.”

Aliyyü'l Havvâs şöyle der: “İlim öğrenmek isteyen, kâmil bir şeyhe bağlanmadıkça kemale eremez. Çünkü böyle bir kimseyi ilmi mağrur edecek, bu aldanışı ise gözüne birçok hakikatleri perdeleyecek ve göstermeyecektir. Kâmil mürşide bağlı olduğu takdirde ise, onu bu büyüklenmelerden ve nefsinin tuzaklarından kurtaracak, doğru yolu gösterecektir. Tarikat ehilleriyle beraber yola girmeyen bir kimse her bir işini birbirine karıştıracak, ilimsiz amel davasında bulunacak, aslımı bilmeden yaptığı yanlış ameli doğru yapıyorum diye iddiaya kalkışacak, kendisine “ibadetin az” diyene karşı nefsi kabarcak, kendine ikazda bulunanı bir sürü hatâlarla ithama kalkışacaktır. Bu sözümde şüphesi olan varsa tecrübe edebilir.”

Ey kardeşim! Bu sebeple bir kâmil şeyhin terbiyesi altında yola koyul, ona hizmet et. Cefasına ve seni kendinden uzak kılıp hasret çektirmesine sabret! O senin kendi hareketlerine ve amellerine dikkat etmeni, hayatına bir çekidüzen vermeni ister.

Bu senin için büyük bir dönüşür. Fakat bu yolculukta dünyevî işler mazeret gösterilirse maksuda ulaşılmaz. Kalbinle Allah'a dönmen lazım. İlmin kendine has bir büyüklüğü, insana verdiği bir gururu vardır. Nefs de hileleri ve tuzaklarıyla bunu beklemektedir. Nice büyük âlimler zâhirî ilimlerine aldanarak bu gizli tehlikeleri görmemişler, birçokları yıkılıp gitmişlerdir. Henüz ilim tahsili çağında olanlar ise bu tuzaklardan mürşidsiz nasıl geçebileceklerdir? “Allah, dilediğini doğru yola ulaştırır.”²⁶¹ İmâm-ı Şa'rânî sözlerin devamında : “Sakin ola ki, tasavvuf ve tarîkat Kur'an'da ve Sünnette geçmemiştir deme! Zira böyle söylemek küfürdür. Tasavvufun dokusu, arışı (çözgüsü) tamamı Muhammedi ahlakıdır”.

Arif-i billah imam Muhammed Behâeddîn buyurdular ki: “Her kim yolumuz ve tarikatımızdan yüz çevirir ise dîni tehlikeye girmiştir. Zira bu yolun temeli tasarruf (seyr u sülûk) ve yukarıda anlatılan cezbenin üzerine kurulur.”

İmâm-ı Rabbânî buyurdular ki: “Nakşibendiyye yolunun büyükleri sünnete mutâbaata (takip) tam bağlıdır. Azimet ile amel etmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlılık ve tercih ile beraber eğer haller ve vecidler yaşadysalar da bunun büyük bir nimet olduğunu anlamışlardır. Bununla beraber kendilerinde fütur (gevşeklik) gördükleri zaman bunun kendi kusurlarından ve noksanlıklarından kaynaklandığını bilirler, bunun için istiğfar ederler ve kalplerin tezkiyesi için çalışırlar. Bu zerafetli (güzel) yol kıymetli bir mücevher gibidir. Değerini de ancak adaletli, güvenilir ve mahir bir kimse bilebilir. Nasıl olmasın ki, bu yolun kurucusu, tertip edip düzenleyeni

²⁶¹ el-Bakara,2/213.

Peygamberlerden sonra en faziletli insan olan Ebu Bekir (r.a) Efendimizdir. O Efendimiz ki bidayetinin nihayeti (sonu) olmayan bu yolu olgun nazar, açık keşif ve nakil ile kurmuştur. Bu yol tarikatların anası, sır ve hakikatlerin madenidir. Zira bu yol, şatahât, raks, safsata dinlemeler ve zırvalama gibi hallerden uzaktır. Cühela mutasavvıfların bulanık hallerinden selamette olması ve süslü yamalı elbiseler giyinmek gibi hallerinden âridir. Sünneti Seniyye’ye bezenmesi, ilmin galebe çalması ve takipçileri tarafından buna uyulması bu yolun hususiyetlerinden bazılarıdır. Bu yol ulemaca kabul görmüş ve faziletini uzakta ve yakında olan ulema ikrar etmiştir.”

Sekizinci fasıl: Tarikatın (yolun) âdâbı

Bil ki tarikatın yolu ve edebi vardır. Edep ise: Eşyayı yerli yerine koymaktır. Diğer bir tanım da denildi ki; iyi ve uygun olan şeylerle beraber olmaktır edep. Havas ehli ise tanımında şöyle dediler: Edeplerin çoğu kalblerin temizliğinde, “sır” ların gözetiminde, ahitlere vefâ (sözlere bağlı kalmada), vakti (zamanı) muhafaza etmede ve yakınlık yollarında talip olduğun hususlarda güzel edeb ile uyum içinde olmandadır.

Yine bil ki yolumuz baştan aşağı edeptir. Edebi olmayanın da tarikatı yoktur. Kendinin edebli biri olduğuna inanman büyük bir hata, cehalet ve nefsinin senin üzerinde bir hilesidir. Edep: Kurtuluş gemisidir, kişi cahil olup ona binse de necât eder (kurtulur). İlim sahibi olduğu halde ona binmese helak olur. Denildi ki: Vuslata eren erdiyse de edeb ile ermiştir; ondan mahrum olduysa da edebi terk ettiği için olmuştur.

Bir beyitte denildi ki:

Kişinin edebi et ve kan gibidir, her kim bunlara sahipse salih olur (düzelir)

Edebli bir kimseyi bin cahil ile tartarsan edeb sahibi kişi ağır gelir

Tasavvufî tarikatların yolları ve edebleri şeriatın ta kendisidir. Lakin bununla beraber tasavvuf ehli zâhirî ve bâtinî edep ile amel ederek felâha (kurtuluşa)

ermişlerdir. Bazı fukahâ ise şerîatın zâhiri ile iktifâ edip terakkîden mahrum bırakılıp şerîatın esrarından da perdelenmişlerdir. Şunu bil ki zâhir ve bâtın her ikisi de aynı şeylerdir. Zira bâtın: zâhirin bâtınıdır (içidir). Zâhirin bâtınısız olmayacağı gibi, tarîkat ve hakikat da şerîatsız olamaz. Fâtiha suresinde geçtiği gibi: “(Rabbimiz!) Ancak sana ibâdet ederiz” ayetinde şerîatın muhafazası “ve ancak senden yardım dileriz” ayetinde hakikatin ikrarı vardır. Şerîata, kulluğa ve hakikate bağlılık Rabb’lığı müşahede ettirir. Hakikate bağlı olmayan her şerîat makbul olmaz; keza her hakikat şerîata bağlı olmaz ise bir getirisi olmaz, yani hakiki değildir. Şerîat ve hakikat her ikisi aynı şeylerdir. Zira hakikatten murad: Şerîatın hakikatidir. Hiçbir mü’mine şerîattan kopması ebediyen caiz olmaz. Şerîata muhalif kendisine bir keşif açılırsa keşfine iltifat (itibar) edilmez. Zira keşifte hata olma ihtimali vardır lakin şerîatta yoktur. Bazı insanlar hakikatin şerîattan farklı olduğunu zannederler. Bu zan ise hem doğru değil hem de apaçık bir hatadır.

Deylemî’nin Hz. Ali (k.v) Efendimizden rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurmuşlardır ki: “Bâtın ilmi, Allahü Teâlâ’nın esrarından bir sır, hikmetlerinden bir hikmettir. Allah onu kullarından dilediğinin kalbine bırakır.”²⁶²

Bu sır ise şerîatın hakikatine muttali olmaktır. Ancak bu sırrın kalpte nur olarak zuhur etmesi o kalbin mezmum (yerilmiş) olan sıfatlardan temizlendiğinde gerçekleşir. Bu ise Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in kastettiği sır ildir. Bir hadis-i şerifte “Öyle ilimler vardır ki çok gizlidir. Bunları, ancak marifet sahipleri bilir.” “Öyle ilimler vardır ki gizli hazine gibidir. Onu ancak aziz ve celil olan Allah’ı yakinen

²⁶² Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, *Râmuzu’l Ehâdis*, İstanbul, Gonca Yayınevi,2015, hadis no: 3925.

tanıyan marifet ehli âlimler bilir. Onlar bu ilimlerden bahsettiklerinde, yüce Allah'tan gafil kimseler bu ilimleri inkâr ederler.²⁶³

Bazı arifler dediler ki: Her kimde iki haslet bulunursa o kimseye bu sırların hiçbirisi açılmaz. O iki hasletler ise bid'at ve küfürdür. Ve her kim dünya sevgisi ve hevâsında ısrar ediyorsa o kimse tahkik ehli olamaz. *Râmûz* adlı eserde biraz ziyade ile bu şekilde geçmektedir.

Enes b. Mâlik (r.a)'dan rivayet edilen diğer bir hadis-i şerifte Efendimiz: “Âlimlerle otur kalk, onlarla diz dize otur. Zira yeryüzü göğün yağışıyla hayat bulduğu gibi aziz ve celil olan Allah da ölmüş olan kalpleri hikmet nuruyla ihya eder” buyurmaktadır.²⁶⁴

İbn-i Hibban'ın “*Ravdatu'l Ukale*” adlı eserinde geçen bir diğer hadis-i şerifte Efendimiz: “Büyüklerle oturun, âlimlere sorun ve hikmet ehli ile beraber olun!” buyurmaktadır.²⁶⁵

Hadis-i şerifte “âlimler” kelimesinin muradı: İhlâs sahibi olup amel eden âlimlerdir. Zira yüce Allah (c.c) buyurdular ki: “Kulları içinde Allah'dan ancak âlimler korkar.”²⁶⁶

Her kim Allah'tan haşyet duyarsa amelinde ihlâslı olur; yine o kimse ki O'ndan haşyet duymaz ise ulemâ arasında sayılmaz.

Haşyet ise kalbin elem duyup gelecekte hoşlanılmayan bir durumun vuku bulabileceğinden korkmasıdır. Bu haşyet durumu bazen kulun çokça günah işlemesinden bazen de ma'rifetullah ve O'nun heybeti neticesinde ortaya çıkar.

²⁶³ Deylemî, *Firdevsü'l Ahbâr*, hadis no: 802.

²⁶⁴ Rivayetlerde Hz. Lokman'ın oğluna nasihati olarak geçmektedir. (çev) Şemseddin Muhammed Es Sehâvî, *Makasidu'l Hasene Fîmâ İştehere Ale'l Elsine*, Beyrut, Dâru'l Kitabi'l Arabi, 1985, h. no:351.

²⁶⁵ Taberânî Cuheyfe'den bu lafız ile rivayet etmiştir.

²⁶⁶ el-Fâtır, 35/28.

Nebilerin haşyeti ise bu türdendir. Bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurmuşlardır ki: “Bildiği ile amel eden kimseye yüce Allah bilmediğini öğretir”.²⁶⁷

Kendisine ihtiyaç duyulan ilimler dördtür:

1. Zât ve sıfatlar ilmi olan akâid ilmi.
2. Fıkıh, fetva, tefsir ve hadis ilimleri.
3. Âdap ve muamelâtta cereyan eden haller ve güncel meseleler ilmi.
4. Haller ve menziller ilmi ve onun etrafında cereyan eden meseleler. Bu ilimde

ise tasavvuf erbâbı ihtisas sahibi olmuştur. İnsanların önünde iki yol vardır. Birinci yol, Hakk’ın evvel emirden ru’yeti (yolun başında) ve bu yolda amel ederek ona meyletmektir ki bu yol ise Şâzeliyye, Nakşibendiyye ve bu yola benzer diğer tarîkatların metodudur.

İkinci yol olan nefsin ru’yeti, Hakk’ın ona muttali olduğunu bilmesi ve bu yönde amel etmesi metodu ise; Gazâlî, Sühreverdî ve onların yolundan gidenlerin yoludur. Bütün yollar ise şu hadis-i şerife dayanır: Efendimiz (s.a.v.)’ın ihsan kelimesini açıklarken “Allah Teâlâ’ya sanki O’nu görüyormuş gibi ibadet etmendir.”²⁶⁸ Bu hadis birinci yola işaret ediyor. “Eğer sen onu görmüyorsan, şüphesiz ki O seni görüyor.” Hadisin bu kısmında ise ikinci yola işaret vardır.

İlim üzerine kurulu olup onunla iştiğal edip nefsin tedavisi ile uğraşan bu tarîkata “Burhan yolu” adı verilir. Zira hiç kimsenin bu yola ta’n (itiraz) etmesi veya dalaletin (sapkınlığın) bulaşması söz konusu değildir. Bu terbiye metoduna ancak büyük ve seçkin kişiler güç yetirebilir. Avam kişinin seyr u sülûküne gelince şayet o kimse dinine güvendiği bir âlimden îtikâdını sıhhatli bir şekilde öğrenir; gönlüne şifa olacak halini sual eder, nefsi de huzur bulur; haline dikkat ederek takva ve istikamete gücü

²⁶⁷ Ebu Nuaym, *Hilyetü’l Evliyâ ve Tabakâtu’l Esfîyâ*, c.10,s.14-15.

²⁶⁸ Buhârî, *İman*,50; Müslim, *İman*,9.

yettiğince bağı kalır, bununla beraber yorum ve ihtimal dâhilinde olan meselelere girmez, mezhep imamı dışında başka imamlara uymaz, lakin dört mezhebi bir anda cem etmeden hepsine riayet eder ise bu yolda ilerler. Sonra ise bütün hallerinde bunların hepsini tecrübe etmiş nasihatçi bir şeyh veya salih dostun nasihatlerine uyar. Tutunması gerektiği bütün işlere tutunur ve diğerlerini bırakır.

Daha önce de geçtiği üzere Nakşibendiyye tarikatının usulleri Ehl-i sünnet îtikâdına tutunmak,

Ruhsatları terk etmek,

Azîmetlere tutunmak,

Murâkabe haline devam etmek,

Allah'a yönelmek,

Dünya süsünden yüz çevirmek,

Bütün mâsivâdan kurtulmak,

Huzuru ilâhî melekesini kesbedebilmek,

Celvette halvet (toplum içinde uzleti ve halveti yaşamak) bununla birlikte dînî ilimlerde hem istifade hem de fayda vermek,

Halkın giyindiği kıyafeti giyinmek,

Zikri hafî yapmak,

Nefesleri alıp verirken kalbin Allah'tan gafil olmaması için tutmak,

Yüce ahlak sahibi Peygamber Efendimiz (s.a.v) ahlakı ile ahlaklanmak üzerine kuruludur.

Bu yolun şartlarına gelince:

Sahih bir îtikad ve sâdık tevbe.

Hak sahipleri ile helalleşme ve onlara haklarını iade etmek.

Husumet ettiğimiz kişilerin gönlünü alıp onları razı etmek.

Bütün işlerde sünnet-i senniyye'nin adabına tam riayet etmek.

Şeriatın sahih olan amellerini titizlikle yerine getirmek.

Bütün münker ve bid'at olan (sonradan dine dâhil edilen) amellerden ehemmiyetle sakınmak. Hevâ ve mezmum (yerilmiş) olan amellerden uzaklaşmak bu yolun şartlarıdır.

Hz. Ali (k.v) şöyle demiştir: “Allah'ın, Resûlullah'ın ve Allah dostlarının sünneti üzerine olmayan kimse, gerçekte hiçbir şeye sahip değildir.”

“ Allah'ın sünneti nedir?” denildi.

“ Sırrı gizlemektir” cevabını verdi.

“Rasûlullah'ın sünneti nedir?” denildi.

“İnsanlar arasında güzel ahlak ile idare yolunu bulmaktır” dedi.

“ Allah'ın dostlarının sünneti nedir?” denildi.

“İnsanların eziyetlerine katlanmaktır”.

Bu yolun üç ameli vardır

1. Her kim ahireti için çalışırsa Allah onun dünya işlerini yola koyar.
2. Her kim sırrını (kalbini) güzel eyler ise Allah da onun dışını güzel eyler.
3. Ve her kim Allah ile arasını düzeltirse Allah da onu ve insanlar ile arasını düzeltir.

Yine bu yolun üç hasleti (sıfatı) vardır

1. Belaya sabır
2. Bolluğa şükür
3. Ve kazaya rıza...

Bu yolun zâhiri ve bâtinî tahâreti vardır.

Bâtın olan tahâret ise kalbin hırs, hased, kin, kibir ve benzeri yerilmiş ahlâklardan temizlenmesidir.

Zâhirî olan tahâret ise beden, kıyafetin ve mekânın temizliğidir.

Bu yolun huzuru (iç rahatı) vardır.

Zikirde ve sâir amellerde, mutlaka gerekli olan huzuru kalp yani Allah'ın huzurunda bulunmak vardır. Halvet ve riyâzat ise dünyevî işlerden boşalmak için gerekli kılınmıştır. Zira bu sayede Allah'ın huzurunda bulunma hali tahsil edilir. Zâkir Allah'ı zikrederken ibadet maksadıyla yapar; yoksa keşif, keramet ve makam sahibi olabilmek maksadıyla yapmaz.

Dokuzuncu fasıl: Tarîkatın mertebelerini beyan eden fasıldır

Şunu bil ki bu yolun mertebeleri dördtür. Sâlik ikinci mertebeye basmadan (geçmeden) önce ilk mertebeyi muhkem bir şekilde sağlamlaştırır. Bir mertebeye geçmeden önce mutlaka önceki mertebeye amel eder.

Mertebelere gelince. Bunların ilki tevbe, ikincisi istikamet, üçüncüsü tehzib (terbiye) ve dördüncüsü de takrib (yakınlaştırma) mertebeleridir.

Birinci mertebeye:

Tevbe mertebesi bütün makam ve hallerin aslı olup bina için arazi neyse o konumdadır. Her kimin arazisi yoksa binası da yoktur. Tevbesi olmayanın da ne hali ne de makamı vardır.

Tevbenin ise üç şartı vardır. Allah'tan gayrısına itaat ve O'na masiyette ısrar ettiği geçmiş ömrüne nedamet duyup pişman olmak, günah ve gafletten kurtuluş yollarına teveccüh etmek, gelecekte günah işlememeye azmedip niyetinde sebat etmek. “Pişmanlık tevbedir”²⁶⁹ hadisi şerifinin manası ise: Pişmanlığın tevbenin çoğu

²⁶⁹İbn Mâce, *Zühd* 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.1/376, s.423.

şartlarını ve temellerini ihtiva etmesidir. Bu tevbe bütün hayırların anahtarı ve bütün makamların temelidir. Zira bu tevbeyle bütün haller açılır, çeşitli sırlar inkişaf olur ve bunun üzerine bütün makamlar ve kerametler bina edilir. Şunu bil ki tevbe etmek farzdır ve kim farz olmadığını iddia ederse kâfir olur. İnsanoğluna tevbeden daha elzem (gerekli) bir şey yoktur; tevbe etmeyi unutmak da cezaların en şiddetlisini gerektirir. Mutlaka tevbe edip O'na dönmek gerekir zira yüce yaratan kelâmı kadimde buyurdu: “Ey mü'minler! Hep birlikte Allah'a tevbe edin ki kurtuluşa eresiniz.”²⁷⁰ “Rabbimize yönelin ve O'na teslim olun”²⁷¹ “Hâlbuki kim, iyi bir kimse olarak kendini Allah'a teslim ederse, o takdirde muhakkak ki en sağlam kulpa tutunmuştur. (Bütün işlerin âkıbeti ise, Allah'a (varacak)tır.”²⁷²

Ayetteki “vecih”ten murat: Kalp ve kalıbın kendisidir. Bu yoruma göre ayetin meali şu şekilde ortaya çıkıyor: Her kim kalbini ve kalıbını Allah'a teslim ederse...

Müslim'in Ebu Musa'dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: “Allah'a tevbe edip ondan af dileyiniz. Zira ben ona günde yüz defa tevbe ederim.”²⁷³

Bil ki tevbe iki kısımdır. Birincisi avam insanların tevbesi, ikincisi ise havâssın tevbesidir.

Birinci kısım ise üç mertebedir.

Birinci mertebe:

Gaflet, sehiv ve unutkanlık sonucu avam müminlerden sâdır olan küçük günahlardan tevbe etmektir. Bu makam avam müminlerin makamı, ruhlar arasında ise üçüncü derecede olan havâs fâsıkların makamıdır.

²⁷⁰ Nur, 24/31.

²⁷¹ Zümer,39/54.

²⁷² Lokman,31/22.

²⁷³ Müslim, *Zikir* 42;Ebû Dâvûd, *Vitir* 26; İbni Mâce, *Edeb* 57.

İkinci mertebe: Avam fasıkların makamıdır. Bu makam ise toplamda altı manadan bir araya gelmektedir. Birincisi, geçmişe ait küçük büyük günahlara tevbe edip pişmanlık duymak. İkincisi, derhal günahları terk ve gelecekte onları işlememeye azmetmek. Üçüncüsü hakları sahibine iade etmek. Dördüncüsü, geçirdiği farz namazlarını kaza etmek. Beşincisi, nefis nasıl günahların lezzeti ile güçlendiyse aynı şekilde onu itaat yolunda eritmek. Altıncısı, gaffar olan Allah'ın huzurunda işlemiş olduğu günahların korkusundan seher vakitlerinde gözyaşı dökmek.

Üçüncü mertebe: Kâfirlerin tevbesi. Kâfirlerin tevbesi ise imana ve İslâm'a dönmeleridir. Zira kulun üzerine düşen vazife kulluk yaparak nefisini bilmesidir. Ve her kim nefisini kulluk yoluyla bilirse Rabbini "ma'budluk" (ibadet edilen) yolu ile bilir. Yine her kim Mevla'ya kulluk ve ibadet etmede gaflete düşer ve dünya onu ahiretten meşgul ederse ma'rifeti tahsil edemez, Rahmânı şeytandan ayırt edemez.

İkinci kısım:

Bu kısım da iki mertebedir. Birinci mertebe: Bu tevbe havâs ehlinin seçkinlerinin tevbesidir. Onların tevbeleri kalplerinin Allah'tan gayrı ile iştilal etmesidir. Bu makam ruhlar âleminde ilk safta bulunan enbiya kiram ve havâs evliyânın makamıdır. Bu makama şu hadiste işaret edilmiştir: "Benim kalbime nurani bir perde arız olur da günde rabbime yetmiş defa istiğfarda bulunurum".²⁷⁴

İkinci mertebe: Havâs ehlinin tevbesidir. Onların tevbesi fikirlerden, havatırdan, dünya işlerinden kalbe gelen vesveselerdendir. Bu makam avam evliyânın ve havâs mü'min kulların makamıdır.

²⁷⁴ Müslim, *Kitâbu 'z Zikr*, h.no 2702.

Onuncu fasıl: Tarîkatın rükünleri ise sekizdir

Birincisi: Orta ölçüde aç kalmak. Zira bunun çok faydaları vardır. Hadis-i şerifte Efendimiz s.a.v: “Allah Musa (a.s)’a vahyetti”: ‘Aç kal, beni görürsün; halktan uzak dur, bana ulaşırsın’ buyurmuştur.²⁷⁵

İkincisi: Sükût edip Allah’ın nimetlerini tefekkür etmek. Zira bunun da faydaları çoktur. Hâssaten dilin afetlerinden selamette olmak lazım. Rebi’ bin Heysem’in buyurduğu gibi: “Konuşmak süstür; sükût ise selamettir, konuşacaksan da fazla konuşan olma! Bir kere bile sükût etmekten pişman olmazsın; konuşmaktan ötürü defalarca pişman olursun.”

Üçüncüsü: Uykusuz kalmaktır. Allah (c.c) buyurdular: “Gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seherlerde de onlar istiğfâr ederler (mağfiret dilerler)di.”²⁷⁶ Özellikle de gecenin son üçte bir kısmında zikir ve istiğfara devam ederek ibadet ile geçirmek.

Dördüncüsü: İbadetlere devam ederek uzlete girme veyahut bir mürşidi kâmilin nazarı (gözetimi) altında bilinen halvete girmek. İnsanların arasına katılmada şu faydalar söz konusudur: Eğitim, öğrenme, edeb eğitimi görüp edeblenmek, şayet kişi ehil ise irşad ve irşadı talep etmek; yoksa uzlet daha selametlidir.

Beşincisi: Zikir. Zikredilenden gafil olmadan zikre devam etmek. Bâyezid-î Bistamî buyurdular ki: “İnsana zararı en şiddetli olan şeyin ne olduğunu öğrenmek istedim ve bunun da gaflet olduğunu idrak ettim. Zira gafletin insana yaptığı zararı, Cehennem ateşi yapmaz”.

²⁷⁵ Mazmûnen hadîs-i kudsîdir. Fakat rızık için bu yolda serd olunmuştur. Buna Şeyh Vefâ, mısra’ ilâvesiyle. “Tecevva’, terânî; tecerred, tasil “Sana ben gereksem, sivâdan kesil.” diye tercüme olunmuştur.

²⁷⁶ Zâriyât,51/17.

Cüneyd'e belanın en büyüğünü sormuşlar, “Sana belayı verenden gafil olman belanın en büyüğüdür” cevabını vermiş.

Nakşibendiyye sâdâtı hafî zikri benimsemişlerdir. Allah (c.c) buyurdular ki: “Hem Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve sakın gafillerden olma!”²⁷⁷ Bir hadis-i şerifte Efendimiz: “En hayırlı zikir hafî (gizli) olan zikirdir” buyurmuştur.²⁷⁸

Abdülkâdir Geylânî müridlerine hitaben: “Ey oğul! Allah'ı önce kalbinle zikret, sonra da kalıbınla sonra da dilinle. O'nu kalbinle bin defa, dilinle de bir defa zikret!” buyurmuştur.

Altıncısı: Havâtırı kalpten defetmek. Bunun en önemli adabları ise, kalbe giren, ister hayır olsun ister şer olsun, ağıyardan korumak. Zira ikisi de Hakk'ı hicab (örtmede) eşittir.

Yedincisi: Tahâretin (temizliğin) devamlılığı... Bu da dört husustadır.

1. Hadesten tahâret ile.
2. Âzâları günah işlemekten temizlemek ile.
3. Kalbi mezmum (yerilmiş) ahlaktan temizlemek ile.
4. Sırrı mâsivâdan temizlemek ile.

Bu da tahâretin iki çeşit olduğunu ortaya çıkarmıştır. Biri zâhiri diğeri ise bâtınî tahârettir. Zâhirin tahâreti şerîatın suyu ile bâtının tahâreti ise Allah'a dönüp tevbe etmekle olur. Necasetin vuku bulmasıyla beraber şerîatın tayin ettiği abdestlik hali bozulursa yeni bir su ile abdest tazelenir. Hadis-i şerifte Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Kim abdestli olduğu halde abdest tazelerse, Allah bu sebeple

²⁷⁷el-A'râf,7/205.

²⁷⁸Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h. no:1626.

kendisine on (misli) sevab yazar.”²⁷⁹ “ Kim abdestini tazelerse Allah da onun imanını tecdid eder (tazeler).”²⁸⁰

Kibir, ucub, haset, kin, gıybet, laf taşıyıcılığı, iftira, yalan, hainlik yapmak, göz, el ve kulakların hainliği gibi çirkin fiil ve ahlâklar ile bâtın (iç) abdest (temizlik) bozulduğunda temizliği ihlâslı bir şekilde bu mahveden manevî hastalıklardan tevbe etmekle olur. Hadis-i şerifte “İki göz zina eder. İki el, iki ayak da zina ederler. Ferc de zina eder.”²⁸¹ Diğer bir rivayette, Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki: “Âdemoğluna zinadan nasibi yazılmıştır. Çaresiz ona erişecektir. İki gözün zinası bakmaktır. İki kulağın zinası fuhuşla ilgili şeyleri dinlemektir. Dilin zinası fuhuşla alakalı sözdür. İki el de zina ederler; zinaları, harama el uzatmaktır. İki ayak da zina eder; zinaları, fuhşa yürümektir. Kalp de zinaya heves eder, yapmayı temenni eder. Artık ferc de bunları doğrular yahut yalana çıkarır.”²⁸²

Pişmanlık ile yüce Yaratana rücu ederek istiğfarda bulunup içteki hastalıktan kurtulmak gerek. Mü'min, tevbe ile kendisini bu afetlerden koruyacak ki zâhiri ve bâtını temiz, namazı ve abdesti tam olsun. Allah (c.c) buyurdular: “(Onlara şöyle denir): ‘(İşte,) va'd edilmekte olduğunuz (Cennet) budur!(Allah’a) çokça yönelen (tevbe eden), (O’nun emir ve yasaklarını) gözeten, görmediği hâlde Rahmân’dan korkan ve (Allah’a) yönelmiş bir kalp ile gelen herkes içindir!”²⁸³

Sekizinci: Râbta.

Bil ki bu rüknün konusu mühim ve tartışma konusudur. Zâhir ehli ulema ve bazı meşâyih râbta konusuna itiraz etmekte, haram olduğunu hatta şirk olduğuna kailler.

²⁷⁹Tirmizî, *Taharet*, 44.

²⁸⁰İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Nihâyetu'l-Matlab Fî Dirâyeti'l-Mezheb*, Dâru'l Minhâc, Cidde, 2007,c.1, s.154.

²⁸¹Ahmed, *Müsned*, c.1,h.no:412.

²⁸²Buharî, *Kader* 9, *İsti'zan* 12; Müslim, *Kader* 20, 21; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 43.

²⁸³Kâf,50/32.33.

Bu itiraz ise anlatma ve anlama noksanlığından kaynaklanmakta. Râbîta meselesi onların anladıkları gibi olsa şüphesiz onlara hiç itirazımız olmaz. Lakin tartışma kaynağı lafzî olup itirazın da yanlış anlamaktan kaynaklandığı açıktır. Cümlemizin gayesi kulluğu ancak Allah’a yapmak ve her iki cihanda selamete erip kurtulmaktır. İbadetin sureti, hakikati ve maksadı yalnızca Allah’a mahsus (yönelik) yapılmaktadır. İbadette Allah’a ortak koşmak caiz değildir. Allah (c.c) buyurdular: “Artık kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, o halde sâlih amel işlesin ve Rabbine kulluk etmekte (riyâkarlığa girerek) hiçbir kimseyi ortak koşmasın!”²⁸⁴

Bununla birlikte biz namaz kılarak Kâbe’ye yönelir, imama uyarız ki Kâbe’nin hakikatinden feyiz alalım. Orası Allah’ın evi olarak isimlendirilmiş ki cemaat faziletine nail olalım. Kâbe’ye yönelmek ve imama uymak Allah’tan başkasına teveccüh etmek anlamına gelmez. Meleklerin Âdem (a.s)’a secde etmeye emredildiklerini görmedin mi? Allah’tan başkasına secde etmenin haram olduğu bütün ümmetler için geçerlidir. Allah kimseyi haram ile mükellef kılmaz. “Kâdî”nin tefsiri ve haşiyesini mütalaa eden okuyucu, meleklerin secdesinin ve ibadetinin hakikatte Allah’a yönelik olduğunu anlar. Zira Âdem (a.s) onların kiblesiydi.

On birinci fasıl: Râbîtanın beyanı hakkındadır

Evvela bilmelisin ki kalbi bir kişiye sevgi (muhabbet) yolu ile bağlamak râbîtadır. Allah’a vasıl, kâmil feyiz sahibi, fenâ ve bekâ makamlarına ulaşmış bir şeyhe kalbi feyiz ve sevgi yollu bağlamaktır râbîta. Fenâ ve bekâdan murad: Kötü ahlâkların fenâ (yok) olması; övülmüş ahlâkların bekâsıdır. Bu makam ise nefsin cahillikleri, sersemlikleri, şerri ve hilelerinden kurtulmaktır ki bu da kurtuluş makamıdır.

²⁸⁴ el-Kehf,18/110.

Sevgi anlamında râbîta ise kadını, erkeği, uleması, cahili bütün insanlar arasında vardır. Feyiz manasında ve aynı zamanda tarîkatların rûknü (Nakşî, Kâdirî, Şâzelî, Mevlevî ve kollarında) olan râbîtada ihtilaf vardır.

Biz bu meseleye şöyle bir izahat getirmek istiyoruz. Şeyhler dört kısma ayrılır.

Birinci kısımda olan şeyhler teberrük şeyhidir. Teberrük şeyhi tarîkatı aliyeyi müridlerine teberrüken kendi şeyhinden öğrendiği şekliyle öğretir lakin kendisinde tasarruf kuvveti yoktur.

İkinci kısımda olan şeyhler tezkiye şeyhidir. Tezkiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğretirken şerîatın zâhirine muhalif olan hallerini düzeltir.

Üçüncü kısımda olan şeyhler tasfiye şeyhidir. Tasfiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğretirken zâhirlerini tasfiye eder ve bâtınlarını yerilmiş ahlâklardan tasfiye eder lakin mutmainne makamına erdiremez.

Dördüncü kısımda olan şeyhler. Terbiye şeyhi ki bunlar mürşidi kâmillerdir. Onlar nefslerinin kötülük ve cahilliklerinden kurtulup Allah'a vasıl olmuş kimselerdir. Bu kısımdaki mürşidlerin terbiyesi ile ancak mürid mutmainne makamına vasıl olabilir. Lakin bu makama ulaşmak üç şarta bağlıdır.

Müridin istidat sahibi (fıtraten kabiliyetli) olması, mürşide tam teslimiyet ve huzuru ilâhîde zikirde devamlılık sahibi olmalıdır. Allah (c.c) buyurdular: “Bilesiniz ki kalpler ancak Allah’ın zikri ile mutmain olur.”²⁸⁵ Bu makam nefsi mutmainne makamıdır ki hakkında şu ayet vardır. (Allah, mü’min kuluna ise:) “Ey nefsi mutmainne (kâmil bir îman sâhibi olarak huzûra ermiş olan nefsi!)” “(Hem) râzı olan, (hem) kendisinden râzı olunan (sen Rabbinden, O da senden râzı)olarak Rabbine dön!”²⁸⁶

²⁸⁵ Ra’d, 13/28.

²⁸⁶ el-Fecr, 89/27-28.

Yukarıda zikredilmiş dört farklı tanımdaki şeyhlerden yalnızca kâmil mürşide râbîta yapılır. Kamil mürşidin dışındaki şeyhlerde nefsin hükümleri devam ettiğinden ve fenâ makamına ermediklerinden dolayı râbîta yapılmaz. Kâmil olmayanlara yapılan râbîta müride zarar ve havâtır getirir. Ancak mürid zâhir ulemaya beslediği muhabbeti bunlara da besler ve lüzum olan saygıyı onlara gösterir. Kemali feyiz sahibinden gelen feyzi de inkâr etmemelidir mürid.

Yine bil ki râbîta üç çeşittir.

Birincisi ölüm râbîtasıdır.

İkincisi mürşide yapılan râbîtadır.

Üçüncüsü huzuru ilâhîde yapılan râbîta ki bu da râbîtanın en üst seviyesidir. İlk iki râbîta çeşidi, havatırların izalesi ve kalp huzuru elde etmek içindir. Mürid zikrin başında önce râbîta-i mevt, daha sonra mürşidine râbîta yapar. Huzur-u ilâhîde bulunma râbîtası tahakkuk edince zikrine huzur-u ilâhîde olarak devam eder ve Zat-ı Celâl ni eşi benzeri olmayan halde tefekkür eder. Allah'ın zikri ile meşgul olduktan sonra mâsivâlar artık kalbine giriş yolu bulamaz. Râbîta hususuna en güçlü delil ise Kur'an'da şu şekilde geçmekte: “Ey îmân edenler! Allah'tan sakının ve doğru (sadıklarla) kimselerle beraber olun!”²⁸⁷ “Kûnû” kelimesindeki “vav” cem’ manasında, yani müminlere: “Takva ve sıdk ehli ile beraber olun” emri vardır. Manevî helaktan kurtuluş ancak takva ve sıdk ehli ile beraber olmaktan geçer. Şeriatın takvasına ise şu ayette işaret edilmiştir: “O hâlde gücünüz yettiği kadar Allah'tan sakının”²⁸⁸ Ayette işaret edilen bu takva zâhir ulemadan öğrenilir. Takvanın hakikatine şu ayette işaret edilmiştir: “Ey îmân edenler! Kendisinden nasıl sakınmak

²⁸⁷ et-Tevbe,9/119.

²⁸⁸ Teğâbun,64/16.

gerekiyorsa, Allah'tan öyle sakının ve siz ancak Müslüman kimseler olarak can verin!”²⁸⁹ Takvanın hakikati ise bâtin ulema tarafından öğrenilir. Zira her ilmin erleri vardır. Beraber olmak ya fiziki olarak olur veyahut da manevî beraberlik ile olur. Bu iki durumda ya şeklî bir beraberliktir ya da manevî beraberlik şeklinde gerçekleşir. Birinci durumda yani fizîki beraberlikte sohbet meclislerine iştirak etmek vardır ki bunun faydaları çok olmakla beraber her zaman ve her halde çok zor ve güçtür. İkinci halde ise yani onlarla manevî münasebetlerde bulunmak onların ahlâklarıyla ahlaklanmak, manevî hazları tatmak her halde olur ve faydaları çoktur. Evinde ehlin ile beraber olduğun zaman ve meşru olan ihtiyaçlar ile meşgul olduğunda hayalin ile sıdk ehli ile beraber (hemdem)olursun, sırrın ile de Hakk ile beraber (hemdem) olursun. Sıdkın manası ve gayesi ise nefsin kötü sıfatlarından ve ona kulluk etmekten kurtulup Allah'a sadık kullardan olmaktır. Bu kimse artık sıdkın kemâlâtını yaşayan bir ferttir. Bazen de kişi sıdkın bazı hallerini yaşar; bazılarını yaşamaz, bu kimse ise sıdkta nakıstır. Mürid ise kâmil olan ferdi seçer. Ne zaman ki mürid kâmil bir mürşidi buldu, yapması gereken husus ise kalbini hemen ona bağlamasıdır ki onu Allah yolunda kendine rehber edinebilsin. Zira mürşidler Allah'a giden yolda vesiledirler ve bu hususa işaret eden ayet vardır Kur'an'da. “Ey îmân edenler! Allah'tan sakının! O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın ve (O'nun) yolunda cihâd edin ki kurtuluşa eresiniz.”²⁹⁰

Nasıl ki fecri sadık kendisinden sonra karanlığın gelmeyeceğine ve güneşin doğuşuna alâmet ve delil ise, keza mürşid-i kâmil de istidadı ve teslimiyeti olan müridin kalbinde hakikat nurunun doğmasına hüccet ve delildir. Nâkıs olan şeyh (sözde şeyh olan/müteşeyyih) fecri kazib gibidir, ayık ol.

²⁸⁹ Âli İmrân,3/102.

²⁹⁰ el-Mâide,5/35.

Sohbetin de bağıllık manasına geldiğini ve bu durumun sohbet vereni ve dinleyeni iktiza ettiğini de böylelikle de kavramış olursun. Sohbet edilen sensin; sohbet eden de mürşidi kâmdir.

On ikinci fasıl: Mürşid-i kâmillerin vasıfları nelerdir?

Bil ki mürşid-i kâmiller zâhir ve bâtın hallerinde Sünnet-i Seniyye'ye tabi, bidatten uzak ve Selef-i Salihinin akîdesi üzerinde istikamet üzere olan kişilerdir.

Mürşid-i kâmillerin alâmetleri dörttür:

Birincisi: Şerîatın ahkâmını bilen, müridlerinin dînî ve dünyevi meselelerini çözmeye muktedir olan kimselerdir.

İkincisi: Dünya sevgisini kalbinden sökmüş, hevâdan sakındıran kimselerdir.

Üçüncüsü: İnsanların ellerinde olan mala asla rağbet etmeyen kimselerdir.

Dördüncüsü: Bütün sözleri, fiilleri ve halleri şerîatın muktezasına muvafık olan kimselerdir.

Yine bil ki her kim mürşid-i kâmillerin gözünden düşerse bütün velâyet ehli kimselerin gözünden düşmüş gibi olur çünkü onlar aynı seyre (yola) tabidirler.

Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in iki nuru vardı, biri nübüvvet nuru, diğeri ise velâyet nurudur. İki nur da kıyamet gününe kadar bâkî kalacak. Nübüvvet nuru, gece gündüz hükümleriyle amel ettiğin şerîat nurudur. Velâyet nuru ise hakikat nurudur, zira her asırda gavs-ı a'zam olanlar bu nurdan bolca nasiplenmişlerdir. Çünkü onlar bu nurun mirasçılarıdır ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu nurdan diğeri velilere bazı damlalar serpmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu iki nur ile gönderildi, biri zâhir ile alakalı diğeri ise bâtın ile alakalıdır. Her kim de bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e tabi olmaz ise ma'arifeti elde etme ve O'na vasıl olma muradına eremez çünkü o Yaratan ile O'na uyanlar arasında bir aracıdır. Dolayısıyla Peygamber

Efendimiz (s.a.v)’e tam ittiba gerekmekte. Mürşidlik ve şeyhlik de yine onun aracı ile elde edilir. Mürşidliğin nuru ve sırrı nübüvvet kandilinden varid olur. Uymak ve tabi olmak Peygamberler ve velilerin yoludur. Allah (c.c.) Musa (a.s) ile Hızır (a.s) hikâyesinde buyurdular ki: “Mûsâ ona: ‘Sana öğretilenden, hayra götüren bir ilmi (Ledün ilmini) bana öğretmen üzere sana tâbi’ olabilir miyim?’ dedi.”²⁹¹ Yine Allah (c.c) habibine hitaben buyurdular ki: “İşte onlar (o Peygamberler), Allah’ın hidâyete erdirdiği kimselerdir; (Habîbim, yâ Muhammed!) Artık (sen de) onların hidâyetine tâbi’ ol!”²⁹² Uymayı ve ittibayı terk şeytanların yoludur. “*Temâmu’l Feyz*” adlı eserin dördüncü bölümünde İsmail Hakkı Bursevi sohbetin faydalarını şu cümle ile ifade etmiş “ Seçkinlere sohbetin meyveleri çoktur...”

Kuşeyri risâlesinde imam Kuşeyrî: “Allah’a sohbetdaş olun, buna takat getiremiyorsanız ona sohbetdaş olanın sohbetine katılın ki sizi sohbetinin bereketi O’na vasıl eylesin.”

Taberani, Ahmed b. Hanbel Muaz b. Enes (r.a)’dan rivayetle *Camiu’s Sağîr*’de geçen bir hadis-i şerifte: “İmanın efdali: Allah için sevmek, Allah için buğzetmek, diliyle de Allah’ı anmak, kendisine hoş geleni, başkasına da hoş görmek, istemediği bir şeyi başkası için de istememek, hayır konuşmak veya susmaktır.”²⁹³

Hâdimî, tarîkatın şerhinde sevgiye dair şu sözleri buyuruyor, “Her kim Allah’ı sevdiyse Peygamberlerini ve velilerini sevsin. Onlara muhabbetin şartı ise izlerini takip etmek ve itaattir.” Hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyuruyor, “ Kişi sevdiği ile beraberdir”²⁹⁴

²⁹¹ el-Kehf,18/66.

²⁹² el-En’âm,6/90.

²⁹³ Suyûtî, *Camiu’s Sağîr*; Taberani, *Mekarimu’l Ahlak* h. no: 70; Tirmizi; *Müsned*’de Ahmed b. Hanbel Muaz b. Enes (r.a)’dan rivayet etmiştir.

²⁹⁴ Buhârî, *Edeb*, 96; Müslîm, *Birr*, 165.

Münâvî der ki: nefis kendi mizacına yakın olana meyleder. Ulvi nefis sahipleri yükseklere cezp olunur, düşük olan nefis sahipleri de aşağılara cezp olunur. Şah Şücâ' Kirmânî buyurdu ki: “Evliyâyı sevmekten daha kıymetli ibâdet olamaz. Evliyâyı sevmek, Allah Teâlâ'yı sevmeye yol açar. Allah Teâlâ'yı seveni, Allah Teâlâ da sever.” Her kim üstadını ve şeyhini sevmişse onu ilim ve onunla amel etmeye aracı olduğu için sevmiştir. Üstadın talebesine olan sevgisi Allah içindir. “*Şerhu't Tarîka*” adlı eserin ikinci cildinde Hâdimî şu sözlere yer vermiştir: Diyorlar ki Allah ile beraber olun, O'nunla beraber olmaya takatiniz yetmiyorsa dostu ile beraber olun zira Allah onlar ile beraber olmayı emretmiştir. Ahmed b. Âsım dedi ki: “Allah dostlarının meclislerine oturduğunuzda sıdk ile oturun, çünkü onlar kalplerin casusudurlar, kalblerinize girer-çıkır ve siz bunu hissetmezsiniz bile!”

Bu dediklerimizi de kavradıysan eğer, bundan sonra yapacağımız iş ise bir kâmil mürşidden biat alıp, kalbimizi ona bağlayıp bidayette onun ruhaniyetinden feyiz almaya gayret etmektir. Onunla beraber ibadet etmeye koyulacağız, onun ulaştığı yere ulaşmaya çalışacağız veyahut seyr u sülûkun nihayetinde ulaştığı dereceden bir hisse ile nasipleneceğiz.

Hâdimî “*Tuhfetu'l Mulûk Fî İrşâdi's Sulûk*” adlı risâlesinde buyuruyor: “Zikrin bidayetinde (başlangıcında) müridin kalbindeki havâtır def olunmuyorsa Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in şemâilini veyahut şeyhin suretini hayal ederek havâtırdan kurtulmaya çalışır.” Nakşî, Kâdirî, Şâzelî ve diğer tarîkatlarda bunun adı râbıtabır ve aynı zamanda bu husus râbıtanın edeblerindedir. “*Müzekki'n Nüfûs*” adlı eserin Halvet bahsinde Eşrefoğlu Rûmî bu durum hakkında şöyle buyurmakta: “ Mürid, zikrullah için halvete girdiğinde zikirden önce kalbini mürşidin kalbine yöneltir, gözlerini kapar, basiret gözüyle şeyhinin suretine yönelir ki havâtır kalbinden def

oluna. Zira bu teveccühte (yönelişte) birçok fayda vardır. Bu faydalardan bazılarını zikretmek gerekirse; ilâhî feyiz, müşşidin kalbine devamlı surette akar ve bu suret ile müşşidden bu feyiz müride de geçer. Nasıl ki iki ayna karşılaştırıldığında birindeki diğere aksetmeye başlar aynı şekilde bu teveccüh neticesinde (sebebiyle) müşşidin hali müridine akseder.

Halvette zikrullah ile meşgul olurken, diliyle gönlünü şeyhinin gönlü karşısında tutmalı ve gözlerini yumduğu zaman basiret gözü ile şeyhinin suretine doğru teveccüh eylemelidir. Şeyhin suretini, hayalinden hiç ayırmamalıdır. Suret gözünü asla açmamalı ve hiçbir şeye bakmamalıdır.

Talibin, şeyhinin suretine teveccühünde birçok faydalar vardır. Bu faydalardan en önemlisi, şeyhin gönlüne feyz-i ilâhîden zâhir olan her şey ve sırlardan hâsıl olan şeyler, şeyhinin gönlünden müridin gönlüne fâiz olur (akar) ve ona sirayet eder.

“*Marifetname*” adlı eserde İbrahim Hakkı buyuruyor: “Müşşidi kâmile yapılan râbitanın neticesinde mürid şeyhinde fâni olur, o şeyh ki müridini fenâ fi’r Resul’e vasil eder, oradan da fenâ fillâh makamına erer.”

Siyalkuti (r.hm) “*Haşiyet-i Abdulğafur*”a yaptığı haşiyenin başında tasavvuf terminolojisinde fenâ kelimesini açıklarken şöyle izahta bulunuyor: “Fenâ, kişide beşerî sıfatların (zâtını münezzehten tutarak) ilâhî sıfatlara tebdil olunmasıdır. Her beşerî sıfat kalktığında yerine ilâhî sıfat gelir ve bu şekilde kutsi hadiste geçtiği gibi Hakk onun işiten kulağı, gören gözü olur. Keza bu fenâ hali fenâ fi’ş Şeyh ve Fenâ fi’r Resul’de de böyledir.”

Buradan da anlaşılıyor ki müride lazım olan şeyhini çok sevmektir. Allah ve Rasûlüne olan sevgisi hariç o kadar çok sevecek ki bütün mahbuplarının üzerinde

olacak. Şeyhi vesilesi ile O'na vasıl olacak ve müridden talep edilen de zaten muhabbetullahtır.

Allame Şemseddin Muhammed b. El Cezri (r.hm) duanın edeplerini zikrederken şöyle buyuruyor: “Allah’a, O’nun güzel adları olan Esmâü’l Hüsna ile dua eder, Enbiya-i Kirâm ve salihleri duasında vesile kılar.”

Ebu’d-Derdâ (r.a) anlatıyor: “Rasulullah (s.a.v) buyurdular ki: “Hz. Davud (a.s)’ın duaları arasında şu da vardır: “Allah’ım! Senden, sevgini ve seni sevenlerin sevgisini ve senin sevgine beni ulaştıracak ameli talep ediyorum. Allah’ım! Senin sevgini nefsimden, ailemden, malımdan, soğuk sudan daha sevgili kıl.” Ebu’d-Derdâ der ki: “Rasulullah (s.a.v) Hz. Davud’u zikredince, onu “insanların en abidi” (yani çok ve en ihlâslı ibadet yapanı) olarak tavsif ederdi. ²⁹⁵

Gayesi güdülen muhabbet, zâhir ve bâtın ile alakalı olan şerîat ve tarîkat terbiyesini, terakkî ve tedennî meratiplerini (derecelerini) bilen ancak kâmil bir mürşide sahih (sağlam) bir ittiba ile elde edilir.

“*Temâmu’l Feyz*” adlı eserde İsmail Hakkı Bursevî’nin buyurduğu gibi, “Allah’a davet yolunda arif-i billah olan ulema Peygamber Efendimiz (s.a.v)’e basiret üzere tam ittiba etmektedirler. Ku’an’da Allah (c.c.) buyuruyor: (“Habîbim, yâ Muhammed!) De ki: ‘İşte benim yolum budur! (Ben, sizi) bir basîret (açıkça görünen bir delîl) üzere Allah’a davet ediyorum; ben de, bana tâbi’ olanlar da! Ve Allah’ı tenzîh ederim. Çünkü ben (sizin gibi) müşriklerden değilim!’” ²⁹⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.v) Allah yolunda olan davetini her yönden umumi kılmıştır. Ona tabi olan, arif-i billah ulema, dört mezhep imamı ve ilimde derya olmuş müçtehid derecesindekiler, delillerden hüküm çıkarmışlardır. Lakin arif-i billah

²⁹⁵ Tirmizî, *Da’avat*, 74,h.no:3485.

²⁹⁶ Yusuf,12/108.

olanlar bununla iktifâ etmeyerek insanları tevhîdin mertebelerine, tecrid makamlarına, zaman-mekân ve kişilerin anlayış farklılıklarını gözeterek ya işaret yoluyla ya da sözlü davet etmişlerdir. Onlar ki içtihad ile davet etme mertebelerini (derecelerini) cem etmişlerdir. Bursevî sözlerinin devamında, ‘Bu mesele bu şekilde anlaşıldıysa, bir kâmil mürşide bend olmak lazım gelir. Zira kalbi ona bağlamak çok önemli bir husustur. Her kim kâmil bir mürşidi kabul eder ve onun aracılığıyla hidayete ererse Allah’ın “ Hâdî” isminin silsilesine rabt olunur; her kim de kâmil bir mürşidi kabul etmez ve dalalete düşerse Allah’ın “ El Mudil” isminin bukağına rabt olunur. Birinci isme mazhariyeti tam olan Peygamber Efendimiz ve ona tabi olanlardır ve bu kişilerin halleri kıyamete kadar kolay olur. İkinci ismin mazhariyeti tam olan ise şeytandır. Allah’ın kendisine tevbe bahşettiği kişiler müstesna. Lakin şeytana tabi olan ise kıyamete kadar istikamet yolundan sapmıştır. Nasıl ki namaz Kâbe’ye istikbal etmeden sahih olmuyorsa, keza bâtinî teveccüh de ancak kâmil bir mürşidin ruhaniyetine teveccüh etmekle sahih olur ki kişi bidayetinde teveccüh etmişse Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in “sırrı” ’ndan büyük bir nasip elde etmiştir. Peygamber Efendimize teveccühten nasibi bol olan kişi semâvâtı ve arzı yaratandan çokça nasiplenmiştir. Bu kişinin işleri tam olur, ma’rifeti kâmil olur, büyük mirasa müstehak olarak nihayetinde yüce dereceler elde eder. Sonra bil ki Peygamber varisi olan kâmil bir mürşid ilâhî feyzi almada bir vasıtaadır. Hakikatte ise feyzin ve tesirin sahibi ortağı olmayan yüce Allah’tır. “Halife edinme” ’den hikmet ise Allah (c.c.) buyurduğu “(Ey Habîbim!) Bir zaman Rabbin, meleklere: ‘Şüphesiz ki ben, yeryüzünde (insanı) bir halife kılacak olanım’ buyurmuştu”²⁹⁷ Burada kastedilen husus; halife edilenin ilâhî feyzi kabul etmede ve ilâhî emri vasıtasız telakki etmedeki kusurudur. Keza mürşidden

²⁹⁷ el-Bakara,2/30.

feyiz almak, müridin ilâhî feyzi vasıtasız Allah Teâlâ'dan almadaki istidatsızlığından ötürüdür.”

Bil ki yukarıda zikredilen râbıta meselesinde zâkirin, ism-i celâl zikrini bidayette gözleri kapalı olarak yapmasının mürid üzerinde çok faydaları vardır. Bu meselenin detayları “zikrin adabı” bahsinde ele alınacaktır. Kelime-i Tevhîd zikrinde, murâkabe hallerinde ve ilâhî feyzi vasıtasız almada kabiliyeti olan müride ister nefes tutularak ister tutulmayarak da olsa râbıta gerekmez hatta caiz bile olmaz. Her kim bu şartları kavrayıp idrak ederse artık hiçbir itirazı kalmaz.

On üçüncü fasıl: Râbitanın edeblerini açıklayan fasıl

Şeyh Muhammed b. Abdullah El Hâni En-Nakşibendî “*Behcetü's Seniyye*” adlı eserinde râbitanın edebleri hakkında şöyle buyuruyor:

“Mürid, şeyhinin ruhaniyetinin kendisinden ayrılmadığına itikat etmesi lazımdır. Çünkü ruhaniyet, mekânla mukayyet değildir. Mürşidinin ruhaniyetinin tasarrufunun da Allah (c.c.)'nun tasarrufu olduğuna inanmalı, mürşidinin muhabbetine her daim devam etmeli, her halde bağlılığını devam ettirmeli, yaşadığı bazı haller yüzünden o halde temkin ehli olmadan râbitayı terk etmemeli, çünkü râbitayı tamamen terk etmek o halin zevaline sebeptir. Bu yaşadığı hal mürşidinin hallerinden olup müride bir emanet gibidir.”

Yine bil ki müridin ilâhî feyzi vasıtasız almada kabiliyeti varsa o takdirde râbitaya ihtiyaç duymaz. Zira bu durumda râbıta ile meşgul olmak terakkîden inmek olup hicap mertebesini şuhud mertebesine tercih etmektir ki bu da Allah'tan yüz çevirmektir. Ancak mürşide olan muhabbetini ve bağlılığını terk etmez çünkü bu halleri devam ettirmek müşâhedeyi artırır sâlikî de üns makamına yaklaştırır.

Fayda:

Yukarıda bahsedilen meselelerden de anlaşılıyor ki mürşid-i kâminden maksat kendisine râbîta ve tevessül yapılmasına ehil olan kimsedir. O kimse ki fenâ fillâh makamından sonra bekâ makamına ulaşmıştır. Ancak ayakların kaydığı yer işte tam burasıdır. Zira bu tarîkat-ı aliyyenin bidâyeti nihâyetine, nihâyeti de bidâyetine münderiçtir. Sâlik, bekâ makamı bir tarafa daha fenâ makamına ermeden bazı haller yaşar ve şeyhi tarafından zikir telkin ettirilmesine izin verilir, nefsinin kemale ulaştığını zanneder, müridlerine de kendisine râbîta yapmalarını ister, bu durumda hem kendisi hem de ona râbîta yapanlar kaybeder. Bu durumdan Allah'a sığınırız. Mevlana Hâlid-i Bağdâdî halifesi Şeyh İsmail'e gönderdiği mektupta bütün halifelerini bu husus ile alakalı uyarmıştır. Mektubunda şu sözlere yer vermiştir: “ Varlığından fenâ makamına ermemiş kişiler, sâlikleri de bu makama erdiremez”. Bu meselenin detaylarını öğrenmek isteyen “*Behectü's Seniyye*” adlı esere bakabilir.

Bu meseleyi de kavradıysan bilesin ki bazılarının râbîta hakkında “tarîkatta râbîta caiz değildir” sözlerine de itibar edilmez. Zira bu söz soyut bir söz olup mesnetsizdir. Râbîta bir sıfattır ve vasf edilen ise manevî bir bağıdır. Nasıl ki şüphe götürmeyecek şekilde evlatlar babalarına zâhirî (görünen) bağ ile bağlıdırlar, keza manevî evlatlar da bâtinî olarak babalarına bağlıdırlar ve onlar da vefat etmiş ve yaşayan şeyhlerdir. Bu sebeptendir ki detayları bazı eserlerde geçtiği şekilde Peygamber (s.a.v) Efendimizin evlatlarını dört kısma ayırmışlardır. Peygamber (s.a.v) Efendimiz Selmân-ı Fârisî'yi kendisine nisbet etmesini buna misal olarak gösterebiliriz. Hadisi şerifte: “ Selmân bizdendir” buyurmuşlardır.²⁹⁸

On dördüncü fasıl: Tarîkatta hal ve seyr u sülûk

²⁹⁸ Taberânî,6/261; Hâkim, *Müstedrek* 3/598.

Kalp ile ve nefes tutularak nefyi isbat zikri, Hızır (a.s)’dan rivayet edilmiştir. O da bu zikri Abdulhâlik Gücdevânî’ye talim etmiştir. Zât-ı celâlin hafî zikri, rahmâni cezbe ve sevginin bağı bu ümmetin en faziletlisi olan Ebu Bekir (r.a) Efendimizden varid olmuştur. Ona da Peygamber (s.a.v) Efendimiz tarafından hicret esnasında mağarada telkin edilmiştir. Binaenaleyh bu tarîkat-ı aliyyenin nisbeti Ebu Bekir (r.a) Efendimizdir. Bu yola “cezbe” ve “sevgi bağı” yolu adı verilir. Bu sebeptendir ki bu yoldaki bazı şeyhler kendilerine müntesip müridlerini cezbe ile terbiye; bazıları ise zikir telkin ve sülûk talim ederek terbiye ederler. Cezbe ile terbiye mürid için kolaydır, zira bu uğurda zorluk, meşakket ve sülûkun uzaması gibi bir durum yoktur. Lakin cezbe yollu terbiye, mürebbi olan mürşidin tasarruf kuvvetine mebnidir ki bu zevatı kiram ise kibrit-i ahmer gibi pek nadirdir. Cezbe yollu vasıl olan mürid ibtidaya dönmez ve bilinen usuller ile sülûk etmez ise tarîkattaki durumları bilemez ve dolayısıyla müridleri ve sâlikleri sülûk, terbiye ettiremez. Şayet onları sülûk ettirmeye çalışırsa onları dinden çıkmak ile karşı karşıya bırakabilir. Bu durumdan Allah’a sığınırız. Binaenaleyh bir mürid kendisini sülûk ettirecek zâhir ve bâtın ilimleri cem etmiş, icâzet silsilesi sağlam, sahîh îtikad sahibi kâmil bir mürşide intisap eder, emirlerine itaat eder ve sakındırdıklarından kaçır, halvete gözetimi altında girer. Hadis-i şerifte “Kim kırk gün Allah için ihlâsla hareket ederse hikmet pınarları kalbinden diline dökülür” buyurulmuştur.²⁹⁹ Mürid halvetteki kırk gününü riyâzet, oruç, latâif zikri, şartları yerine getirilerek nefy-i isbat zikri, kelime-i tevhîd zikri ve murakebeler ile tamamlar. Kur’an-ı Kerim’de halvetin delili şu ayettir: “Ve Mûsâ ile otuz gece için vaatleştik, hem bunu on (gece daha ilâve etmek) ile tamamladık”³⁰⁰

²⁹⁹ Aclûnî, *Keşfu’l Hafâ*, c. II s.224.

³⁰⁰ el-A’râf,7/142.

Yine bir hadis-i şerifte: “Bir ay kadar Hira mağarasına mücavir oldum (itikâfa girdim). Mücaveretimi (itikâfımı) tamamlayınca, dağdan indim. Derken bana bir seslenen oldu. Sağıma baktım, hiçbir şey görmedim. Soluma baktım, yine bir şey görmedim. Arkama baktım bir şey görmedim. Derken başımı kaldırdım, bir şey gördüm, ama (bakmaya) dayanamadım. Hemen Hatice’nin yanına geldim: ‘Beni örtün!’ dedim. Derken şu ayetler nazil oldu. (Meal): “Ey örtüsüne bürünen! Kalk! (insanları ahiretle) korkut! Rabbini büyükle, elbiseni temizle. Pislikten kaçın.”³⁰¹ Bu vahiy namaz farz kılınmazdan önceydi.³⁰²

Davud-u Tâî, Ma’rufu Kerhî, Hasan-ı Basrî ve onların yollarından gidenler seyr u sülûk yollarını iki kelime üzerinde birleştirmişlerdir. O iki yol ise şerîata tutunma, ona tabi olma ve bütün fiil ve amellerde Hakk’ı matlup kılmaktır. Hakikatte ise bütün yollar bu esas üzerine kuruludur. Bu esas üzerine kurulu olmayan herhangi bir yol asla vuslata erdiremez. Buna rağmen mürid için gerekli olan husus da bir kâmil mürşide bağlanıp seyr u sülûk yapmasıdır çünkü sebepler âleminde yaşıyoruz. Her şeyin bir sebebi vardır. Allah’ın yeryüzündeki âdeti üzere çocuk babasının suyundan dünyaya geldiği halde bu suyu yaratan yine O ve insanı bu su olmadan da yaratır ki İsa (a.s)’ı bu şekilde mucize gereği dünyaya getirmiştir. Kur’an’da Allah (c.c): “İyilik, (bâtıl bir âdetinize binâen) evlere arkalarından girmeniz değildir; fakat iyilik, (günahlardan) sakınan kimsenin iyiliğidir.”³⁰³ Bu ayette Allah (c.c) adetlere (sebeplere) riayet edilmesine işaret buyuruyor, bunun içindir ki müridin yolun edeplerini öğrenmesi gerek, zira yolumuz baştan aşağı adabtan ibarettir, vuslata ermek de edeblere riayet edilmesine bağlıdır.

³⁰¹ el-Müddessir,74/1-4.

³⁰² Buhârî, *Bed’ül-Vahy*, *Bed’ül-Halk* 6; Müslim, *İman* 257,1.

³⁰³ el-Bakara,2/189.

On beşinci fasıl: Zikrin adâbını açıklayan fasıldır

Bil ki zikrin âdâbı çoktur. İmam Şa'rani “*Nefahât*” adlı eserinde tasavvuf ehlinin, zikrin âdâbını yirmi âdâp olarak beyan ettiklerini zikreder. Bu âdâbtan beş tanesi zikirden öncedir. On iki tanesi zikir esnasındadır. Üç tanesi de zikir bittikten sonradır. Zikirten evvel ki beş edeb şunlardır:

Birincisi: Tevbedir. Tasavvuf ehlinin yanında tevbenin hakikati ise mâlâyani olan bütün söz, fiil ve irade (arzu, isteklerden) tevbe etmektir. Her kim bu tevbeyi göz ardı ederse ondan bir sâlik ortaya çıkmaz.

İkincisi: Abdest veya gusl almak.

Üçüncüsü: Sükût ederek sessiz bir şekilde beklemektir. Böyle yapmak sâlike sıdkı kazandırır, kalbini Allah ile meşgul eder, Allah'ı lafız ile değil düşünerek tefekkür eder ta ki onda Allah dışında bir havâtır kalmayana kadar.

Dördüncüsü: Zikre başlamadan önce kalbiyle kâmil olan şeyhinden himmet talep eder.

Beşincisi: Müridin, şeyhinden gelen mededin hakikatte Peygamber (s.a.v) Efendimiz'den geldiğini bilmesi lazım. Zira şeyhi onun ile Peygamberi arasında bir vasıtaadır.

Zikir esnasında olan edeplere gelince:

Birincisi: Namazda oturduğu gibi görünen bir yere oturmak ve bağdaş kurmamak. Bu oturma şekli daha faziletlidir.

İkincisi: Murâkabe halinde ellerini dizlerinin üzerine koymak.

Üçüncüsü: Zikir meclisini güzel kokular ile donatıp kıyafete de koku sürmek.

Dördüncüsü: Helal olan güzel kıyafet giyinmek.

Beşincisi: Eğer mümkünse karanlık yerde zikir yapmayı tercih etmek.

Altıncısı: Gözleri kapamak. Zira gözler kapalı olunca zâhiri duyu organlarının yolları kapanır. Bu yolların kapanması kalbin ve bâtinî organların açılmasına sebep olur.

Yedincisi: Fenâ ve bekâ makamına vasıl olmuş kâmil olan şeyhinin suretini hayal eder. Zikir esnasında kalbe havâtır gelirse zikri yarıda keser şeyhine râbitayı yeniler, ta ki havâtır kesilir, sonra zikrine devam eder. Öyleyse ayık ol! Hadimî'nin sözünde geçtiği gibi bu meseleler ince meselelerdir. Zira zikirden maksat zikredilene huzuru kalp ile zikretmektir.

Sekizincisi: Samimiyet ile Allah'ı zikretmek. Öyle ki gizli (kalbinden)ve aşikâr yaptığı iki durumdaki zikir birbirine denk olmalıdır.

Dokuzuncusu: İhlâs ile Allah'ı zikretmek. İhlâstan maksat ise müridin yaptığı amelin riyâ, şan, şöhret ve duyulmasından arındırmaktır. İhlâsla yapılan zikir zâkiri siddikiyet derecesine yükseltir.

Onuncusu: Zâkir, zikir esmalarını kendi nefesine göre seçmez, şeyhinin telkin ettiği esma/zikir dışına çıkmaz.

On birincisi: Kelime-i tevhîd, "Lâ ma'bûde, Lâ maksûde, Lâ mevcûde illallâh" esmâlarının manalarını huzuru kalp içinde tefekkür eder. Ancak fenâ makamına ulaşmamış kimse "Lâ mevcûde illallah" esmasının murâkabe/tefekkürünü yapamaz. Yine mürid, ulaştığı müşâhede ve manaları şeyhine arz etmeli ki ona gerekli âdâbı öğretsin.

On ikincisi: Zikir halinde Allah dışında bütün varlığın kalpten nefyedilmesi/boşaltılması. Zira Allahu Teâlâ gayurdur, kulunun kalbinde kendisi dışında varlığın bulunmasını sevmez.

Mürşidin mürid ile Rabbi arasında terbiyede müdahalesi/belirleyiciliği olmasaydı havâtırın izalesi/defedilmesi için müridin mürşidine râbîta yapması şart koşulmazdı. Keza kelime-i tevhîd zikrinde “nefîy” “Lâ ilâhe illallâh” kısmında kalpten bütün mâsivâları nefyeder ta ki “isbat” “illallâh” kısmında kalpte tesir bırakarak bütün azalara tesiri sirayet eder.

Zikirden sonraki edebler ise üçtür:

Birincisi: Zikir bittiğinde sükût edip oturur, huşu ve huzur-u kalb ile varidin gelmesini bekler. Müridin otuz sene riyâzet ve mücâhede ile kazanamayacağı vâridi bir lahzada (anda) kazanabilir ve varlığını imar (ihya) eder. Zikir sonrasında buna riayet etmez ise gelen vârid uğrar fakat müridi es geçip gelen varidde de hiç bir nasibi olmaz.

İkincisi: Mürid kendisini ve nefesini tutar, öyle ki yedi uzun yavaş nefes alır, bu sayı üzerine artırmaz, her nefesi de bir önceki nefesten daha uzun tutarak tahammülünü zorlar. Tasavvuf ehli bunun gerekliliği üzerinde ittifak etmiştir. Zira basiretin nurlanması, perdelerin kalkması, şeytan ve nefsin havâtırının def olunması için bu yol (metot) seri bir yoldur.

Üçüncüsü: Mürid zikir sonrası su içmemeli. Zira zikir, zâkirde yanma, iştîyak ve coşma meydana getirir ki bu durum da zikirden ümit edilen en büyük matluptur. Zikir sonrası içilen su aşkı, heyecanı ve yangını söndürür. Zâkir bu âdâba riayet etmeli ki neticelerini görebilsin. Allah daha iyisini bilir.

Letâifin yerleri

Şey İsmail Hâlidî, letâifler hakkında buyuruyor, “Kalp letâifi Âdem (a.s)’ın kademi altındadır. Ruh letâifi Nuh ve İbrahim (a.s)’ın iki kademleri altındadır. Sırr letâifi Musa (a.s)’ın kademi altındadır. Hafî letâifi İsa (a.s)’ın kademi altındadır. Ahfâ

letâifi Hz. Muhammed (s.a.v) kademi altındadır. “*Miracu’s Sa’ade*” adlı eserde şeyh Muhammed Muinuddîn Urvetu’l Vuska Muhammed Ma’sum’dan naklen şöyle buyuruyor: “ Kalbin nuru sarı, Ruhun kırmızı, Sırr’ın beyaz, Hafî’nin rengi siyah, Ahfâ’nın ise yeşildir. Yansıtan göze alındığında bu tanımlama böyledir. Zira suyun rengi kabın rengini alır.

On altıncı fasıl: Nefiy isbat meselesi ve şartlarını açıklayan fasıldır

Evliyâullâh’ın beyan ettiği şekilde müride telkin edilen “Lâ ilâhe illallâh” Kelime-i Tevhîdi nefy-i isbat ile yapılır. Âdâbı şöyledir: Dil damağa yapıştırılır, nefes göbeğin altında hapsedilir, sonra tahayyül ederek dimağın sonuna kadar “lâ” çekilir. Oradan “ilâhe” sağ omuza, “illâllah” da kalbe aktarılır. Kalp, şeklini ve yerini bildiğimiz, sol memenin iki parmak altındaki yerdir. “İllallâh” lafzı bütün kuvvetiyle kalbin en derin hücrelerine şiddetle indirilir. Ve hararetini de bütün vücûdu saracak derecede kalbe intikal eder.

“Lâ ilâhe” derken bütün mâsivâ, yani Allah’tan başka kalbinde ne varsa hepsini çıkarıp temizlenir. Her şeyin fâni ancak Hakk’ın bâki olduğu hakîkatine erilir.

“İllâllah”ı söylerken de Cenâb-ı Hakk’ın Zâtının bekâsı, bâki olanın ancak O olduğu kalbe nakşedilir. Bu, bütün letâifiyle yapılır. “Lâ ilâhe illâllah”ın aslî harflerle yazısının şekli düşünülür, manası mülâhaza edilir, Allah’ın zâtından başka maksat yoktur. O’ndan gayri arzumuz olmadığını bilmek, O’ndan başka maksut ve mâbudumuz olmadığını söylemekten daha şümullüdür. Çünkü her mabut aynı zamanda maksuttur. Aksi olmaz. Ve sonunda kalp ile “Muhammedur Rasûlullah” denilir. Bunu söylerken, Rasûlullah’a ittiba etmeye kendini şartlandırır.

Bunu böyle tamamladıktan sonra nefesinin kuvvet derecesine göre bunu tekrar eder; bırakırken tek sayıda bırakır. Buna vukuf-i kalbî denir. Her nefesini salmadan

önce (İlâhî ente maksûdî ve ridâke matlûbî/ Allah'ım maksûdum sensin matlûbum da rızâ-i ilâhîdir) der. Bundan maksat nefes alma arasında gelmesi muhtemel olan tefrika ve vesveseyi def etmiş olmaktır.

Biraz istirahat edince diğer bir nefesle tekrar başlar. Fakat iki nefes arasında gaflet etmemeye bilhassa dikkat eder. Tahayyülünü aynı haliyle devam ettirir. Nefy-i isbata devam edebilmesi için bu zarurîdir. Sayı yirmi bire ulaşıncaya neticesi görülür. Bu da kendisinin fânî olduğunu anlayıp Hakk'ın mutlak Bâkî olduğu hakikatine ermektir. Nefy-i isbat zikri, şartlarına riâyet edilerek yapıldığı takdirde ve sâlikin istidadına göre az veya çok bir zaman sonra sâlikteki tevhid akidesi nazârî olmaktan çıkar ve hakikate intikal eder. Basiret gözü açılmıştır. Nereye bakarsa Allah Teâlâ'nın tecellisinin nûrunu müşâhede eder.

Kâbiliyeti cezbe halinin başlangıcına tahammül edecek olan kimse yukarıda anlattığımız ilk zikir şekline devam etmelidir. Sülûke istidadı olan da bu iki şekilde zikre çalışsın. Her ikisi de kalp ile yapılır.

Eğer buna hakkı ile çalışır, nefyedilecek olanı nefyeder, isbat edilecek olanı isbat ederse neticesi görülür. Murâkabeye başlayacak hale gelir.

Eğer nefy-i isbatın neticesi görülmediyse âdâbına riayet edilmemiş demektir. Maksadın husulü için sözü işine uygun olarak tekrar başlasın. İnancıyla ve ameliyle zikrettiğine göre olmaya çalışsın. Kendini yoklasın: Mâsivâdan bir maksudu vardır. Eğer Allah'tan değil de yaratıklardan bir şey bekliyorsa yalancı durumundadır.

Kabiliyeti, cezbe halinin başlangıcına tahammül derecesinde olan kimse, yukarıda anlattığımız ilk zikir şekliyle çalışsın. Sülûka istidadı olan da bu iki şekilde zikre çalışsın. Her ikisi de kalp ile yapılır.

Şeyh İsmail el- Hâlidî buyurmuştur ki: Nefy-i isbat yaparken dokuz şarta riayet etmek lazımdır.

1. Habs-i nefes (Nefesini tutarak) zikretmek
2. Lâilâhe illallâh zikrinin nakşını sadırda tefekkür etmek
3. Kelime-i Tevhîdin manasını düşünüp anlamak
4. Kelime-i Tevhîdi mülâhaza edip kalbin zikre tam manası ile iştirakını sağlamak
5. Kelime-i Tevhîdin manasını bütün letâife tesir edecek şekilde darbetmek
6. Vukûfu'l-kalb: Kalbten Allah'tan başka her şeyi çıkarmak
7. Vukûfu'l-adedî: Sayının tek olmasına riayet etmek
8. Sonunda Muhammedu'r Rasûlullah diye bitirmek
9. "Rücû" ilâllâh (Îlâhî ente maksûdî ve rıdâke matlûbî) "Dönüş Allah (c.c)'yadır" demek

Zikrin bu şeklini Hâce Abdulhalik Gucdüvanî, Hızır (a.s)'dan almıştır. Hızır (a.s.) onun suya dalmasını emrederek zikrin bu şeklini öğretmiştir. Suyu dalmasını emretmesinin sebebi, habs-i nefesi kolay yapabilmek içindir. Çünkü başlangıçta en ihtiyatlı yol budur.

"*Mi'racu's-Seâde*" kitabında demiştir ki: "Şeyhimiz bize zikrin bu şeklini yapmamıza izin verdiği zaman "İllallâh"ı omuzdan çıkarıp kalbe verirken bu hayali vuruş esnasında başımızı biraz hareket ettirmemizi söyledi. Bu, onun tesirini meydana çıkarır." Yine ondan işittik: "Bu zikri sâlik yaparken yirmi bir yahut yirmi üç sayısına ulaşınca kadar manasını düşünmeden yapar. Bunu yapmaya sadece bir nefeste muktedir olabilir. Yine sayıyı takibi parmak veya tesbih ile yapmaz, ezberinden takip eder. Bu dereceye geldiği zaman ona manayı düşünmesini ve zikri birinci yol üzere

devam ettirmesini emreder. Bir nefes habsinde söylenen sayıya ulaşıncaya kadar böyle devam eder. Bundan sonra bu zikre devam ederse çok güzel olur ve neticesi görülür. Ancak bunu emredilen miktarı yapmakla en az miktarını yerine getirmiştir. Bundan sonra Allah'tan başka her şeyi gönlünden çıkarır.”

Şeyh İsmail el- Hâlidî 'den işittik, söyle buyurmuşlardı: “Sayıya riayet hafıza ile yapılacaktır, parmakla veya tesbih ile değil.” Kendisine, “zikir çokluğundan dolayı habs-i nefesle yapılamazsa ne yapmak lazımdır?” diye sorulduğunda buyurdular ki: “Nefesini bırakıp yukarıda anlatılan zikre habs-i nefes yapmadan devam eder. Bu da aynı şekilde faydalıdır.”

Yine şeyh İsmail el-Hâlidî buyurdular ki: “Zikredilen bütün himmetini toplar. Bu büyük amel sayesinde Allah'tan başka ne varsa hepsinden alakasına keser. Ve gönül evini temizler.”

Muhammed Ma'sum'a, “Nefesi hapsederek zikir yapmak bidat midir, değil midir? Müceddid İmâm-ı Rabbânî yolunda bidatin iyisi yoktur. Bu amelde bidattan kurtulmanın çaresi nedir?” diye sordular cevap olarak buyurdular ki: “Bu zikri Abdülhalik Gucdüvanî'ye öğreten Hızır (a.s)'dır. Onun amelinin bidat olmasına hükmedilemez. Zikir haddi zatında güzel ve sünnettir. Ancak nefesi hapsederek zikir yapmak hususunda ilk asırda bu şekilde zikir varid olmadıysa bu bidat kapsamına girer ve yasaklanır. İmâm-ı Rabbânî'ye nefyi- isbat zikrinin nefy kısmında gayra teveccüh etmenin (vahdete) birliğe aykırı mıdır diye sorarlar. Onlara cevaben: “Gayra teveccüh etmekle gayrı nefyetmenin farklı şeyler olduğu, ikisinin arasındaki farkın kıyaslanamayacağı”nı söyler. Bu meselenin detayını öğrenmek isteyen “*Behcetü's Seniyye*” adlı esere müracaat edebilir.

Murâkabe

Murâkabe, vuslata ermek için müstakil bir yoldur. Sâlik, Allah (c.c)'nin bütün hallerine muttali olduğunu bilmeli. Hadis-i şerifte geçtiği gibi: “İhsan senin Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk yapmandır; sen O'nu görmesen bile O seni görüyor.”³⁰⁴

Hadisin birinci cümlesi müşâhede kısmına, ikinci cümlesi ise murâkabe kısmına işaret etmekte. Şerif Cürcânî buyurdular ki; “Murâkabe, kulun bütün halleri ve amellerine Yüce Yaratan'ın her daim muttali olmasını bilmesidir.” Allah (c.c) buyurdular: “Şüphesiz ki Allah, sizin üzerinizde tam bir gözeticidir.”³⁰⁵ Yine denildi ki murâkabe, Feyyaz'dan (Allah'tan) feyiz beklemektir. “*Câmiu'l Usûl*” adlı eserin haşiyesinde Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî : “Sâlikin murakebeye tam mücâhedeyle devam etmesi neticesinde murâkabe mertebesinden müşâhede mertebesine geçer. Zira mücâhede müşâhedenin tohumudur. Her kim istidat (kabiliyet) arazisine mücâhede tohumunu ekmezse tecellilerde müşâhedeyle elde edemez (biçemez).”

Ey sâlik! Bil ki, murakebede ne zikir, ne de mürşid râbıtası vardır. Tam bir inkisâr, acziyet mâsivâ türü havâtırdan gönlünü tasfiye ederek Zât-ı Celâl'e dâimî teveccühde bulunur.

Tasavvuf büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî'ye murâkabeyi yani kalbi dünyevî düşüncelere karşı koruma ve kontrol etme işini nereden öğrendiği sorulunca şöyle cevap vermişti: “Benim murâkabe konusunda üstadım bir kedidir. Bir gün bir kedi gördüm. Bir deliğin önünde pusuya yatmış, fareyi gözetliyordu. Avına öyle bir yönelmişti ki hiçbir âzâsı oynamıyor, hatta tek bir kılı dahi kıpırdamıyordu. Hayretler içinde onu seyrederken birdenbire gönlüme bir nida geldi. Diyordu ki: ‘Ey düşük himmetli! Ben senin maksudun olmakta bir fareden eksik değilim. O halde sen de beni

³⁰⁴ Buharî, *Tefsîr*, 31-2; Müslim, *Îman*, 5, 7.

³⁰⁵ Nisa,4/1.

talepte bir kediden aşağı kalma!’ O zamandan beri murâkabeye çok önem veririm. “Bu rivâyetin bir benzeri Ebu’l Hüseyin en-Nûrî için de anlatılır. Bil ki Allah’a kurbiyet yollarının en kısa olanı murâkabedir. Yine denildiği gibi O’na kalp ile yönelmek, bedeni uzuvlar ve salih ameller ile yönelmekten daha erdiricidir. Murâkabe, letâiflerin murâkabesi ve kelime-i tevhîd meselelerinin tafsilatını öğrenmek isteyenler “*Câmiu’l Usûl*” adlı eserin haşiyesine müracaat edebilirler.

On yedinci fasıl: Seyr u sülûkun beyanı hakkındadır

Bil ki İmâm-ı Rabbanî’nin tanımına göre seyr u sülûk; ilmî seyr ve irfânî sülûktan ibarettir. İlimdeki bir hareketten ibarettir. Düşük seviyeli ilim ve idrakten yüksek seviyeli ilme, oradan da daha yükseğe ulaşmaktır. Yani kişinin, manevî yolculukta ilerledikçe idrak ve algılama seviyesi de yükselmektedir. Ancak seyr u sülûk insana dînin (Kur’an’ın ve hadislerin) getirdiği bilgilerin dışında farklı ve zıt bir bilgi kazandırmaz. Sadece insanın Allah ve âlem ile ilgili özet olan bilgilerini detaylı, akli delillerle bildiklerini de keşfen bilinir hale getirir. Nitekim Bahâeddin Nakşibend’e, “Seyr u sülûkten maksat nedir?” diye sorulunca o şöyle cevap vermiştir: “İcmâlî (özet) olan ma’rifetin tafsîlî (detaylı), istidlâli olanın da keşfi olmasıdır.”

Başkalarına göre, seyr, kalbin meyli ve inkılâbından ibarettir. Zira kalbin mekânsal hareket etmesi imkânsızdır. Seyr u sülûkun dört makamı vardır. “Seyr-i İlâ’llah”, “Seyr-i Fi’llâh”, “Seyr-i Ani’llâh Billâh”, “Seyr-i Fil- Eşya.” Yine Nakşî meşrebinin diğer kollarında bu ayırım böyledir. Nakşibendî ve Müceddidî kollarında makamların sayısı yedidir. Bu makamlar: “Seyr-i İlâ’llâh”, “Seyr-i Fi’llâh”, “ Seyr-i Ani’llâh Bi’llâh”, “Seyr-i Ale’llâh”, “Seyr-i lil’llah”, “Seyr-i Mea’Allah”, “Seyr-i Bi’llâh”. Bütün bu makamlar ilmi hareket veya kalbin meylinden ibarettir. Yine Nakşibendî kolu, kalan üç makamı dört makamın içine dâhil etmiştir. Yine demişlerdir

ki: Nefs makamları dörttür: Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme, Nefs-i Mülheme ve Nefs-i Mutmainne. Diğerleri ise makamların yedi olduğunu söylemişler, ilk dörde Râziye, Marziye ve Safiye makamlarını da eklemişlerdir. Nakşibendîler ziyade olan üç makamın aslında Nefs-i Mutmainne makamının sıfatları olduğunu beyan etmişlerdir. Demişlerdir ki kim Nefs-i Mutmainne makamına ermişse o kişi aynı zamanda sırasıyla Râziye, Marziye ve Safiye makamına da haizdir. Aralarındaki ihtilaf lâfzîdir.

Birinci makamda sâlike havf ve recâ galip gelir.

İkinci makamda kabz ve bast halleri galip gelir. Bu iki hal sâlike havf ve recâ makamından terakkî etmesiyle gelir. Ârif kimsenin kabz hali bidayetteki sâlikin havfi gibidir. Kabz ile havf, bast ile recâ arasındaki fark şudur: Havf geleceğe ait bir hususla ilgili olur. İlerde arzu edilen bir şeyi elden kaçırma veya sakınılan bir duruma maruz kalma endişesinden doğar. Recâ için de durum böyledir. Yani gelecekte elde edilmesi arzu edilen bir şey hakkındaki ümide veya sakınılan bir şeyin ortadan kalkması emeline, hoş gitmeyen bir durumun sona ermesi temennisine recâ adı verilir. Kabz ise gelecek zamanda değil, şimdiki zamanda, halde hâsıl olan bir mâna ile ilgilidir. Bast da öyledir. Havf ve recâ sahibi, bu halde bulunurken kalbi gelecek ile alâka halindedir. Kabz ve bast sahibi ise, içinde bulunduğu zamanda onu, galebe ve hükmü altında tutan vârid sebebiyle vaktinin esiridir.

Sonra sûfîlerin hâllerinin farklı oluşuna göre kabz ve bast durumundaki vasıfları da değişik olur. Meselâ, bazı vârid (feyz, ilham) kabz hâlini icabettirir, fakat kabz hâli tam ve kâmil olmadığı için bu durumda bulunan sâlik, kabzın dışında kalan başka şeylerle de meşgul olur. Kabz hâlinde bulunan bazı sâlikler ise, bu durumda iken kendilerinin kabz hâline geçmelerine sebep olan vâridden başkası ile ilgilenmezler,

ilgilenmeleri caiz değildir. O sebeple sâlik kendine gelen vârid ile tamamen kendinden geçmiştir. Nitekim sûfilerden biri: Tutukluk ve kapalı olma hali bende dâimîdir. Başka bir şeyle meşgul olmam caiz değildir, demiştir.

Bast hâlinde olan kimse için de durum böyledir. Bazan sâlik bast hâlinde iken halk ile ilgilecek durumda olur. Eşyanın birçoğu onu sıkmaz. Bazan ise hiç bir hal kendisinde tesir icra etmeyecek derecede bast halinde olur. Bazen keder ve elem yüzde yüz olur, bazen bu nisbet düşük olur, o zaman kederle birlikte neşe de bulunur, fakat keder gâlip olduğu için sâlik kabz halindedir denilir. Bast hâli için de durum böyledir. Ârif kimse bast halinde kabz halindeki durumundan daha ziyade korkar çünkü bast halinde nefsinin koruması müşkül ve zordur. Dolayısıyla ayık ol!

Üçüncü makamda heybet ve üns galip gelir. Bu iki hal kabz ve bast halinin üstündedir. Heybetin muktezası gaybettir; ünsün muktezası ise sahv ve ayıklıktır.

Dördüncü makamda sekr hali sahv haline galip gelir. Yine sekr halinde kuvvetli vârid vardır o da lezzet alma neşe ve coşkunluk verir. Bu hal gaybet halinden daha kuvvetlidir. Sahv halinde ise gaybet halinin izalesi neticesinde duyu hassaları (organları) yerine gelir.

Beşinci makam telvîn ve temkîn makamıdır. Telvîn-Temkîn: Renkten renge girme ve mekân tutma anlamlarında Arapça iki kelime. Telvîn, bir halden diğer hâle geçmeyi veya bir makamdan diğer bir makama atlamayı ifade eder. Temkîn ise, istikamette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir. İkisi birbirinin mukabili gibidir.

Telvîn hal ehlinde, temkîn ise makam sahiplerinde olur. Hal ve makam arasında bir takım farklar vardır:

1. Hal, şimşek gibi değişkendir, makam sabittir.

2. Hal, çift çift gelir, mesela hüzn-sürûr, kabz-bast gibi. Makamda, bu çift çift gelme durumu söz konusu değildir.

3. Hal, vakte bağlıdır, vekil gibidir, sahibinin elinde değildir. Makam, kesb sonucu ortaya çıkar.

4. Bulunulan makamın tam hakkı verilmeden bir üste çıkılmaz, halde ise bu durum yoktur.

5. Her makamın başlangıç ve bitişi, ayrıca bu ikisi arasında çok sayıda halleri vardır. Yani makam, kaplam; hal, işlem durumundadır.

Sâlik yolda olduğu müddetçe Telvîn sahibi olur zira o bir halden diğer hale terakkî eder, bir vasıftan diğer bir vasfa intikal eder. Vuslata erdiğinde ise Temkîn ehli olur. Altıncı makam Mekin-i Muhkem makamıdır.

Yedinci makam fenâ ve bekâ makamıdır.

Fenâ kötü vasıpların sâlikten düşmesi; bekâ ise güzel huy/ahlak ve vasıfların onda sebat bulmasıdır. Yine fenâ iki türdür. Birinci türü: Daha önce de geçtiği üzere riyâzeti çokça yapmak. İkincisi ise: Ne mülk ne de melekût âlemini hissetmemek. Bu da yaratana azameti içinde istiğrak olmaktan geçerek ve Hakk'ı müşâhede etmektir.

Yine bil ki seyr iki türdür. Birincisi: Uzun olan seyr. Bu da uzaklığın uzağındadır. Sırr dairesinin haricinde maksadı talep etmek ile olur. Sülûk ise manevî menzilleri ve aşamaları seyr ve kat etmektir. Sâlik bu yolla maksadına makamları geçerek ulaşır. Bu ise ancak riyâzet ve mücâhede, makamlara vakıf bir şeyhe hizmet ederek gerçekleşir. Veyahut sâlike Allah indinden bir keramet ve cezbe, ilâhî inâyet ve lütuf yolu ile maksada ulaşması için kendisine bu makam ihsan edilir. Allah'ın bir

ihşânıdır ki onu (kendi lütfundan rızâsına yönelen kullarından) dilediğine verir. Çünkü Allah, Vâsi' (ihşânı bol olan) dır, Alîm (hakkıyla bilen) dir.³⁰⁶

Riyâzet de nefse muhalefet ile beraber insanlardan uzaklaşıp uzlete çekilmektir. Bunun kaynağı ise Kur'an ve Sünnettir. Hadis-i şerifte: “Kim kırk gün Allah için ihlâsla hareket ederse hikmet pınarları kalbinden diline dökülür.”³⁰⁷ Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hira mağarasında nübüvvet gelmeden önce bir ay süre ile vahiy gelene kadar “Yaratan Rabbinin ismiyle oku”³⁰⁸ ibadete çekilmesi buna delil teşkil eder.

Bidayette riyâzet olmadan ihlâs müyesser olmaz. Zira uzlet olmadan bu hususta muvaffak olmak çok zordur, Rabbinin muvaffak kıldığı kul müstesna. Hadis-i şerifte geçtiği üzere: “Âlimler müstesna insanların hepsi helak olur; ilmiyle amel edenler müstesna âlimlerin hepsi helak olur; ihlâslı olanlar müstesna amel edenlerin hepsi helak olur. İhlâslı olanlar da büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır”³⁰⁹

Bunu bildiysen artık nefsinin helak olmaktan kurtuluşa erdirmek için riyâzete ve mücâhedeye sarıl. Bunu yaparken az ye, az uyu, az konuş, insanlardan uzaklaşarak uzlete çekil, daima Hakk'ı zikret, dâimî tefekkürde bulun, daima abdest üzere ve Melik-i Allâm olandan istiğfarda bulun. Bu ameller neticesinde mürid velâyete erer. Bu hasletlere bağlı kalarak nefsinin tezkiye ederek onu helak olmaktan kurtar. Allah (c.c) buyurdular: “Kim onu (nefsini) tezkiye etmişse felâha (kurtuluşa) ermiştir. Ve kim, onun (nefsinin) kusurlarını örtmeye çalıştıysa (nefsini tezkiye etmemiş ise) hüsrana uğramıştır.”³¹⁰ Sır âleminin gizliliklerini bilen ve hakkında Allah'ın “İşte

³⁰⁶ el-Mâide,5/54.

³⁰⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, c. II s.224.

³⁰⁸ el-Alak,96/1.

³⁰⁹ Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, 2/280 no: 2795.

³¹⁰ eş-Şems,91/9-10.

onlar var ya, Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir”³¹¹ buyurdularından ol. Yine bununla beraber kötü ahlâklardan kurtulup güzel ahlâklar ile vasıflanman lazım. Bil ki kibirlenme, ucub, mağrurlanma, riyâ, makam-mevki sevgisi, çok konuşma, şakalaşma, insanlara süslenmek, övünmek, gülmek, sıla-i rahim ile ziyaret ve alakayı kesmek, insanların ayıpları ve kusurlarını araştırmak, tûli emel, hırs ve sû-i ahlâklar gibi ahlâklar helak edici olup maksada ulaşmada manidir. İlim, hilm, güzel ahlak, bâtın safâsı, cömertlik, tevazu, sabır, şükür, zühd, tevekkül, muhabbet, şevk, hayâ, rıza, ihlâs, sıdk (doğruluk) murâkabe, nefsi hesaba çekme, tefekkür, şefkat, mahlûkata karşı merhamet, Allah için sevmek, işlerde acele yoluna gitmeme, teenni ile hareket etmek, gözyaşı dökmek, hüzn, uzlet, gönül selameti, az konuşmak, huşu, huzur, inkisâr-ı kalp ve güzel ahlak Allah’ın da muvaffak kılmasıyla kişiyi kurtuluşa ve vuslata erdirir.

On sekizinci fasıl: Hatm-i Hâcegan

Bil ki Nakşibendî yolunun en önemli esaslardan biri de hatm-i hâcegandır. Farsça havêceh/şeyh kelimesinin çoğulu olan bu kelime “meşâyihin hatmesi” manasına gelmektedir. Yine bil ki bu mübarek hatmenin şartları vardır. Bu şartlara gelince: Yolumuzda olmayan yabancı ve tüysüz bir kimse düzenin ahengi için hatmeye katılmaz. Hadiste geçtiği gibi hatme esnasında kapılar kapatılır. Hatmenin de âdâbları vardır. O âdâblar: Gözleri yummak, hatmenin başında yirmi beş kere “estağfirullâh” çekmek, teverruk ederek oturmak. Bu oturuş, iki diz üzerinde oturur iken sağ ayağı sol ayağın üzerine koyarak oturmaktır. Râbıta-i şerif yapmak.

Hatmenin rükünleri ise:

Zorunlu olmamakla birlikte, ortam ve zaman müsait ise gözler kapatılarak, râbıta ile birlikte kalbe nazar edilir.

³¹¹ el-Furkan,25/70.

7 adet Fâtiha sûresi okunur.

100 adet salavât-ı şerîfe okunur.

79 adet Elemneşrahleke sûresi okunur.

1001 adet İhlâs sûresi okunur.

7 adet Fâtiha sûresi okunur.

100 adet salavât-ı şerîfe okunur.

Katılanlardan birisi bir aşr-ı şerîf okur.

Hatm-i hâcegânı icra ettiren tarafından dua yapılır. Duada hâsıl olan sevap öncelikle Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in ruhuna, sonra âlinin, ashâbının, evliya ve meşâyihî kirâmın ruhlarına hediye edilir. Hatme sevabı hediye edilirken büyüklerimizin isimlerinin neden geçtiğine gelince, Tayfuru Bistâmî, Ebu'l Hasan Harakânî, Yusuf Hemedânî, Abdulhâlik Gücdevânî, Muhammed Behâeddîn Nakşibend bu hatmeyi önemli işlerinde hep okurlardı. Bela, musibet ve zorlukların def-i için de bu hatmeye önem verirlerdi. İhtiyaçların giderilmesi, arzu edilen şeylerin elde edilmesi, belanın def-i, düşmanların ve hasetçilerin bozguna uğraması, derecelerin yükseltilmesi, kurbiyetin hâsıl olması ve tecellilerin zuhur etmesi hususunda yukarıda silsilede adı gecen Hakk dostları bu hatmenin okunması konusunda ittifak etmişlerdir. Hatmenin bu tertip üzerine icra edilmesi kabul görmüş her gün bir defa veya birden fazla kere devam etmişlerdir. Hatta Lafzı Celâl ve nefy-i isbat zikrinden sonra Nakşibendî yoluna mahsus bu hatme en yüce ve en faziletli rükün olarak addedilmiş. Meşâyihden meddedde bulunan kimselere bu virdin bereketi hürmetine Allah'ın inâyeti ve izniyle çeşitli belalar onların hürmetine def edilmiş. Ebu Su'ûd bunu böyle zikretmiştir. Yine Ebu Said Muhammed Hâdimî hatmeden sonra silsileyi okumanın çok faydaları vardır, demiştir. Ebu Said Muhammed Hadimi:

“Evvelinde istiğfar okumak; günahlardan temizlenmek, havâtırı def etmek ve ‘Rabbinizden mağfîret isteyin (ki günahlarınızı örtsün.) Sonra ona tevbe edin, (günahlarınıza pişman olup O’nun yoluna dönün ki,) sizi tâyin ve takdir edilmiş bir müddete kadar, güzel nimetlerinden faydalandırsın’³¹² ayeti celîlesine ve ‘Her derdin bir dermanı var, günah dertlerinin dermanı da istiğfardır.’ Hadis-i şerîfine imtisal içindir” demiştir.³¹³

Fatiha’yı okumak ise Kur’an’ın başı ve sebu’l mesânî olduğu ve nazil olan yedi semâvî kitabın sevabını elde etmek içindir. Ve hadis-i şerifte geçtiği gibi Hüseyin’den (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Cenâb-ı Hakk gökten yüz dört kitap indirdi. Bunların yüzünün bilgisini, Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân’a koydu. Sonra bu dört kitabın taşıdığı ilimleri Furkân’a (Kur’an’a); Furkân’ın ilimlerini, Mufassal sûrelere; Mufassal sûrelerin ilimlerini Fâtiha’ya koydu. Kim Fatiha Sûresi’nin tefsirini bilirse, Allah’ın indirdiği bütün kitapların tefsirini bilmiş olur. Kim Fatiha Sûresini okursa, sanki Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân’ın tamâmını okumuş gibi olur.”³¹⁴ Salavâtı şerîfeyi yüz defa okumak kelime-i tevhîd ile beraber, varlığın hakikat mertebelerine muvafıktır ve bu şekilde başlangıçta salavât ile başlanmış olur. İbn Mende’nin Cabir (r.a)’den rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Her kim Bana yevmiye (günde) yüz salavât getirirse, Cenâb-ı Allah, o kimsenin yüz hacetini kabul eder, yetmiş haceti ahiret, otuz haceti de dünya hacetlerinden reva eder, sıkıntılarını kaldırır.”³¹⁵

³¹² el-Hûd,11/52.

³¹³ El Kârî, *Mirkâtu’l Mefâtih şerh Mişkâtu’l Mesâbîh*, h. no:4515.

³¹⁴ Muhammed b. Ali b. Muhamed Şevkânî, *Fethu’l Kadîr*, Beyrut, Dâru’l Kutubi’l İlmiyye, 2007, Fatiha suresi tefsiri bahsi.

³¹⁵ Beyhakî, *Şuabu’l İmân*, c.3 h. no:111.

İnşirah suresini yetmiş dokuz defa okumak kalbin inşirah (gönlün açılmasına) sebep olur. Hadis-i şerifte “Kim İnşirâh sûresini okursa, sanki ben elemli iken bana gelip, beni ferahlandırmış gibi olur”.³¹⁶ “*Ruhul Beyan*” tefsirindeki rivayette: “Elem neşrah leke suresini okuyan kimse, sanki beni kederli bulduğumda bana gelmiş ve beni o kederden alıkoymuş olur”. Bazıları bu surenin tilavetinin; işlerde kolaylık rızıkta genişlik, sıkıntıların giderilmesi ve gönlün açılması sırlarını ihtiva ettiğini söylemişlerdir.

Bin İhlâs-ı şerif okumanın hikmeti.

Bin (1.000) İhlâs-ı şerif okumak, Allah Teâlâ'nın 100 ismine muvafakattır. İhlâs-ı Şerif'in fazileti, Fâtiha-i Şerife'nin fazileti gibi sayılamayacak kadar çoktur. Enes (r.a.) anlatıyor: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuştur ki: “Kim 1.000 defa İhlâs suresini okursa, nefsinin Allah Teâlâ'dan satın almış ve Allah'ın hâs kullarından olmuştur.”³¹⁷

İbn Neccar, Hz. Enes'den (r.a.) naklediyor: “Cebrâil (a.s.) bana hoş surette müjde ile geldi de, ‘Yâ Muhammed, Allah Teâlâ sana selâm buyurdu ki, her şeyin bir nesebi var, benim nesebim de İhlâs suresidir. Ümmetinden her kim (hayatta iken) bu sûreyi bin (1.000) defa okur da bana gelirse, sancağımı ona verir, Arş'ında ikamet ettirir ve azaba müstehak olan 70 kişiye şefaattiririm. ‘Her nefis ölümü tadacaktır’³¹⁸ emrim olmasaydı, o kulunun ruhunu kabzetmezdim.”

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdular: “Kim namaz abdesti gibi abdest aldıktan sonra, ‘Kul huvallahu ahad’ suresini Fatiha ile başlayarak, yüz defa okursa, Allah Teâlâ her harfi için on sevap yazar, on günahını siler, on derece yükseltir.

³¹⁶ Zeyla'î, Râzî'nin *Terğîb*'inde “Mürsel” rivayetle.

³¹⁷ Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacülarifin b. Ali El-Münâvi, *Feyzü'l-Kadir*, Beyrut, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 2012, c. 6, s.203 h.no: 8953.

³¹⁸ Âli İmrân, 3/185; el-Enbiyâ, 21/35; el-Ankebût, 29/57.

Cennet'te ona yüz saray bina eder ve Kur'an-ı Kerim'i 33 defa okumuş gibi olur ve onu şirkten uzaklaştırır; melekleri toplar, şeytanları kaçıtır ve Allah Teâlâ ona nazar edinceye kadar o Rabbini unutmaz. Cenâb-ı Hakk ona nazar edince de azap etmez.”

³¹⁹ Keza “*Hazinetü'l Esrar Celiletü'l Ezkar*” adlı eserde böyle geçmiştir.

Hatmede cemaat kalabalık ise hatme yaptıran şeyhin sağ tarafında oturan yedi kişiye fatiha okutulur, keza hatmenin sonunda şeyhin solunda oturanlar yedi fatiha okur ki böylece halkada oturan herkesi kapsamış olsun. Hatmenin sonunda yüz defa salavat-ı şerife getirmek Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in isimlerine ve hatmenin başlangıcına ve iki namaz arasında olmasına muvafıktır. Cabir (r.a.)'ın rivayet ettiği hadis-i şerifte geçtiği ve Ebu Süleyman Ed- Dârânî'nin dediği gibi: *Delâil-i Hayrât*'ın birinci faslında bildirildiğine göre, Ebu Süleyman Dârânî demiştir ki: “Her kim Allâh'tan bir hacet isteyecekse Rasûlullâh Efendimize (s.a.v.) çok salavat getirsin sonra Allâh'tan hacetini dilesin ve duasını yine salavat ile bitirsin; zira Allâh Teâla her salevâtı kabul eder, aralarındaki duayı bırakmayı keremine yakıştıramaz”. ³²⁰ Fâsi de *Delâil-i Hayrât*'ı şerh ederken şunları söylemiştir: “Bazı âlimlere göre Ebu Süleyman'ın sözü şöyle tamamlanır: Amellerin hepsinde kabul edileni ve edilmeyeni vardır, bundan yalnız salavât müstesnadır. Çünkü o makbuldür reddedilmez.” Sonunda aşrı şerif okumak teberrük ve hatmeyi Kur'an ile bitirmek içindir. En sonundaki duadan maksat ise, amellerin kabul ve hâcetlerin /ihtiyaçların kazasıyla (yerine gelmesiyle) umûmî ve hususi bela ve musibetlerin def ve izalesi içindir. Allah (c.c.)'in buyurduğu gibi: “Rabbiniz buyurdu ki: ‘Bana duâ edin, size icâbet edeyim (duânıza

³¹⁹ İbni Adıyy ve Beyhakî (r.h) Hz. Enes'den (r.a.) rivayet etmişlerdir. Seyyid Muhammed Hakkı, *Hazinetü'l Esrâr*, (Terc. Celal Yıldırım, İstanbul, Demir Kitabevi,2013).

³²⁰ Süleyman El Cezûlî, *Delâil-i Hayrât*, Terc. İbrahim Tozlu, (İstanbul, Semerkand Yayınları,2015) Birinci Fesil.

cevap vereyim)!³²¹ Bu hatmenin özellikleri çoktur. Risâleye sığmayacağından bu kadarıyla ihtisar eyledik. Hatmenin başında halkayı yöneten şu duayı okur:

Bismillahirrahmanirahim

Elhamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn.

Elhamdu lillâhi hakka hamdihî ve senâihî ve's-salâtu ve's-selâmu alâ hayri halkihî Muhammedin ve alâ âlihî ve sahibihî ecmaîn.

Ey kapıları açan, ey sebepleri hazırlayan, ey kalpleri istediği tarafa çeviren, ey yolunu şaşırana yol gösteren, ey yardım isteyenlere yardım eden, ey mahzunları sevindiren Allah'ım. Ey Rabbim sana tevekkül ettim, Ey Rabbim işimi sana havale ettim, ey rızıkları veren, ey her şeyi açan, ey her şeyi ferahlatan, yarattıklarının en hayırlısı Hz. Muhammed (s.a.v)'e ve onun âline ve ashabına salât ve selam olsun. Bundan sonra daha önce zikrettiğimiz gibi hatmeye başlar. Hatmenin sonunda şu şekilde dua eder:

Subhâne Rabbiye'l-Aliyyi'l-A'le'l-Vehhâb

Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Salât ve selam mahlûkların en hayırlısı Muhammed (s.a.v.)'e ve onun âline ve ashabına olsun. Ey Allah'ım bu mübarek hatme-i şerîfi bizden kabul ettikten sonra, doğruluğun ve safânın kaynağı Ravza-i Mutahhara'da bulunan, vesilemiz, verâ (haramlar ve şüphelilerden sakınış) sahiplerinin en şerefli Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) sevapların mislini bizden bir hediye olarak erdir ve ulaştır. Onun âline ve ashâbına, evlatlarına, zevcelerine, mü'minlere ve nesline, muhâcir ve ensarın (rıdvânullâhi aleyhim ecmeîn) ruhlarına ulaştır. Ey Rabbimiz yüce Nakşibendî Tarikatının silsilesindeki sâdatlarına

³²¹ el-Mu'min,40/60.

ve Kâdirî, Sühreverdî, Çeşdî ve Kübrevî tarikatlarındaki sâdatların da ruhlarına ulaşır.

(Kaddesallahu esrârahum) Allah onların ruhlarının sırlarını kutsi kılsın.

Hz. Seyyid-i Kâinât Muhammed Mustafa (s.a.v.)

Hz. Ebû Bekir (ra.)

Hz. Selmân-ı Fârisî (r.a.)

Hz. Kâsım İbni Muhammed

Hz. Câfer-i Sâdık

Hz. Bâyezîd-i Bistâmî

Hz. Ebu'l-Hasen-i Harakânî

Hz. Ebû Ali-i Fâremedî

Hz. Yusuf-ı Hemedânî

Hz. Abdülhâlık-ı Gücdüvânî

Hz. Ârif-i Rivgerî

Hz. Mahmud İncir-i el-Fağnevî

Hz. Ali-i Râmitenî

Hz. Muhammed Baba Semmâsî

Hz. Emir Külâl

Hz. Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâuddîn

Hz. Alâeddîn-i Attar

Hz. Yakubu Çerhî Hisârî

Hz. Ubeydullâh Ahrâr

Hz. Muhammed Zâhid

Hz. Muhammed Derviş

Hz. Hâcegi Emkenegî

Hz. Muhammed Bâkî

Hz. İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fâruk es-Serhendî

Hz. Muhammed Ma'sûm

Hz. Şeyh Seyfuddîn

Hz. Seyyid Nur Muhammed Bedvânî

Hz. Şemsüddin Cân-ı Cânân Mazhar

Hz. Şeyh Abdullâh Dehlevî

Hz. Mevlânâ Ziyâuddîn Hâlid-i Bağdâdî

Hz. Ahmed b.Süleyman Hâlid Hasen-i Şâmî

Kutb-u zaman ve ğavsu'l-vâsilîn, sır ve aşikârda mürşidimiz Hz. Ahmed Ziyâuddîn-i Gümüshânevî

Güzel ahlak sahibi halifesi Hz. Hasan Hilmi Kastamonî

Keza halifesi Hz. İsmail Necati Zağferanbolî, Rabbim ilmini ziyade eylesin

Fazilet ve iyilik sahibi benim de üstadım Hz. Ömer Ziyâuddîn-i Dâğistânî.

İşte bunlar silsiledeki meşâyihimizdir. Sünnet ve usulde onlara tabi olanlara ne mutlu... Allah (c.c.) onların hepsinin sırlarını takdis buyursun. Derecelerini âli eylesin, mübarek feyizleriyle bizi de hisseyap kılsın. Ya Rabbi, bizi onlara bağlı olanlardan kıl, onlar arasında say, onlar indinde bizi sevilenlerden kıl, onların ruhaniyeti ile bizi rahata erdir, onların mededi (yardımı) ile bize meded eyle, onlar arasında haşreyle ey merhametlilerin en merhametlisi. Allah'ım bu dine yardım edene yardım et, Müslümanlara yardımını kesene sen de yardımını kes. Allah'ım bu topluluğumuzu ancak günahları affolunmuş, ameli kabul olmuş ve alışverişi bereketli olarak ayır. Ey nurlar nuru. Sadırda olanları bilen Rabbim, bizi karanlıktan aydınlığa çıkar. Ya Rabbi nurumuzu ziyade eyle, bize nur ihsan eyle ve bizi nurlu kıl. Ya Rabbi

bizi hidayete ermiş ve hidayete vesile kıl. Bizi sapanlardan ve saptıranlardan eyleme. Senin sevginle seni seveni sevdire. Yarattıklarının arasından sana düşmanlık ve isyan edene bize de düşmanlık ettir. Ya Rabbi bize düşen sana dua etmektir, duamıza icabet edecek olan da ancak sensin. Ya Rabbi gayretimiz ile sana tevekkül ettik. Rahmân (Esirgeyen) Rahîm (Bağışlayan) Allah'ın adıyla. Çok yüce ve çok büyük Allah'ın himayesine sığınmaktan ve O'nun yüce kudretinden yardım dilemekten başka bir amacım yoktur. Ondan başka kuvvet ve kudret sahibi yoktur. O'na dayandım, O'na güvendim. Allah'ım bize, anne ve babalarımıza, kardeşlerimize, akrabalarımıza, meşâyih efendilerimize, bize iyilik edene, üzerimizde hakkı olana, bizden hayır dua bekleyene, bütün mü'min ve mü'minata, hayatta olan ve olmayana mağfiret et ey merhametlilerin en merhametlisi. "İzzet sâhibi Rabbim, (onların) vasıflamakta oldukları şeylerden pek münezzehtir. Ve selâm, peygamberler üzerine olsun! Ve hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."³²²

On dokuzuncu fasıl: Yolun esasları hakkındadır

Bil ki bu yolun esasları vardır. Yola giren bütün sâlikler bunu bilmeli tutunup ve gereği ile amel etmeli. Yolun esasları olan on bir esas Abdulhalik Gücdevânî'nden rivayet edilmiştir. Bu esaslardan sekiz tanesi insanları Hakk'a kavuşturan altın silsilenin onuncusu olan Hâce Abdulhalik Gücdevânî tarafından Kur'an ve Sünnet'e uygun bir şekilde belirlenmiş olup, üç tanesi ise tarîkatın zaman içerisindeki seyri içinde diğer üstadlar tarafından eklenmiştir. Nakşibendîlik bu esaslar üzerine kuruludur. Yolun sekiz esası Farsçadır, zira Mâverâünnehr ehli bu dili konuşmakta. Üçü de Arapça dilinde meşhur olmuştur. Yolun on bir esasını aşağıda açıklayacağız.

³²² Saffât,37/180-181-182.

1. Vukûf-i Zemânî

Zaman mefhumuna karşı bilinçli hale erişen sâlik, hiçbir vaktini Allah'tan gafil olarak geçirmez. Hâsılı, sâlik ilme'l yakîn (kesin bilgi) ile Allah'ın varlığını ve onun bütün amellerine muttali olduğunu bilir ve böylece kulluk çizgisini aşmaz. Ancak şimdi yaşanan anı, yapılması gereken en hayırlı amelle doldurmamız, zikrullahla geçirmemiz halinde zamana vâkıf olmaktan söz edilebilir. Geçmiş ve geleceğe takılmadan anı değerlendirmek, özellikle geçmişi umursamamak anlamına gelmez. Vukûf-i zamanî, içinde bulunulan “şimdi”yi kaybetmemek için geçmişin muhasebesini ister. Bu muhasebe ya tevbeyle ya da şükre sevk eder insanı. Gafletle, günahla geçirilen zamanlar için pişmanlık ve tevbe; huzurla, zikirle, salih amelle geçirilen zamanlar için ise şükür gerekir.

2. Vukûf-i Adedî

Sâlik, şeyhi tarafından kendisine verilen lafz-ı celâl ve nefy-i isbat zikrinde tek sayıya riayet etmelidir. Bu, sayıya riayetle beraber, hafî zikrin verilen miktarın yapılmasından ibarettir. Yoksa kendi başına bir sayı değildir. Bu, gönlü vesvese ve tefrikadan korumak içindir. Büyüklerimizden bazıları demişlerdir ki: Vukûf-i adedî zikirde şart değildir. Burada esas olan kalbin zikredilenle beraber olmasıdır. Huzur halinde bulunmasıdır ki zikrin faydası ve neticesi görülsün. Bu da, nefy yaparken beşerî varlığın yok olması, isbat yaparken de ilâhî cezbe eserlerinin doğmasıdır. Nefy hali, güneş doğarken yıldızların kaybolmasına, isbat hali de gecenin güneş doğarken kaybolmasına benzer.

3. Vukûf-i Kalbî

Zâkir, zikrederken kalbinin zikredilenden haberi olmasıdır. Zikrederken devamlı murâkabe halinde olmalı, bu halini kaybetmemeye çalışmalıdır. Zira bu durum bütün

ibadetlerde çok mühimdir. Sâdât-ı kiram hazaratı vukûf-i kalbînin zikirde şart olduğunu söylerler. Zâkir zikir anında kalbine hâkim ve sahip olmalı, oraya Allah'tan başka birinin girmesine izin vermemelidir.

4. Huş Der-Dem

Yani her nefes uyanık olmak, her nefesine sahip olmak, zâkirin zikir esnasında Allah'tan gafil olmaması demektir. Çünkü zikirden maksat zikrettiğinin mânâsını düşünerek zikredilene ulaşmaktır. Mânâsını düşünürse tecellîsine mazhar olur. Bu da ancak nefeslerini gafletle alıp vermekten kurtulmakla olur. Akıl sahibine gerektir ki alıp verdiği hiçbir nefeste gaflet etmemelidir. Her an Allah ile olmanın şuuruna ancak böyle erebilir. Ancak, nefeslerini gaflet içinde alıp vermekten muhafaza eden bir kimsenin kalbi Allah ile huzur halinde olabilir. Nefes alıp verirken kalbin Allah ile huzurda olması demek, nefesleri Allah'a itaatle ihya etmek, Allah'a ibadetle onlara hayat kazandırarak Allah'a ulaştırmaktır. Kalp, Allah ile huzurda iken girip çıkan her nefes canlandırılmış ve Allah'a gönderilmiştir. Gafletle alınıp verilen her bir nefes de öldürülmüş ve Allah'a ulaşmamıştır. Nefesleri gafletten kurtarmak kalbi huzura erdirir. Huzura eren ise Hak Teâlâ tecelliyâtını her an müşâhede eder. Onun tecelliyâtı ise mahlûkâtın nefesleri sayısındadır. Nefeslerini gafletten kurtaran kimse artık her an Allah ile beraberdir. Her an O'nun tecellîlerini görür. Gafletten kurtulup her nefes uyanık olmak çok zordur. Bunun için her gaflet hali geldiği zaman derhal istiğfar etmek gerekir. İyi ameller işlemeğe gayret ederek o gafletin bıraktığı izleri temizlemeğe gayret etmelidir. Mevlana Sadettin Kaşgari bu ölçüyü “Bir nefesten bir nefese geçerken asla gaflete düşmemek ve huzurda olmak” diye tarif ediyor. Hâce Ubeydullah da şöyle ifade ediyorlar: “Bu yolda nefesi muhafaza ve ona riayet etmeyi mühim tutmuşlardır. Gerektir ki her nefes huzur ve bilgi ile alınıp verilsin. Nefesini

koruyamayanlara yolunu şaşırılmış gözüyle bakarlar.” Şah-ı Nakşibend “Bu yolda terakkînin temeli nefes üzerindedir. Her nefeste hale bakmalı ve mazi ile istikbali düşünmekten uzak kalmamalıdır. Nefesin giriş ve çıkışında iki nefes arasını öyle muhafaza etmelidir ki hiçbiri vücuda gafletle girip vücuttan gafletle çıkmasın.” Şeyh Necmeddin-i Kübra ise meşhur risâlesinde nefes sırrını şöyle anlatıyor: “Allah(c.c)’nun zat ismi “Ha-He” harfinden ibaret olup başındaki “Elif” ve “Lam” harfleri tarif edatıdır. İşte her nefeste bu harf ve isim cereyan eder. Sahibi ister farkında olsun, ister olmasın. O şey ki içinde O isim cereyan etmez, hayata müstehak değildir. Şu halde bütün canlıların nefes alış ve verişleri, bilen ve bilmeyen için hep O isimlidir. Marifet yolcusuna düşen borç ise bu inceliği bilmek ve her nefeste Allah (c.c) ile olarak huzuru elde tutmaktır.” Mevlânâ Sadettin Kaşgarî şöyle der: “İnsanın her nefes alışında bir hazîne heder olup gider. Her nefeste bilmelidir ki Allah hâzır ve nâzırdır. Kul Allah’tan hayâ edip batıl hayallerden sakınması lazım gelir. Allah (c.c) buyurdular: “Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmadı”³²³

5. Nazar Ber-Kadem:

Sâlik yolda yürürken ayaklarının ucuna bakarak yürümelidir ki gözü etrafa takılmasın. Çünkü ayaklarının ucuna bakarak yürümezse gözü etrafa takılır, bu ise kalbi perdeler. Kalpteki perdelerin çoğu birtakım resimler, suretlerdir ki bakmak yoluyla kalpte yerleşir. Bunun için sâlik yolda yürürken gözü şurada burada gezerse zikirden perdelenir. Çünkü müptedî zâkirin kalbi bir yere takılırsa kalbini meşgul eder, derhal tefrikaya, vesveseye tutulur. Çünkü kalbini muhafaza edecek kadar kuvvet kazanmamıştır. Vesvese ve tefrikaya karşı zayıf bir haldedir. Bu sebeble gafillerin yüzlerine bakmamalıdır.

³²³ el-Ahzâb,33/4.

Tasavvuf büyüklerine göre gafillerin yüzüne bakmak büyük zararlara yol açar. Çünkü temizlenmiş kalpler cilalanmış aynalar gibidir. Eğer gafillerin yüzlerine bakılırsa onların katı kalplerinin kasveti, kötü huyları, bozuk fikirleri aynen sâlikin kalbine akseder. Bu ise sâlik için son derece tehlikelidir.

Sâlik, güzellerin yüzlerine de bakmamalıdır. Çünkü fitneye tutulur. Hadis-i şerifte, “Harama bakmak, şeytanın oklarından zehirli bir oktur. Bu sebeple, Allah’tan korktuğu için harama bakmayı terk eden kimseye, mükâfat olarak Allah öyle bir iman verir ki, onun tadını kalbinde hisseder.”³²⁴ buyurulmuştur. Kime bu ok isabet ederse Allah yolunda fitneye düşmüş olur. Bu sebeple sâlik bu oktan kurtulmak için gözleri yerde, yani ayaklarının ucuna bakarak yürümelidir.

Nazar-ber-kadem sözü, aynı zamanda himmet yüceliğini anlatır. Şöyle ki: Hakk yolunun yolcusu olan kâmil insan Allah’tan başkasına nazar etmez. Çünkü mâsivâdan ilgisini kesme yolundadır. Nasıl süratle koşan bir kimse sadece ayaklarına bakarsa sâlik de yarı yoldan dönmek için zâhiren ve bâtinen Hakk’a yönelmiş olmalıdır.

Ayrıca tevazu ehli olan kimseler ayaklarının ucuna bakarak yürürler. Kibirli cahiller de dimdik ve böbürlenerek yürürler.

Yürüyüşün bu şekli, aynı zamanda Peygamber Efendimizin (s.a.v) de yürüyüş şeklidir ki O, yürürken sağa sola bakmaz, ayaklarının ucuna bakarak ve sanki yokuştan iniyormuş gibi hızlı yürürlerdi. Peygamber Efendimizin (s.a.v)’e tâbi olan sâlik de aynı şekilde yürümelidir.

6. Sefer Der- Vatan

Seferden murat aslî vatan olan ebedî yurttur. Sâlik âlemi halktan (yaratılmışlar âlemin)’den cânibi Hakk’a doğru yolculuğa çıkar. Hazreti İbrahim Halilullah demiştir

³²⁴ Münzirî, *et-Terğîb ve 't-Terhîb*, c.3, s.63.

ki: “Ben Rabbime gidiyorum.”³²⁵ Zâhirî sefere çıkmak ise mürebbi (terbiye edici) olan mürşide ulaşmak içindir.

Sâlik, içinde bulunduğu manevî hali kâfî görmeyip daha güzel, daha fazla iyi amellerle dolu bir hale sefer etmelidir. Yahut bir makamdan bir yüksek makama yükselmeğe gayret etmelidir.

Ebu Osman el-Mağribî buyurmuşlardır ki: “Sâlik, hevâ ve hevesini terkedip Allah’a ibadet ve itaate dönmelidir. “Sefer der-vatan” sözünden murat, bir memleketten bir memlekete yolculuk etmek değil, insanın kendi iç âleminde Allah’a dönüş yapmasıdır. Sâlikler, bir kâmil mürşidi buldukları zaman onun her emrini yerine getirmek için zâhirî yolculukları bırakır ve onun kapısına bağlanırlar. Bâtınî yolculuklarına başlarlar. Bunlara da ancak bundan sonra mürid denilebilir.”

Şeyh Hâkim Tirmizî, sâliki zâhiri yolculuktan meneder ve buyururdu ki: “Bütün hayır ve bereketlerin anahtarları mürid olduğun yerde sabretmendedir. Mürid denilecek hale gelinceye kadar o kapıda sabredeceksin. Sen o hale gelince bereket zâhir olur. Artık sen Allah’a doğru sefer etmeğe başlamışsın demektir. Zâhirde sefer etmişsin veya etmemişsin farketmez.”

Sonra unutulmamalıdır ki meşâyih-ı kiram hazarâtı sâlikleri zâhirî seferden menetmişlerdir. Çünkü meşakkati çoktur. Mihnetlidir. Yolculuk halinde Allah’ın rızasına muhalif iş tutma ihtimali çoktur. Sefer, farzları ve sünnetleri terketmeye her zaman müsaittir. Bu ise sâliklerin kalplerini tefrika ve vesvese ile harap eder. Kemâle eren mürşidler ise bu meşakkatlerin tesiri altında kalmayıp Allah’tan gafil bulunmayacakları için yolculuk yapabilirler. Aksine bu yolculukları onların daha fazla terakki etmelerine sebep olur. Dereceleri yükselir. Hem yolculuğun mihnet ve

³²⁵ Sâffât,37/99.

meşakketlerine tahammül ederler, hem de gittikleri yerlerde irşadda bulunurlar. Salih selefimiz, gönüllerinin, bir yeri vatan edinmeye meyledip insanlarla ülfetleri ilerlediği zaman, kendilerine onlardan gelen adetleri bırakıp rahatlarını terketmek, onların aşırı ülfetlerinden kurtulmak için yolculuk ederler ki kendileri için mâsivâdan sıyrılma hali tahakkuk edip yüksek makamlara ulaşsınlar.

7. Halvet der-Encümen

Yani sâlik halk arasında iken kalbi Hakk'tan bir lahza gafil olmayarak istiğrak içinde zikre devam eder. Allah (c.c.)'ın buyurduğu gibi: “(Onlar) ne bir ticâretin, ne de bir alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı erlerdir!”³²⁶

Elbette cemiyet içinde olmak veya yakınlık, halveti de halvetteki zikir halini de terki gerektirmez. Nitekim halvet der-encümen, “İnsanın bedenen halk arasında, işinde gücünde iken kalben onlardan ayrı, yalnız ve sadece Allah Teâlâ ile olması” demektir. Elin kârda, gönlün yarda olmasıdır. Bu esasla halvetin zâhirde değil bâtında yaşanması, kalbin halvetgâh kılınması istenmektedir.

Büyükler, halk içindeyken de Hakk ile olabilmek, tasavvuf terbiyesinden geçmiş kâmil müminlerin halidir derler. Tasavvuf terbiyesinde kemâl alâmeti keramet değil, halkın arasına girip onlarla ülfet ettiği, maişetini kendi kazandığı halde bir an bile Allah'tan gafil olmamaktır. Böyleleri “...Ayakta, otururken, yanları üzeri yatarken Allah'ı zikreden gerçek akıl sahipleri”³²⁷ olarak övülmüş, Nur suresinin 37. ayetinde ise “Ne bir ticaret ne de bir alışverişin onları Allah'ı zikretmekten ve ibadetlerden alıkoymayacağı”³²⁸ haber verilmiştir.

³²⁶ Nur,24/37.

³²⁷ Âl-i İmran,3/191.

³²⁸ Nur,24/37.

Böyle bir mazhariyete kavuşmak için yola yeni girenler de halvet der-encümen esasına uymaya çalışmalıdır. Bu çaba zamanla devamlı bir zikir halini kazandıracığı gibi, edebi, insanlara rahmet ve adaletle muamele etmeyi de kazandıracaktır. Çünkü kalbini zikrullahla meşgul edenler çarşı pazara çıktıklarında, en kalabalık ve gürültülü bir ortamda dahi ya hiçbir şey işitmeyecek ya da her sesi zikir olarak algılayacaktır. Kalpte Allah varsa, muamelemizi O'nun ölçüleri belirleyecek, ilâhî emirlere uygun hareket edilecektir.

Halk içinde bulunmak ve gönle almamak kaydıyla zâhirle meşguliyet, dünyadan el etek çekmemek, başkalarına yük olmadan elimizin emeğiyle geçinmek, kendi ihtiyaçlarımızı kendimiz görmek, örneklik ve tebliğ ile insanlara hizmet edebilmek için şarttır. Bütün bunlar Allah'ı zikretmeye mani olmamalıdır. Zira halk içindeyken de Hakk ile olanlar, Bakara suresinin 115. ayetinde buyurulduğu gibi “Her nereye dönüp yönelseler Allah'ın vechinin (zâtının) orada olduğunu”³²⁹ fark edecekler, bir an bile O'nu anmaktan geri durmayacaklardır.”

Zâhirde halk, bâtında Hakk ile olma prensibi, kalbi zâhire karşı perdelemeyi, sırrı gizlemeyi de gerektirir. Bu yolda şöhret ve övünme tehlikesine karşı bâtında yaşanan manevî zevkler söz ile dışa vurulmaz; hali, farklılığı yahut mensubiyeti yansıtacak özel kıyafetler tercih edilmez, halktan biri gibi görünmeye gayret edilir.

8. Yâd-kerd (Daima Allah'ı hatırlamak)

Yani sâlik huzur-u kalp ile nefy-i isbat zikrini murakabe mertbesine ulaştıktan sonra her gün belirli sayıda beş bin veya on bin aded çekmesi lazım gelir. Yine daha önce öğrendin ki sâlik bu mertebeye ulaşmadan önce kalbi zikre devam etmesi gerek.

³²⁹ el-Bakara,2/115.

“Yâd etmek, hatıra getirmek” anlamına yâd-kerd ile Allah lafza-i celâlinin tesbih edildiği kalp veya letâif zikirleri yanında daha ziyade kelime-i tevhîd yahut nefy-i ispat zikri kastedilir. Sayı bakımından çokluğu ve sürekliliği ile huzur halini devamlı kılmak için ehline telkin ve tavsiye edilen bu zikirlerin kendine mahsus usulleri vardır. Usul ve şartlarına riayet ederek çekilmesi halinde kalp hanesi mamur olacak, Hakk’ın tecellisine uygun hale gelecektir. Evrâdın (virdlerin) sayıca çokluğu zikir alışkanlığını kazandırırken, usûlü de kalbi saflaştırıp temizlemektedir. Meselâ kelime-i tevhîdi, yani “lâ ilâhe illallâh” lafzını, nefesi tutarak kalbe söylemek suretiyle yapılan nefy ü ispat zikri böyledir. Kelime-i tevhîdin “lâ ilâhe” (başkaca hiçbir ilâh yoktur) kısmına “nefy”; “illallâh” (ancak Allah vardır) kısmına ise “ispat” denir. Bu zikir çekilirken zâkir (zikreden) nefesini göbeğinin altına hapsedip tutar, gözlerini ve ağzını kapatır, dilini damağına yapıştırıp kıpırdatmaz. İç sesiyle “lâ” derken, göbek altında tutulan nefesle birlikte kalbindeki bütün sahte mabutları, kiri, pası, mâsivâyı da yukarı doğru çeker; “ilâhe” ile sağ omuz hizasından dışarı atar. Sonra “illallâh” ile nefesini şiddetle vurur gibi boşalan kalbine indirir. Böylece hem kalbin tasfiyesi, hem de oraya ilâh olarak yalnızca Allah’ın varlığının sabitlenmesi gerçekleştirilmiş olur.

Yâd-kerd, zikrullâhın usûlü ve çeşidinden ziyade sıklığını, çokluğunu yahut devamlılığını ifade eder. Fakat devamlılıktan netice alınması, usûle uymaya bağlıdır. Bu nedenle yâd-kerd esasını, zikirde usûle riayetsizlikten, zikre ara verip devamlılığını aksatmaktan, virdi ihmalden kaçınmak şeklinde de anlamak mümkündür. Zikirde ısrar ederek kalbini beytullah kılan kişi her an Allah Teâlâ ile olmanın huzurunu yaşayacak, Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanacaktır. Zikrullâhın tekrar edile edile kalbe yerleştiğinin, kalbin beytullah kılındığının alâmeti, kişinin bütün âzâ ve amelleriyle, bütün

zerreleriyle her daim zikir halinde olmasıdır. Çünkü dervişin fikri ne ise zâhire yansıyan zikri de odur.

9. Bâz-geşt (Allah'a dönmek)

“Geri dönmek, bir şeyi yeniden aramaya çıkmak” anlamındaki “bâzgeşt” ile zikir esnasında belirli bir sayıdan sonra, “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî” cümlesinin söylenmesi kastedilir. “Ey Rabbim! Benim yegâne maksadım sensin ve talep ettiğim tek şey sadece senin rızandır.” mealindeki bu Arapça cümle, kalp ve letâif zikirlerinde çekilen her yüz lafza-i celâl tesbihinden sonra, nefy-i isbat zikrinde ise iki nefes aralığında dil ile söylenir. Maksat, zikir halinde iken kalbe gelen ve havâtır denilen duygu ya da düşüncelerden yüz çevirmek, bunların kalpte yer etmesine fırsat vermemektir. Havatır olumlu bile olsa, kalbe Allah'tan gayrısını almak anlamına geldiğinden zikri zedeler, tesirsiz kılar. Şu halde bâz-geşt, zâkirin zikirdeki niyetini şu veya bu sebeple kaybetme ihtimaline karşı yeniden hatırlatma, bozulan istikametini düzeltme usul ve imkânıdır.

“İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî” cümlesinin nefy ve isbat zikrinde iki nefes arasını zayi etmemek, kelime-i tevhîdin anlamını güçlendirip kalbe tevhîd sırrını yerleştirmek yahut zikredilen varlık hakkında derinlemesine tefekküre dalmak için söylendiğine dair izahlar da sonuçta zikirdeki istikametın tashih edilmiş olmasına bağlıdır. Zikir esnasında belli sayıdaki tesbihten sonra zikirdeki maksat ve matlubun dil ile ikrarı, gaflet yahut kaymalardan korunmak için yeniden en baştaki doğru istikameti hatırlama çabasıdır ve bu yüzden de “geri dönmek, tekrar ve yeniden başlamak” anlamına “bâz-geşt” diye adlandırılmıştır. Bu çaba da her hususta olduğu gibi ancak Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla semere verecektir. Dolayısıyla bâz-geşt aslında kalbimizde zikrullâhtan başka bir şey bırakmaması yahut yeniden istikamet bulmamızı

ihşan etmesi için Allah Teâlâ'ya ilticâdır. “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî” cümlesi bir irade beyanı olduğu kadar bir niyazdır da. Öte yandan hiç kimse sırf kendi gayretiyle Allah'ı, O'nun şanına layık bir zikirle zikredemez. Hakiki zikre Yüce Allah'ı yine Allah ile birlikte zikretme makamında ulaşılabilir ki bunun için de Cenâb-ı Mevlâ'ya dönmek, O'nunla olmak şarttır. Kısaca zâkir, kendini zikrullahtan alıkoyan etkenlerden korunmak, zikrullâha devam için yardım istemek veya Hakk'ı Hakk ile zikredebilmek için “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî” diyerek hem zikir iradesini yenilemeli hem de beş vakit namazda olduğu gibi tekrar tekrar Allah'a yönelip O'nun rahmetine sığınmalıdır. Yolun başında olanların bâz-geşt ile istikamet ve irade beyanına rağmen zikrullâhı kalbe söyletmekte sıkıntı yaşasalar bile, mürşidi taklitte zikri sürdürmeleri tavsiye edilmiştir. Taklit zamanla tahkike dönüşecektir.

10. Nigâh-dâşt (Teveccühü gözetmek)

Tasavvuf terbiyesinde maksat, usûlüne uygun yapılan devamlı zikirle kalbi beytullah kılmaktır. Bu nedenle zikrullâhtaki feyiz ve devamlılığı korumaya yönelik esaslar konmuştur. Bunlardan biri olan “nigâh-dâşt”, mâsivâyâ yönelmemesi için bakışımızı, yani ilgi ve teveccühümüzü kontrol altında tutmak demektir. Zikri zedeleyecek ölçüde bir ilgi veya meşguliyet, sonuçta kalbe sirayet edeceğine göre nigâh-dâşt'ı, “Allah'tan gayrısına yönelmesi ihtimaline karşı teyakkuz halinde bulunup kalbi mâsivâdan korumak” şeklinde de anlamak mümkündür.

Mâsivâyı kalbe sokmamanın ilk şartı, Allah'tan gayrı ne varsa bunların hiçbirini kalbin semtine uğratmamaktır. Nefse hoş gelen, göz alıcı şeylere itibar etmemek, dünya ile lüzumundan fazla meşgul olmamaktır. Bakışımızı dışa değil kendi içimize yöneltmektir. Elbette kişi kalbi mâsivâdan korumak için kalbinin kapısını da dikkatle beklemeli, Allah'tan başka hiçbir varlığın, hiçbir düşünce ve hatıranın kalbe girmesine

izin vermemelidir. Fakat bu daha sonra düşünülecek bir tedbir olmalı, öncelikle kalbin huzurunu bozabilecek yönelişlerden kaçınmaya çalışmalıdır. Bunun için hariçte bir şey sık sık kalbi meşgul ediyorsa o şeyden kurtulmanın çaresi aranmalıdır. Tasavvuf yoluna giren bazı varlıklı kimselerin mal mülklerini vakfetmeleri bu çarelerden biridir mesela. Yahut eski dervişlerin bir lokma bir hırka tercihi ile sıradan işlere talip olması, çoğu zaman insanlardan itibar görme duygusundan kurtulma arayışının sonucudur.

Şüphesiz ki dünyanın bin bir türlü hali vardır ve üzölmek, kederlenmek, sevinmek, telaşlanmak, dünyevî bir beklentiye girmek bazen kaçınılmaz olmaktadır. Böyle durumlarda dünyanın geçiciliğini, bir rüyadan ibaret olduğunu, imtihanımızı, ahiret yurdunun ebediliğini, zikrin anlamını düşünüp bu duyguların kalbimizde hiç değilse kalıcı hale gelmesine müsaade etmemelidir. Yine de asıl olan dünyalık meselelerin kalbe hiç sokulmamasıdır. Büyükler, kısa sürelerle de olsa kalbi sadece Allah'a hasrederek zikretmeyi denemenin ve bu denemelerde ısrarın, böyle bir mazhariyete kavuşturabileceğini söylemişlerdir.

Bütün bu tedbirlere, dikkate ve kalp murâkabesine rağmen, yabancı bir duygu veya düşüncenin kalbe girmesine mani olunamamışsa, bâz-geşt esasıyla bunun orada karar kılmamasına çaba gösterilmelidir.

11. Yâd-daşt (Zikir halini korumak)

Allah'ı zikretmek, O'nun esmâ ve sıfatlarını, anlamlarını içselleştirmeden, sesli veya sessiz söylemekten ibaret değildir. Zikirde önemli olan hatırlamaktır. Hatırlamak ise bir bilinç halidir. Öyleyse Allah'ı zikretmek, O'nun varlığının ve ulûhiyetinin bilincinde olmaktır. Bu bilinç de Allah'ın rızasını ve ölçülerini gözetmeyi gerektirir. İlahî ölçüler hayatımızdaki her alanı düzenlediğine göre, hatırlamanın devamlı olması gerekir aynı zamanda. Zikir: Allah Tealâ'nın yegâne ilâh olarak kalbe yerleştirilmesi,

sürekli orada kalması ve insanın bütün davranışlarına yön vermesi için, tasavvufun hem metodu hem de hedefidir. Fakat hedefe bir kere varmak hep orada kalınacağını garanti etmez. Zirvede tutunabilmek için de çaba gerekir ki bu çabanın adı “yâd-daşt”tır.

Yâd-daşt, zikrullâhı, zikirle beytullah kılınan kalbi, ihsan mertebesini, huzur halini muhafazaya çalışmak demektir. Muhafaza edilmesi istenen kemal noktasına ulaşmak da bu zirvede kalıcı olmak da diğer esaslara her zaman uymayı gerektirir. Yani kelimât-ı kudsiyyede bir öncelik sonralık sıralaması yahut sebep sonuç ilişkisi yok; bir iç içelik vardır. Bu durum, Nakşibendiyye’de sonda yaşanacak olan, başlangıca yerleştirildiği için böyledir. Esaslara aynı anda uyulması keyfiyeti, daha en başta sâliki huzura erdirebilir. Fakat öte yandan bu esaslardan birinin ihmali, huzur halinin kaybına ve yeniden aranmasına da sebep olur.

Yâd-daşt, gelip geçici olmayan, sürekli bir huzur halini de ifade edebilir. Ancak, her an her yerde Hakk’ı müşahade etme, Allah’ı asla unutmama, zikrin meydana getirdiği manevî uyanıklığı devamlı yaşama hâli olan bu huzur, vuslat Alâmetidir ve Nakşibendiyye yolunun büyük velilerine, kâmil mürşidlere mahsustur.

Risâlemi Hz. Ali (k.v) Efendimizin oğlu Hüseyin (r.a) Efendimize olan vasiyeti ile sonlandırmak istiyorum.

“Ey Oğlum! Zenginlikte ve fakirlikte Allah’ın takvası üzerinde olmayı, hoşnutluk ve öfke anında hakkı söylemeyi, varlıkta ve yoksullukta orta halli olmayı, dost ve düşmana adaletle davranmayı, canlılık ve tembellik halinde amel etmeyi, rahatlıkta ve zorlukta Allah’tan çekinmeyi sana tavsiye ediyorum.

Ey Oğlum! Arkasında cennet olan bir Şer, Şer değildir. (Nitekim) arkasında cehennem olan hayır da hayır değildir. Cennetten başka her nimet kúçúktúr, ateşten başka her bela afiyettir.

Ey Oğlum! Bil ki, kendi ayıbını gören başkasının ayıbı ile meşgul olmaz. Başkalarının ayıbını aşan kimsenin ailesinin ayıbı aÇılır. Allah'ın verdiği paya razı olan, elden Őıkana úzúlmez. Kendi hatasını unutan, başkalarının hatasını büyük görür. Zor işleri (vesilesiz) yüklenen helak olur. Kendi fikrini beğenen sapar. Kendi aklını yeterli gören kayar. Âlimlerle oturup kalkan saygı görür. Ayak takımından olan kimselere karıŐan, kúçúmsenir. Kötü yerlere giden itham edilir (kötülikle suçlanır). ŐokŐa Őaka yapan kúçúmsenir (ona saygısızlık yapılır). Sözü ők olanın yanlıŐı ők olur; yanlıŐı ők olanın utancı azalır; utancı azalanın, őkkinmesi azalır; őkkinmesi azalanın kalbi ölür; kalbi ölen kişi de ateŐe girer.

Ey oğlum! Müminin izzeti, halktan müstağni olmasındadır (ihtiyacını halka iletmemesindedir). Kanaat, tükenmeyen hazinedir. Ölümü fazla anan, dünyadan az bir mala razı olur. Söz söylemeyi amelden sayan kişinin, sözü azalır; ancak yararı olan sözü söyler.

Ey Oğlum! Doğrusu cezadan korktuğu halde gúnahtan sakınmayan, sevaba ümit beslediği halde tevbe ve iyi amelde bulunmayan kimseye ŐaŐarım.

Ey oğlum! Tefekkür nur, gaflet zulmet, cehalet ise sapıklık doğurur. Mutlu, baŐkalarından öđüt alan kimsedir. Edeb en iyi mirastır. Güzel ahlak, en iyi arkadaŐtır. Akrabalarla iliŐkiyi kesmekte bereket (bolluk) olmadığı gibi, fisk-u fúcurda da zenginlik olmaz.

Ey Oğlum! Afiyet on kısımdır, dokuz kısmı, Allah'ın zikri hariÇ susmaktadır, bir kısmı ise akılsız kimseler ile oturup kalkmamaktadır.

Musibetlere sabretmek, iman hazinelerindedir. İffetlilik fakirliğin ziyneti, şükürde bulunmak ise zenginliğin ziynetidir. Çok görüşmek usandırıcıdır. Birisini denemeden güvenmek, ihtiyata aykırıdır.

Ey oğlum! Kardeşinin senin üzerindeki hakkı, senin onun üzerindeki hakkın kadardır. Akıbetini düşünmeden bir işe girişen, kendisini felakete atmış olur. Amelden önce düşünmek, insanı pişmanlıktan korur. Şefkatli yoksul, şefkatsiz zenginden daha iyidir. Her şeyin bir azığı vardır; ölümün azığı ise insanoğludur.

Ey Oğlum! Doğruluğu ve dürüstlüğü isteyen ve ona yönelen kimseye, zorluklar ve sıkıntılar kolay gelir. Nefsin kemale ve hidayete ermesi, ona karşı muhalefet etmektedir. Her geçen saat, insanın ömrünü kısaltır. Yazıklar olsun zâlimlere, hükmedenlerin en üstünü ve gizli sırları bilen Allah'ın azabından.

Ey oğlum! Kulların hakkına tecavüz etmek, kıyamet için ne kötü bir azıktır. Her yudum suda boğulma ve her lokmada tıkanma tehlikesi vardır. Rahatlık meşakkate, fakirlik nimete, ölüm hayata, hastalık da sıhhate ne kadar da yakındır.

Ameli, ilmi, sevgisi, buğzu, alması, vazgeçmesi, konuşması, susması, fiili ve sözü (yani bütün önemli işleri) Allah için halis olan kimseye ne mutlu.

İlmiyle amel edip çalışan, ölümün ansızın gelmesinden korkup hazırlıklı olan, sorduklarında halka nasihat eden, aksi takdirde susan, sözü doğru olan ve susması cevap veremediğinden olmayan âlime ne mutlu.

Başkalarına hoş görmediği şeyi kendisi için hoş gören ve yaptığı işi başkalarına ayıp bilen kimseye de yazıklar olsun.

Oğulcağızım! Bil ki, yumuşak sözlü olan kimse muhakkak sevilir. Allah Teâlâ seni hidayette muvaffak eylesin ve kendi kudreti ile seni itaat ehlinde kılınsın. Çünkü O'dur bağışlayan ve Kerim olan.”

Ey Allah'ım bizi hatalara götüren sebeplerden, gaflet, nisyân ve isyandan kuru. Ayağımızın kaydığı ve kalemimizin sürçtüğü durumlardan bizi muaheze etme. Zira biz beşeriz, beşer olarak da sözlerimizde, eylemlerimizde ve hallerimizde kusur, ayıp ve hatalardan hali değiliz. Bu sebeptendir ki bu aciz kul bütün samimiyet ile şunu söyler: Risâlemde hakka (doğruya) aykırı ne yazdıysam ondan rücu ettim. Salâtu selâm onun bütün âline ve ashâbının üzerine olsun. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır.³³⁰

12 Şa'ban 1370 hicri

Muhammed Fevzî El Bâtûmî

Medine-i Münevvere mücaviri.

Allah cümlemizi iki cihanda da selamette kılsın. (Âmin)

³³⁰ Muhammed Fevzi Şerif el Bâtûmî, *Hulâsatu't- Tasavvuf*, Şam, Matbatu'l İttihad Eş' Şerkî bi Dimeşk 1951.

Fihrist

Sayfa no:

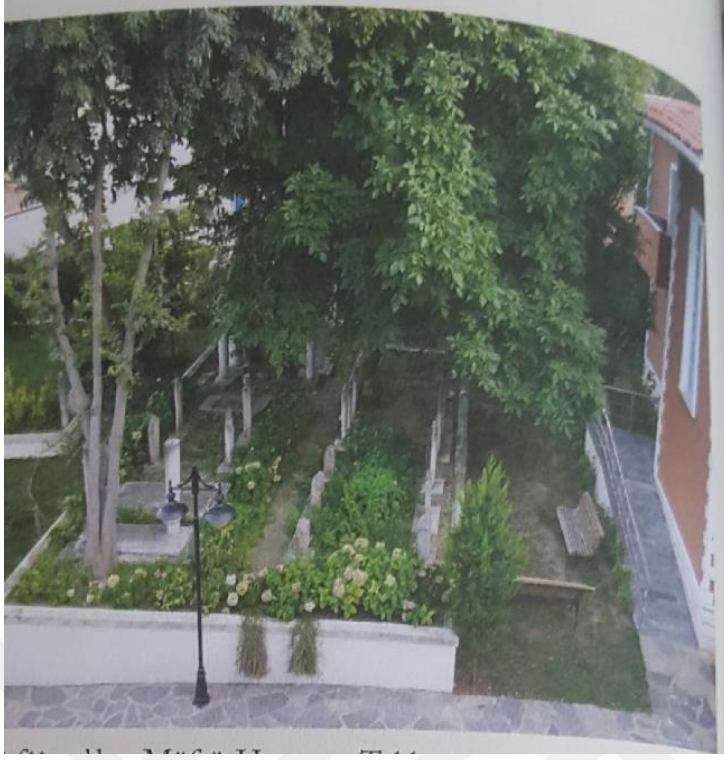
İlk fasıl: Tasavvufun beyanı ve bu şekilde isimlendirilmesinin veçhi hakkındadır	(2)
İkinci fasıl: Tarîkatın usulleri ve şartları hakkındadır	(5)
Üçüncü fasıl: Nefsi tanımak hakkındadır	(8)
Dördüncü fasıl: Zikrin beyanı hakkındadır	(20)
Beşinci fasıl: Tarîkatların kaynakları	(24)
Altıncı fasıl: Nakşibendiyye yolunun itikadı ve temeli	(26)
Yedinci fasıl: Mürşide bağlılığın lüzumu (gerekliliği)	(27)
Sekizinci fasıl: Tarîkatın (yolun) âdâbı	(29)
Dokuzuncu fasıl: Tarîkatın mertebelerini beyan eden fasıldır	(33)
Onuncu fasıl: Tarîkatın rükünleri	(35)
On birinci fasıl: Râbitanın beyanı hakkındadır.	(37)
On ikinci fasıl: Mürşidi kâmillerin vasıfları nelerdir?	(40)
On üçüncü fasıl: Râbitanın edeblerini açıklayan fasıl	(45)
On dördüncü fasıl: Tarîkatta hal ve seyr u sülûk	(46)
On beşinci fasıl: Zikrin âdâbını açıklayan fasıldır	(48)
On altıncı fasıl: Nefiy isbat meselesi ve şartlarını açıklayan fasıldır	(50)
On yedinci fasıl: Seyr u sülûkun beyanı hakkındadır	(53)
On sekizinci fasıl: Hatm-i Hâcegan	(56)
On dokuzuncu fasıl: Yolun esasları hakkındadır.	(61)
Son: Hz. Ali (k.v) Efendimizin oğlu Hüseyin (r.a) Efendimize olan vasiyeti	(63)

Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi

Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi

Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi bahçesi